

Vilniaus universitetas
Filologijos fakultetas
Klasikinės filologijos katedra

Živilė Pabijutaitė

Klasikinės filologijos studijų programa
Magistro darbas

**Atsitiktinių teiginių apie ateitį problema
II Boecijaus komentare *De interpretatione***

Vadovas: doc. dr. Vytautas Ališauskas

Vilnius 2016

SANTRAUKA

Darbo objektas yra Aristotelio suformuluoto “jūrų mūšio” paradokso sprendimo analizė antrajame Boecijaus komentare *De interpretatione*. Komentare Boecijus pateikia originalią išeitį iš paradokso, paremtą įtampa tarp dviejų konfliktiškų nuostatų – dvireikšmiškumo principo, numatančio apibrėžtą kiekvieno teiginio teisingumo vertę “teisingas” arba “klaidingas”, ir atviros ateities intuicijos, kuria vadovaujantis teigiama daugiau nei viena įmanoma ateities įvykių eiga. Įsitraukiant į kelis pastaruosius dešimtmečius trunkančią kontroversiją dėl Boecijaus indėlio į aptariamąs problemas sprendimų tradiciją, darbe ginama tezė, jog Boecijaus *Komentare* įvestas neapibrėžtumo operatorius *indefinitus* atlieka modalinę – teisingumo vertės kvalifikavimo – funkciją ir grindžia teisingų, bet nebūtinų teiginių galimybę.

Pagrindiniai terminai: *indeterminizmas, atsitiktinumas, dvireikšmiškumo principas*

SUMMARY

The aim of our study is the analysis of Boethius' solution to the Aristotelian 'sea-battle paradox' in his second commentary on *De interpretatione*. There Boethius offers an original way out of the paradox that contains two conflicting propositions – the principle of bivalence which requires each sentence to have a determined truth value 'true' or 'false', and the open future intuition according to which more than one future state of affairs is possible. By engaging in the long-lasting controversy about Boethius' contribution to the tradition of indeterministic logic we argue that the indefiniteness operator – *indefinitus* – first found in Boethius' commentary was meant to perform a modal function and in such way enable propositions which are true but not necessary.

Key words: *indeterminism, contingency, principle of bivalence*

Turinys

1. Įvadas.....	5
2. Tyrimo objektas ir priemonės.....	7
2.1. Atsitiktinių teiginių apie ateitį problema.....	7
2.2. Pagrindiniai loginiai principai: DP ir NTD.....	9
2.3. Notacija: operatoriai, simboliai ir trumpiniai.....	10
3. <i>Jūrų mūšio</i> paradoksas Aristotelio <i>DI 9</i>	11
3.1. Struktūra ir argumentacija.....	11
3.1.1. Loginis kvadratas ir teiginių tipai.....	13
3.1.2. Fatalistiniai argumentai: nuo dvireikšmiškumo prie būtinumo.....	17
3.1.3. Atsakas fatalizmui: <i>reductio ad absurdum</i>	22
3.2. Aristotelio sprendimo interpretacijos.....	24
3.2.1. <i>DI 9</i> objektas: kauzalinis vs. loginis determinizmas.....	24
3.2.2. <i>DI 9</i> loginės traktuotės.....	26
3.2.2.1. Antirealistinė traktuotė.....	28
3.2.2.2. Realistinė traktuotė.....	30
4. <i>DI 9</i> Viduramžiais: Boecijaus <i>Komentaras</i>	32
4.1. <i>Trečiojo etapo</i> komentarai: vertimai ar savarankiški traktatai?.....	32
4.2. Tyrimo motyvacija: Dievo visažinystės ir laisvos valios doktrinos.....	35
4.3. Boecijaus argumentacija ir problemos slinktis.....	38
4.3.1.1. Atsitiktinio teiginio samprata.....	39
4.3.1.2. Paradokso sprendimas: neapibrėžtas teisingumas ir klaidingumas.....	41
4.4. Neapibrėžtumo loginės traktuotės.....	43
4.4.1. Episteminė traktuotė.....	43
4.4.2. Metafizinė traktuotė.....	44
4.4.2.1. Sintaktinė neapibrėžtumo funkcija.....	46
4.4.2.2. Modalinė neapibrėžtumo funkcija.....	48
4.5. Boecijaus <i>Komentaro</i> recepcija Viduramžiais.....	50
4.6. Boecijus ir <i>Plonos raudonos linijos</i> teorija: skirtingi modeliai, tie patys principai.....	52
5. Išvados.....	54
6. Literatūra.....	56
7. Priedas.....	61

IVADAS

Problemos formuluotė. Darbo objektas yra Aristotelio suformuluoto “jūrų mūšio” paradokso sprendimo analizė antrajame Boecijaus komentare *De interpretatione*. Komentare Boecijus pateikia originalią išeitį iš paradokso, paremtą įtampa tarp dviejų konfliktiškų nuostatų – dvireikšmiškumo principo, numatančio apibrėžtą kiekvieno teiginio teisingumo vertę, ir atviros ateities intuicijos, kuria vadovaujantis teigiama daugiau nei viena įmanoma ateities įvykių eiga. Šiuolaikinėje filosofijos tradicijoje “jūrų mūšio paradoksas” žinomas kaip atsitiktinių teiginių apie ateitį (*future contingents*) problema ir priklauso filosofinės logikos ir analitinės filosofijos sritims.

Problemos kontekstas ir aktualumas. Ilgą laiką buvusi filosofinių, loginių ir filologinių tyrimų paraštėse, atsitiktinių teiginių apie ateitį problema į dėmesio centrą praėjusiojo amžiaus pradžioje sugrąžinta lenkų logiko Jano Lukasiewicziaus, Aristotelio tekste išvelgusio trireikšmės logikos užuomazgas, ir aktyviai sprendžiama pastarąjį šimtmetį. Sprendimų paieškos pagreitį įgavo 6-ajame ir 7-ajame dešimtmečiuose, pasirodžius Arthuro Normano Prioro studijoms *Time and Modality* (1957) ir *Past, Present and Future* (1967). Remiantis pastarojoje studijoje pasiūlytu novatorišku laiko modeliu, laiko tėkmę vaizduojančiu išsišakojančio medžio schema, imtos vystyti semantinės teorijos, numatančios skirtingus kriterijus atsitiktiniams teiginiams apie ateitį vertinti. Daugelis šių teorijų paremtos vadinamąja neklasikine logika, išplečiančia, modifikuojančia kai kurias klasikinėje logikoje galiojančias nuostatas ar jų visai atsisakančia. Intensyvūs filosofiniai debatai atsitiktinių teiginių apie ateitį tema lėmė ir istorinį susidomėjimą šiuo klausimu: atsigrįžus į Aristotelį kaip į aptariamą problematikos pirmtaką, ieškota, kiek ir kokių nuolaidų spręsdamas paradoksą jis darė paties nustatytiems loginiams principams ir, atitinkamai, koku mastu galima kalbėti apie neklasikinių logikos sistemų užuomazgas Aristotelio mąstyme. Panašūs klausimai kelti ir analizuojant Boecijaus *Komentarą*, papildytą loginiais ir filosofiniais terminais, kurių Aristotelio tekste nėra. Daugiausia pagrindo kontroversijai davė Boecijaus įvesta neapibrėžto (*indefinitus*) teisingumo ir klaidingumo koncepcija – darbe analizuojamos dvi alternatyvios pozicijos, įvardijamos kaip sintaktinė ir modalinė neapibrėžtumo traktuotės, numatančios skirtingą Boecijaus *Komentaro* santykį su Aristotelio veikalu ir kai kuriomis šiuolaikinėmis sistemomis.

Darbo tikslas. Pagrindinis darbo tikslas yra apibrėžti Boecijaus vietą atsitiktinių teiginių apie ateitį problemos sprendimų tradicijoje. Šis užmojis vykdomas dviem etapais: 1) detaliai apžvelgiant Aristotelio *De interpretatione* IX ir identifikuojant skyriuje kelias problemas bei atstovaujamas pažiūras; 2) atliekant antrojo Boecijaus komentaro *De interpretatione* IX analizę ir nustatant, ar jame esama loginės ir filosofinės slinkties (jei taip, tai kokios) formuluojant ir sprendžiant komentuojamame Aristotelio tekste keltus klausimus. Šiais dviem etapais pagrįsta darbo struktūra – vienas iš pagrindinių dėstymo skyrių skirtas Aristotelio, kitas – Boecijaus teksto analizei.

Darbo tezė. Įsitraukiant į kelis pastaruosius dešimtmečius trunkančią kontroversiją dėl Boecijaus indėlio į aptariamą problemą sprendimų tradiciją, darbe ginama tezė, jog *Boecijaus Komentare įvestas neapibrėžtumo operatorius indefinitus atlieka modalinę – teisingumo vertės kvalifikavimo – funkciją ir grindžia teisingų, bet nebūtinų teiginių galimybę.*

Darbo naujumas. Nors darbe ginamas požiūris sutampa su viena iš dviejų seniausių Boecijaus *Komentaro* interpretavimo tradicijų, čia jis grindžiamas iš kitos perspektyvos. Sutinkant, jog neapibrėžtumo operatorius *indefinitus* komentare atlieka ne sintaktinę (teisingumo verčių paskirstymo), o modalinę (vienos kurios teisingumo vertės modifikavimo) funkciją, tokia išvalga remiama ne, kaip įprasta, konkrečių sakinių, kuriuose minimas *indefinitus* terminas, sintaksės analize, bet atsižvelgimu į *Komentare* aptariamą teologinę problematiką. Darbe vadovaujamosi prielaida, jog laisva lotynų kalbos žodžių tvarka ir dažni eliptiniai Boecijaus posakiai neleidžia jo pažiūrų aiškintis apsiribojant vien tik formalia kalbos analize (kuri, taikoma skirtingoms *Komentaro* vietoms, gali vienodai paremti ir darbe ginamą, ir jai priešingą interpretacijas) bei reikalauja atsižvelgimo į turininguosius autoriaus mąstymo aspektus, šiuo atveju – teologinę Dievo visąžinystės doktriną. Taigi, originalusis darbo aspektas yra metodologinis: priešingai nusistovėjusiai praktikai, čia loginio ir teologinio determinizmo problemos Boecijaus *Komentare* nagrinėjamos paraleliai.

Tyrimo metodologija. Pagrindiniai darbo metodai – loginė analizė, padedanti atlikti nagrinėjamuose veikaluose pristatomų pažiūrų sistemingą rekonstrukciją, ir istorinis-lyginamasis metodas, kuriuo remiantis atskleidžiamos aptariamą problematiką sąsajos su Antikos bei Viduramžių kultūriniu kontekstu.

Problemų tyrimų būklė. Loginė ir metafizinė Aristotelio filosofijos problematika pastarąjį šimtmetį laikyta integralia filosofinių kontroversijų dalimi (ypač anglosaksų kraštuose): atgijusį

istorinį ir filologinį susidomėjimą aristotelizmu lėmė paralelių problemų egzistavimas šiuolaikinėse filosofinėse sistemose. *De interpretatione* 9-asis skyrius detaliai nagrinėtas kone visų autorių, siūliusių autorinius atsitiktinių teiginių apie ateitį problemos sprendimus: Jano Łukasiewicziaus, Arthuro Normano Prioro, Peterio Øhrstrømo ir kitų. Istoriskai svarbiausi Boecijaus indėlių analizuojantys darbai – tai Richardo Gaskino 1995 m. studija *The Sea Battle and the Master Argument* (greta aptarianti ir kitus klasikinius problemos sprendimus) ir po kelių metų pasirodęs Normano Kretzmanno pirmasis Boecijaus komentaro vertimas į anglų kalbą su detalio apžvalga (Kretzmann 1998); pastaruosius keletą metų Boecijaus logikai daug dėmesio skyrė Johnas Marenbonas (Marenbon 2009, 2014), taip pat atsakingas už kelių rinktinių, skirtų Boecijui, išleidimą. Priešingai nei Vakaruose, kur aristotelizmas išgyvena atgimimą, Lietuvoje tradicijos šioje srityje beveik nėra. Sąstingis ypač ryškus spekuliatyviosios Aristotelio minties atžvilgiu ir aiškintinas ilgamete izoliacija nuo vakarietiško filosofinių tyrimų vyksmo, taip pat tuo, jog tokie tyrimai, pasižymintys dėmesiu detalėms ir konkrečioms problemoms, reikalauja smulkios tyrėjų specializacijos, kuriai atsirasti neleido santykinis Lietuvos filosofinės tradicijos jaunumas. Tik netiesiogiai su problema susiję kai kurie Romano Plečkaičio darbai (*Lietuvos filosofijos istorija* (2004) ir kt.), skirti Aristotelio minties recepcijai Lietuvoje.

TYRIMO OBJEKTAS IR PRIEMONĖS

Atsitiktinių teiginių apie ateitį problema

Atsitiktinių teiginių apie ateitį problema yra filosofinės logikos problema, nagrinėjanti klausimą, ar galima (jei galima, tai koku būdu) priskirti teisingumo vertę atsitiktiniams teiginiams apie ateitį. Atsitiktiniai teiginiai apie ateitį yra teiginiai, aprašantys ateities įvykius, objektus ar būsenas, kurie nėra nei būtinai, nei neįmanomi – šių dalykų egzistavimas nėra prieštaringas, bet nėra ir privalomas, o vien tik galimas. Standartinis atsitiktinio teiginio apie ateitį pavyzdys – „Rytoj (ne)įvyks jūrų mūšis“ – pirmąsyk pateikiamas Aristotelio, problemą suformulavusio kaip „jūrų mūšio paradoksą“. Paradoksą lemia dvi iš pirmo žvilgsnio nederančios nuostatos: (1) dvireikšmiškumo principas ir (2) atviros ateities intuicija. Klasikinė Aristotelio logika numato dvireikšmiškumo principą, teigiantį, jog kiekvienas prasmingas teiginys turi vieną teisingumo vertę iš dviejų galimų – teisingumą arba klaidingumą. Atviros

ateities intuicija yra indeterministinė nuostata, pagal kurią ateities įvykiai dar nėra su būtinumu nustatyti dabarties momentu. Priimtos abi kartu šiedvi nuostatos kelia sunkumų įvardijant atsitiktinio teiginio apie ateitį teisingumo vertę: jei teiginys „Rytoj (ne)įvyks jūrų mūšis“ yra teisingas arba klaidingas jau dabar, tai verčia mus abejoti jo atsitiktinumu, o jei teisingumo vertės toks teiginys neturi, tai reikalauja daryti išlygas dvireikšmiškumo principo galiojimui bei jas pagrįsti.

„Jūrų mūšio“ paradokso sprendimai, pateikti Aristotelio ir didžiosios dalies juo sekusių Viduramžių mąstytojų, vadovaujasi linijine laiko samprata - čia laiko tėkmę atspindi tiesė, kurioje iš kairės į dešinę išdėstytos praeitis, dabartis ir ateitis. Tuo pastarieji sprendimai skiriasi nuo šiuolaikinės prieigos prie atsitiktinių teiginių apie ateitį klausimo, kur beveik be išimties remiamasi išsiskojančio laiko (*branching time*) struktūra. Kitaip nei tiesinėje laiko sampratoje, išsiskojančio laiko modelyje laiko tėkmė vaizduojama medžio pavidalo schema: medis čia žymi atskirą pasaulį, o jo šakos – istorijas arba galimas dalykų padėtis. “Didžioji Viduramžių mąstytojų dalis”, apie kurią čia kalbama, yra filosofai, glaudžiai sekę Boecijaus antruoju komentaru Aristotelio *De interpretatione* – čia dar nėra svarstymų apie tai, jog kontrafaktines ateities galimybes galima pavaizduoti medžio pavidalo schema. Vėliau, po 12-ojo amžiaus, atsiradus kitiems Aristotelio veikalų vertimams ir numenkus Boecijaus komentaro reikšmei, atsitiktinių teiginių apie ateitį problemai buvo pasiūlyta originalesnių sprendimų. Šie sprendimai, besiremiantys alternatyviu laiko modeliu (pavyzdžiui, Viljamo Okamo) ir novatoriška modalumo samprata (Abeliaro ar Dunso Škoto), savo esme kur kas artimesni šiuolaikinei, o ne aristotelinei tradicijai. Tačiau tokios sistemos yra pakankamai vėlyvos ir jų yra sąlyginai nedaug; joms ir jų atstovaujama laiko sampratai dėmesio darbe beveik neskiriama.

Kaip bus matyti, atsitiktinių teiginių apie ateitį problema, savo prigimtimi būdama loginė, yra glaudžiai susijusi su praktiniais (laisvos valios) ir teologiniais (Dievo visažinystės) klausimais, kurie Viduramžiais buvo loginės problemos sprendimo motyvacija. Panašūs motyvai buvo būdingi ir Boecijui, tačiau pagrindinis darbo objektas yra loginė, o ne praktinė ir teologinė klausimo pusė, apie kurią tik glaustai užsimenama. Nors teisingumo vertės priskyrimo atsitiktiniams teiginiams apie ateitį problema egzistuoja ir epistemologiniu (ar ir kaip galima žinoti tokių teiginių teisingumo vertę), ir metafiziniu (ar ir kaip tokie teiginiai gali turėti

teisingumo vertę) lygmeniu, šiuo atveju svarbus yra tik pastarasis.¹ Klausimas, ar ir kaip sužinoma teiginių apie ateitį teisingumo vertė, egzistuoja kitu pavadinimu ir nagrinėjamam paradoksui nepriklauso.

Dvireikšmiškumo principas ir negalimo trečio dėsnis

Nagrinėjant atsitiktinių teiginių apie ateitį problemą svarbiausi yra du loginiai principai: dvireikšmiškumo principas ir negalimo trečio dėsnis – įsipareigojimas šioms nuostatomis ar jų neigimas yra pagrindiniai bruožai, kuriais remiantis įmanoma klasifikuoti galimus atsitiktinių teiginių apie ateitį problemos sprendimus bei skirtingas Aristotelio ir Boecijaus argumentų interpretacijas. Kalbant apie dvireikšmiškumo principą, darbe turima galvoje *nuostata, pagal kurią kiekvienas prasmingas teiginys turi tik vieną teisingumo vertę iš dviejų galimų – teisinga arba klaidinga*, o negalimo trečio dėsnis suprantamas kaip *nuostata, pagal kurią kiekvienam teiginiui predikatas arba priskiriamas, arba neigiamas*. Dvireikšmiškumo principas yra semantinis principas, kalbantis apie teiginio teisingumo vertę ir žymimas ($Tp \vee Kp$); negalimo trečio dėsnis laikytinas sintaktine taisykle, atsakinga už teiginio loginę formą, ir žymimas ($p \vee \sim p$).² Dvireikšmiškumo principas yra paremtas atitikimu tarp kalbos ir tikrovės bei numato, kad esamoje dalykų padėtyje neišvengiamai egzistuoja (ar neegzistuoja) veiksniai, darantys bet kurį prasmingą teiginį teisingą (ar, jei veiksniai neegzistuoja, klaidingą), o negalimo trečio dėsnis nurodo tik įmanomas teiginio užrašymo formas, nieko nesakydamas apie tokios išraiškos teisingumo vertę. Todėl įprasta laikyti, jog dvireikšmiškumo principas yra didesnę loginę krūvį turinti nuostata: jei yra priimamas, dvireikšmiškumo principas numato negalimo trečio dėsnio galiojimą ir tokiu atveju jie sutampa, tačiau ne atvirkščiai – loginės sistemos, kuriose funkcionuoja negalimo trečio dėsnis, gali būti ir nedvireikšmės.

Skirtingais logikos istorijos momentais šios dvi nuostatos, ypač negalimo trečio dėsnis, buvo apibrėžiamos nevienodai: pastarasis dėsnis skirtingų autorių laikytas principu, pagal kurį „teiginio teigimas arba neigimas privalo būti teisingas“³, „kontradiktoriniai teiginiai negali būti

---

¹ Metafizinis problemos aspektas egzistuoja tik tada, jei priimama atviros ateities prielaida, o epistemologinis problemos aspektas išlieka ir tokios prielaidos nepriėmus: akivaizdu, jog net ir vadovaudamiesi fatalistine nuostata bei sutikdami, kad teiginiai teisingi arba klaidingi jau dabar, jų teisingumo vertės mes nežinome.

² Neabejotinai galimos šiems principams ekvivalentiškos alternatyvios formuluotės; neretai kalbama vien tik apie negalimo trečio principą, turintį dvi formuluotes – sintaktinę, teigiančią, jog $p \vee \sim p$, ir semantinę, sutampančią su tuo, ką mes įvardijame kaip dvireikšmiškumo principą.

³ Mill 2002: 183

abu klaidingi“⁴, „kiekvienas tvirtinimas privalo būti teisingas arba klaidingas“⁵, „kiekvienas uždaras teiginys yra teisingas arba ne“⁶ ir t.t. Svarbu, jog kai kurie pateikti apibrėžimai skiriasi ne tik formuluotėmis (t.y. jie nėra to paties principo įvardijimas skirtingais žodžiais), bet ir išreiškia savarankiškas logines nuostatas, turinčias skirtingą santykį su dvireikšmiškumo principu ir lemiančias nevienodą tų pačių teiginių teisingumo vertę. Toks apibrėžimų netolydumas lėmė didžiulę painiavą šiuolaikiniuose *De interpretatione* tyrimuose: iš anksto nesusitardami, kuriuo iš apibrėžimų bus vieningai vadovaujama sprendžiant problemą, skirtingi tyrėjai dažnai patys to nesuprasdami ginčijasi ne su vienas kito pateikta Aristotelio argumento interpretacija, bet dėl skirtingų to paties principo ar dėsnio apibrėžimų.⁷ Dėl vėlesnėje darbo eigoje paaiškėsiančių motyvų šiuo atveju pagrįščiausia vadovautis skyriaus pradžioje siūloma principų samprata, išlaikant semantinės ir sintaktinės funkcijų skirtį.⁸

Notacija: operatoriai, simboliai ir trumpiniai

Vienas ryškiausių (nors ir ne pačių reikšmingiausių) bruožų, skiriančių antikinę ir Viduramžių logiką nuo šiuolaikinės, yra grafinis loginių samprotavimų pavidalas. Moderniojoje logikoje ir kitose ja glaudžiai besiremiančiose srityse yra įprasta naudotis ne natūralia, kasdiene kalba, o loginiais simboliais, leidžiančiais sutrumpintai užrašyti sudėtingos loginės formos argumentus. Ligtol loginiuose ir filosofiniuose traktatuose tokių sutrumpinimų beveik nepasitaiko. Ten loginės problemos ir jų sprendimai būdavo užrašomi tuo, kas dabar dažnai vadinama pusiau formalia ar pusiau dirbtine kalba: nors paprastai ir išsitemkdami klasikinių kalbų sintaksėje bei kasdieniame žodyne, Antikos ir Viduramžių logikų samprotavimai pasižymėjo komplikuota sakinių struktūra, nenatūraliu skambesiu ir iš pirmo žvilgsnio sunkiai suvokiamu turiniu. Tokia kalba sudėtinga operuoti net ir išmanant smulkias senovės graikų ir lotynų kalbos gramatikos detales, todėl šiandien originali Antikos ir Viduramžių loginių veikalų forma dažniausiai paliekama tik vertimuose; logikos istorijos tyrimuose, analizuojančiuose tuometes sistemas bei argumentus, paprastai linkstama juos perrašyti pagal šiuolaikinį matematinį aparatą. Taip bus elgiama ir čia.

---

⁴ Rescher 1969: 148

⁵ Łukasiewicz 1970: 23

⁶ Quine 1970: 83

⁷ Ypač minėti principai painiojami Crivelli 2012: 130.

⁸ Taip, kaip Kneale & Kneale 1962, von Wright 1984, Gaskin 1995 ir Goris 2002.

Kalbant apie laiko atžvilgiu neapibrėžtus teiginius, darbe remiamasi Arthuro N. Prioro, padėjusio pamatus moderniajai laiko logikai, notacija. Prioras, kurio indeterministinis laiko modelis yra standartinis šiuolaikiniuose problemos sprendimuose, išvelgė glaudžias sąsajas tarp modalinės ir laiko logikos. Analogiškai modaliniams operatoriams *galima* ir *būtina* jis įvedė teiginio laiką nurodančius operatorius, žymimus didžiosiomis raidėmis ir rašomus teiginio pradžioje⁹:

Pp = mažiausiai vieną kartą praeityje įvyko p

Fp = mažiausiai vieną kartą ateityje įvyks p

Hp = p buvo visada praeityje

Gp = p bus visada ateityje

Teiginius su pastaraisiais dviem operatoriais galima apibrėžti naudojantis dviejų pirmųjų teiginių notacija:

$Hp = \sim P \sim p$ (skaityti: *praeityje nebuvo nė vieno karto, kai nebuvo p*)

$Gp = \sim F \sim p$ (skaityti: *ateityje nebus nė vieno karto, kai nebus p*)

Tokius loginius jungtukus kaip *ir*; *arba*; *jei...*, *tai ...*; *jei ir tik jei...* ir pan. bei teiginio neigimą žymėsime remdamiesi Peano-Russello notacija (atitinkamai $\cdot$; $\vee$; $\supset$; $\equiv$ ir $\sim$).

Aristotelio tyrimų lauke tapo įprasta autoriaus veikalus įvardyti arba gimtosios tyrėjui kalbos, arba lotyniškais pavadinimais (pilnais ar sutrumpintais), šiame darbe vadovaujamosi pastarąja praktika. Įvairūs autoriai veikalų pavadinimus trumpina skirtingai; čia, kur reikalinga, trumpinama pagal pirmąsias pavadinimą sudarančių žodžių raides (*De interpretatione* – *DI* ir pan.), o jei pavadinimą sudaro vienas žodis arba pirmosios žodžių raidės sutampa su kito veikalo pavadinimu – paliekant dvi ar tris pirmąsias žodžių raides (*Categoriae* – *Cat.*, *Analytica Posteriora* – *An. Post.* ir pan.).

“JŪRŲ MŪŠIO PARADOKSAS” ARISTOTELIO *DE INTERPRETATIONE* 9

Struktūra ir argumentacija

---

⁹ Prior 1967

Norėdami pateikti subendrintą įvairialypės ir painios antikinės logikos istorijos vaizdą, istorikai beveik tūkstantį metų trukusį laikotarpį paprastai dalija į tris dalis¹⁰. Pirmasis etapas, bendru sutarimu prasidėjęs 5 a. p. m. e. kartu su Zenonu iš Elėjos ir trukęs iki Aristotelio loginių veikalų pasirodymo, į logikos griežta to žodžio prasme istoriją įskaičiuojamas ne visų – nors abstrakčiuose ir su kasdieniu patyrimu mažai susijusiuose samprotavimuose siekta preciziškai remtis pagrindiniais loginiais dėsniais ir principais, šios loginės nuostatos dar nebuvo tyrinėjamos skyriumi kaip savarankiškas objektas. Pastarojo pobūdžio svarstymai prasideda tik antrajame aptariamo laikotarpio etape kartu su Aristotelium, pirmuoju pažvelgusiu į mūsų mąstymą reguliuojančius principus atsietai nuo konkretaus samprotavimo – neprieštaravimo, negalimo trečio dėsniai bei dvireikšmiškumo principas, kuriais ligtol remtasi daugiau ar mažiau intuityviai, čia įgauna aiškias formuluotes, atskiriančias juos vieną nuo kito (nors minėti pavadinimai šioms nuostatoms suteikti tik daug vėliau). Antrojo etapo, dėl jame sprestų užduočių sudėtingumo ir tuomečių loginių sistemų originalumo dažnai vadinamo “kūrybiniu”, pabaiga datuojama sulig Chrisipo mirtimi 3 a. p. m. e. pabaigoje. Vienareikšmiškai sutariama, jog ši data žymi vieno originaliausių ir produktyviausių formaliosios logikos istorijos laikotarpių pabaigą – paskutinis antikinės logikos istorijos etapas, tęsėsis nuo Chrisipo mirties iki skirtingai datuojamos Antikos epochos pabaigos, pasižymi komentarų gausa, egzistuojančių loginių mokyklų derinimu, eklektiškumu; bendrai kalbant, čia dominuoja siekis suprasti tai, kas jau nuveikta, o ne kelti naujas problemas, į kurias dar niekieno nebuvo atsakyta.

Centrinis šio darbo objektas – Aristotelio *De interpretatione* devintajame skyriuje suformuluotas “jūrų mūšio” paradoksas – yra reikšmingas galvosūkis, viduriniajame laikotarpyje paliktas be vienareikšmio sprendimo. Aristotelio keltas dvireikšmiškumo ir atviros ateities santykio klausimas turėjo santykinai mažą reikšmę jo logikos kontekste ir buvo tik nedidelis fragmentas, priklausęs bendresnei dvireikšmiškumo principo ir teisingumo verčių pasiskirstymo temai. Tai, jog jis taip gerai rado savo vietą trečiajame laikotarpyje ir tapo savarankišku entuziastingai nagrinėjamu klausimu, lėmė paralelių problemų egzistavimas besirandančiose skirtingų atmainų monoteistinėse religijose. Originaliai turėjęs tikslą pabrėžti įtampą tarp dvireikšmės logikos ir atsitiktinio ateities įvykių pobūdžio, vėlyvojoje Antikoje ir Viduramžiais jūrų mūšio paradoksas greta loginio įgavo ir praktinį bei teologinį pobūdį. Siekdamisuderinti Dievo visažinystės ir laisvos valios dogmas, logikai ir teologai sprendė iš esmės tą pačią

---

¹⁰ Toliau aptariamas istorinis skirstymas iš esmės sutampa su Bochenski (*op. cit.*) pateikiama schema.

Aristotelio suformuluotą problemą – laisvos valios egzistavimui buvo privalu išlaikyti atviros ateities galimybę, kai Dievo visažinystė, besitęsianti ir į ateitį, numatė apibrėžtą kiekvieno teiginio teisingumo vertę.

Tam, kad būtų galima įvykdyti šio darbo tikslą ir pagrįstai įvertinti Boecijaus prieigą prie paradokso, pirma būtina nuosekli Aristotelio minties analizė ir pagrindinių bendrųjų interpretacinių strategijų pristatymas. Tolesnė skyriaus struktūra paremta keliuose įžanginiuose ir devintajame *DI* skyriuje pateikiamos argumentacijos eiga:

- 1) Parengiamoji dalis: teiginio kaip kalbos vieneto samprata bei pagrindiniai teiginių tipai (*DI* 4 16b36 – *DI* 9 18a33)
- 2) Argumentai už ateities būtinumą (*DI* 9 18a34-18b16)
- 3) Argumentai, remiantys atviros ateities intuiciją (*DI* 9 18b17-19a22)
- 4) Paradokso sprendimas (*DI* 9 19a23-19b4)

Teiginių tipai ir loginis kvadratas

9-ajame *DI* skyriuje nagrinėjama problema susijusi su specifine teiginių klase: teiginiai apie ateitį, nurodantys į dalykus, kurių aktualioje tikrovėje dar nėra (ir neišku, ar bus), skiriasi nuo likusių teiginių, nurodančių į tai, kas arba yra, arba jau buvo ir todėl yra iš principo patikrinama. Nagrinėjamos teiginių rūšies problematiškumui likusių teiginių atžvilgiu suvokti reikalinga bendra teiginių, jų tipų ir tarpusavio ryšių charakteristika *DI*: tik atskleidus bendruosius principus ir jų veikimą, bus galima kalbėti apie atvejus, kuriais šių principų galiojimas tampa problematiškas.¹¹

Silogistinėje Aristotelio sistemoje, dar vadinamoje terminų logika, smulkiausias loginis dėmuo yra terminas – kalbos vienetas, reprezentuojantis objektą ar sąvoką, bet pats nesantis nei teisingas, nei klaidingas. Jungiant skirtingus terminus, kurių vienas atlieka veiksnio (arba subjekto), o kitas – tarinio (arba predikato) rolę¹², gaunami stambesni kalbos vienetai, vadinami

---

¹¹ Apskritai Aristotelio loginiuose traktatuose teiginių aptarimui dėmesio skiriama nedaug; taip yra todėl, kad jo logikoje pagrindinis vienetas yra ne teiginys, o terminas. Teiginiams kaip pamatiniams samprotavimo vienetais daugiau dėmesio skyrė stoikai, kurių plėtotą loginę sistemą ir vadinama teiginių logika.

¹² Nesutariama, ar teiginį sudarantiems terminams *DI* galioja sukeičiamumo (*interchangeability*) principas: jei taip (Sommers 1982), šiedu terminai yra simetriški (homogeniški) ir tik atlieka veiksnio arba tarinio rolę; jei ne (Geach 1968), veiksnį ir tarinį išreiškiantys terminai yra kokybiškai skirtingi ir jiems galioja nevienodi principai, (plačiau - Sen 1990: 26-27).

teiginiais (ἀπόφανσις) ir išreiškiantys savarankišką mintį.¹³ Aristotelio logikos kontekste skirtinos sakinio (λόγος) ir teiginio kategorijos: sakinys, priklausantis platesnei loginei kategorijai, yra kalbos vienetas, išreiškiantis prasmingą mintį, o teiginys yra toks kalbos vienetas, kuris, būdamas prasmingas, tvirtina ką nors apie dalykų padėtį ir todėl pretenduoja į teisingumo vertę. Jog galimi prasmingi, bet nieko netvirtinantys sakiniai, pasak Aristotelio, rodo tai, kad išsakydami maldas, prašymus ar klausimus manome nedarantys to tuščiai, nors ir negalvojame, kad tokios mūsų kalbinės išraiškos yra teisingos ar klaidingos.¹⁴

Tvirtinamųjų sakinių, arba teiginių, klasifikacija Aristotelio sistemoje paremta trimis kriterijais: 1) veiksnio, arba subjekto, skaičiumi, 2) klasės apimtimi bei 3) terminų jungimo būdu¹⁵: pirma, subjekto vietoje esantis terminas gali būti vieninis (toks, kuris negali būti priskiriamas kitam subjektui kaip jį apibūdinanti savybė; tai Aristotelio sistemoje daugiausia yra tikriniai vardai) arba bendrasis (nurodantis į grupę daiktų bei galintis funkcionuoti ir kaip veiksnys, ir kaip tarinys) – teiginiai su šiais subjektais atitinkamai skiriami į *vieninius* ir *bendruosius*; antra, priklausomai nuo to, kalbama apie visą klasę ar apie jos dalį, gautas teiginys atitinkamai laikomas *bendruoju* arba *daliniumi*¹⁶; trečia, priklausomai nuo to, ar teiginį sudarantys terminai sujungiami teigiama jungtimi (“yra”) ar neigiama (“nėra”), teiginys atitinkamai vadinamas teigiamuoju (κατάφασις) arba neigiamuoju (ἀπόφασις)¹⁷. Taigi, sąveikaujant minėtiems kriterijams čia randamos trys teiginių grupės:

- 1) vieniniai teigiami ir neigiami teiginiai (pagal 1-ą ir 3-ą kriterijų);
- 2) daliniai teigiami ir neigiami teiginiai (pagal 1-ą, 2-ą ir 3-ą kriterijų);
- 3) bendrieji teigiami ir neigiami teiginiai (pagal 1-ą, 2-ą ir 3-ą kriterijų)

---

¹³ *DI 4 16b 29-30, An. Pr. I 1 24b16-18*

¹⁴ *DI 4 17a2-4*

¹⁵ Tradicinėje silogistinėje logikoje, dominavusioje iki 19 a., šiedu aspektai atitinkamai vadinti kiekybiniu ir kokybiniu.

¹⁶ Loginį kvadratą sudarančių teiginių klasifikacija pabira ir nenuosekli: daliniai teiginiai pagrindiniame *DI 7* skirstyme neatsispindi ir įvedami tik vėliau (*DI 13 23a16*; daliniais tokie teiginiai taip pat vadinami *An. Pr. 24a17*), nors savo funkcija loginiame kvadrato yra reikšmingesni už į klasifikacinę *DI 7* schemą įtrauktus neapibrėžtus teiginius (apie kuriuos tik užsiminsime), lemiamos rolės samprotavime neturinčius. Čia, kaip ir kitur, dėl konspektyvaus teksto pobūdžio, paskaitos žanro, kuriam būdingos digresijos, bei galimai alternatyvaus originaliam pasakojimui užrašymo vientisos struktūros nebuvimas neturėtų stebinti.

¹⁷ *DI 4 16b 29-30*. Pabrėžtina, jog Aristotelio logikoje neigimas rašomas teiginio viduje, o ne prieš teiginį, ir atskiria predikatą nuo subjekto (Whitaker 1997: 80-81).

Išvardyti teiginių tipai bei jų ryšiai tradicinėje logikoje žinomi loginio kvadrato pavidalu (pats kvadratas kaip mnemoninė technika atsirado tik antrajame amžiuje¹⁸, bet minėsimus teiginių ryšius nurodo jau Aristotelis¹⁹):

Visi S yra P (x)(Sx ⊃ Px)	<i>priešingi</i>	Nė vienas S nėra P (x)(Sx ⊃ ~Px)
P a v a l d ū s	<i>Prieštaraujantys</i>	P a v a l d ū s
Kai kurie S yra P (∃x)(Sx · Px)	<i>popriešingi*</i>	Kai kurie S nėra P (∃x)(Sx · ~Px)

* popriešingumo ryšys eksplicitiškai nurodomas Apulėjaus *De interpretatione*; Aristotelio tekste jis tik numanomas

Loginiame kvadrato atspindintys priešingumo, popriešingumo ir pavaldumo ryšiai numato tam tikrą verčių pasiskirstymą tarp dviejų opozicijos narių. Žinodami, koks ryšys sieja opozicijos narius bei vieno nario teisingumo vertę, galime nustatyti ir kito nario vertę: priešingi teiginiai negali būti kartu teisingi²⁰, popriešingi – kartu klaidingi, o prieštaraujantys teiginiai neigia vienas kitą (t. y. vienas turi būti teisingas, o kitas – klaidingas)²¹; remiantis pavaldumo ryšiu, teisingumo reikšmė daliniam teiginiui perduodama bendrojo teiginio, o klaidingumo – atvirkščiai.²²

¹⁸ Pirmasis į kvadrato formos schemą teiginius sudėstė Apulėjus, o Viduramžiais naudotasi Boecijaus sukurta schema; savo esme jos beveik nesiskiria.

¹⁹ *DI* 6 17a11-17; *DI* 7 17b3-40

²⁰ *DI* 7 17b22-23

²¹ *DI* 7 17b26-27

²² Aptariami ryšiai galioja priėmus egzistencinio importo prielaidą. Darbe nebus nagrinėjamas ilgas metus trunkantis ginčas, ar Aristotelis pripažino tuščių terminų galimybę loginiame kvadrato, t. y. ar čia gali funkcionuoti referento neturinčios sąvokos. Pagrindinis poaristotelinės logikos priekaištas tradiciniam loginiam kvadrato susijęs su problematišku teiginių su tuščiais terminais funkcionavimu: vadovaujantis moderniojoje logikoje priimama prielaida, pagal kurią bendrieji teiginiai su tuščiais terminais yra tuščiai teisingi (*vacuously true*), o daliniai – klaidingi, daliniam teigiamajam teiginiui (∃x)(Sx · Px), kur S yra tuščias terminas, suteikiama reikšmė “klaidinga”, o pagal kontradiktorinį ryšį bendrasis neigiamas teiginys įgyja reikšmę “teisinga”; problema kyla, kai, remiantis pavaldumo ryšiu, dalinis neigiamas teiginys (∃x)(Sx · ~Px) taip pat laikomas teisingu, nors čia nėra nė vieno x, kuris būtų S (Kneale & Kneale 1962: 55-60). Dėl svarių priežasčių vadovausimės nuostata, kad loginis kvadratas

Ketvirtoji Aristotelio skiriama teiginių grupė – 4) neapibrėžti teiginiai (pavyzdžiui, *žmogus yra išblyškęs*), kur subjekto skaičius nėra nurodytas – minėtina atskirai: loginiame kvadrato tokio pobūdžio teiginiai neatsispindi, tačiau ši grupė bus svarbi aptariant išimtis iš aukščiau išvardytų teiginiams galiojančių principų. Skiriamasis neapibrėžtų teiginių bruožas yra tas, jog jame nėra aiškus subjekto skaičius: išreikštas bendruoju terminu, bet neturėdamas kiekybę nurodančio kvantoriaus, jis gali būti suprastas keleriopai; dėl šios priežasties neapibrėžtus kiekybės atžvilgiu teiginius, siekiant nepainioti jų su vėliau aptarsimais neapibrėžtais teisingumo atžvilgiu teiginiais, taip pat pagrįsta vadinti nekvantifikuotais. Sekdami dominuojančia tradicija²³, nekvantifikuotų teiginių Aristotelio kontekste netapatiname nei su daliniais²⁴, nei su vieniniais teiginiais: nors pastarųjų dviejų tipų teiginiai gali būti išreikšti neapibrėžto teiginio formuluote, jie nėra jam logiškai ekvivalentiški.²⁵ Kontroversijai dėl nekvantifikuotų teiginių statuso pagrindo teikia neaiškus jų nusakymas Aristotelio tekste, kur jie apibūdinti kaip tie, kuriuose bendrybė priskiriama ne visuotinai (*μη καθόλου*)²⁶. Priskyrimas ne visuotinai, mūsų manymu, reiškia ne kvantoriaus pobūdį, bet jo nebuvimą, kai subjektas nėra vieninis terminas: ir bendruosiuose, ir daliniuose teiginiuose, kur aiškiai nurodyta subjektą išreiškiančios klasės apimtis, bet koks savybės priskyrimas yra visuotinas (nors ir nebūtinai visai klasei), mat galioja viso įvardyto subjekto atžvilgiu.²⁷ Kaip bus matyti trečiajame poskyryje, nekvantifikuotų, arba neapibrėžtų, teiginių, sudarančių savarankišką klasę, rolė *DI* yra daugiausia negatyvi – čia tik parodoma, kaip neturi būti suprasti apibrėžti bendrieji ir daliniai teiginiai bei jog šitaip nevienaprasmiškai traktuojamų teiginių poroms tokiu pačiu būdu negalioja teisingumo verčių paskirstymas.

---

sumanytas turint egzistencinio importo prielaidą, o tuščių terminų idėja prieštarauja esminėms Aristotelio loginio projekto idėjoms: aristotelinė logika, sumanyta kaip įrankis mokslinio tyrimo vykdymui, yra susijusi tik su realias esybes išreiškiančiais terminais; tokie terminai kaip *vienaragis*, neturėdami referento ir būdami mokslo užribyje, nefunkcionuoja ir aristoteliškai suprantamoje logikoje. Tuo, jog teiginių turinys čia negali būti visiškai atskirtas nuo jų formos, Aristotelio loginis projektas skiriasi nuo moderniojo, analizuojančio tik formaliąją teiginių pusę nepriklausomai nuo to, ar jie apskritai į kažką nurodo.

²³ Whitaker 1997, Crivelli 2004

²⁴ Taip, kaip Ackrill 1963.

²⁵ Tai rodo skirtingi dalinį ir neapibrėžtą teiginį atitinkantys prieštaraujantys teiginiai: daliniam teiginiui “Kai kurie žmonės yra išblyškę” prieštarauja teiginys “Nė vienas žmogus nėra išblyškęs”, kai neapibrėžtam teiginiui “Žmogus yra išblyškęs” prieštarauja teiginys “Žmogus nėra išblyškęs” (Whitaker, *op. cit.*, 87)

²⁶ *DI* 7 17b7-10

²⁷ Whitaker, *op. cit.*, 90.

Fatalistiniai argumentai: nuo dvireikšmiškumo prie būtinumo

Loginis kvadratas, kartu su trinare silogizmo schema simbolizuojantis aristoteliškosios logikos esmę ir pagrindinį nuopelną, dėl įvairių priešasčių kritikuotas kitokiomis prielaidomis besivadovaujančių modernių logikų. Kita vertus, beatodairiškas loginio kvadrato ryšių taikymas jau paties Aristotelio laikytas problematišku – ypačingai daug dėmesio *DI* skiriama prieštaravimo ryšio, siejančio bendrąjį ir jį paneigiantį dalinį teiginį, komplikacijoms bei galimoms išimtims. Tokių išimčių, kurioms negalioja prieštaravimo ryšio numatomas teisingumo verčių paskirstymas, Aristotelio įvardijamos trys: 1) neapibrėžti, arba nekvantifikuoti, teiginiai²⁸; 2) teiginiai su daugiaprasmiais terminais (homonimais)²⁹; 3) vieniniai teiginiai apie ateitį³⁰.

Kaip jau minėta, prieštaravimo, arba kontradiktoriškumo, ryšio saistomi teiginiai paneigia vienas kitą: vienam jų esant teisingam, kitas įgyja klaidingumo reikšmę, ir atvirkščiai (toliau šis principas vadinamas kontradiktorinės poros taisykle (KPT)). (1) Nekvantifikuotų teiginių atveju kontradiktoriškumas tampa problematiškas dėl neįvardytos teiginio kiekybės, kur lieka neaišku, kokio pobūdžio neigimas priešintinas teigimui, o tvirtinimai su (2) daugiaprasmiais terminais, sintaktiškai atrodydami kaip vienas teiginys, semantiniu požiūriu yra dviejų ar daugiau teiginių samplaika; subjektą atstovaujantis homonimiškas terminas čia gali būti suprastas kaip bet kuris iš kelių fonetiškai identiškų terminų.³¹ Ir nekvantifikuotiems, ir daugiaprasmius terminus įtraukiantiems teiginiams prieštaravimo ryšys netaikomas dėl panašių priešasčių: ir vienu, ir kitu atveju teiginiai yra daugiareikšmiai (pirmuoju atveju – kiekybiniu, antruoju – semantiniu aspektu), todėl tokiu atveju, kai teigiamam ir neigiamam teiginiui būdingi skirtingi reikšminiai aspektai, tokie teiginiai, nesaistomi to paties subjekto, nesudaro prieštaraujančios poros. Būtina pabrėžti, jog išimtį prieštaravimo ryšio numatomiems principams nekvantifikuoti ir homonimiškus subjektus turintys teiginiai sudaro ne dėl potencialaus daugiareikšmiškumo, o tik tada, kai toks daugiareikšmiškumas išties egzistuoja (specifikavus, kuri homonimo reikšmė

---

²⁸ *DI* 7 17b29-37

²⁹ *DI* 8 17b12-25

³⁰ *DI* 9 18a33-34

³¹ Aristotelis kaip pavyzdį pasitelkia fiktyvų homonimą, tardamas, jog žodis „apsiaustas“ išties galėtų atstovauti dvi sąvokas – pavyzdžiui, žmogaus ir arklio; čia teigiamas ir neigiamas teiginiai, įtraukiantys terminą „apsiaustas“, prieštaraujantys bus tik įsitikinusi, jog terminas abiejose formose nurodo į tą patį daiktą. Lietuvių kalboje gausu kasdien vartojamų homonimų; pavyzdžiui, teiginys „Kasa yra maža“, kurio subjektas yra bent trys skirtingas reikšmes turintis homonimas „kasa“, čia funkcionuoja kaip trijų skirtingų teiginių samplaika: pirmu atveju kalbama apie plaukų pyne, antru – apie elektroninį aparatą, trečiu – apie vidaus organą. Jei teigime „kasa“ vartojamas viena reikšmė, o neigime – kita, kontradiktorinės poros jie nesudaro.

turima galvoje arba numanant, kaip reikia suprasti eksplicitiškai nenurodytą kiekybinį kvantorių, šios teiginių poros bus laikomos kontradiktorinėmis).

Atsitiktiniai teiginiai apie ateitį, sudarydami trečiąją ir svarbiausią prieštaravimo ryšiu nepaklūstančių teiginių grupę, išimtimi iš KPT laikomi kitu atžvilgiu bei dėl sudėtingesnių priežasčių. Buvo parodyta, jog nekvantifikuotų ir daugiaprasmius terminus įtraukiančių teiginių teigiamos ir neigiamos formos, kai joms būdingi skirtingi prasminiai aspektai, nelaikytinos kontradiktorinėmis ir todėl joms negalioja kontradiktoriškumo ryšio numatomas teisingumo verčių paskirstymas; t. y., tokios teiginių poros neatitinka sintaktinės schemos $p \vee \sim p$. Atsitiktiniai teiginiai apie ateitį, išreikšdami aiškiai apibrėžtą mintį ir nepasižymėdami nei kiekybine, nei semantine dviprasmybe, sudaro $Fp \vee \sim Fp$ schemą atitinkančią porą, tačiau yra problematiški teisingumo verčių turėjimo atžvilgiu. Čia besąlygiškai taikant $TFp \dot{\vee} KFp$ principą (kur p – atsitiktinis teiginys apie ateitį) susiduriama su papildomomis metafizinėmis ir praktinėmis problemomis: pasak Aristotelio, neatsižvelgiant į specifinį atsitiktinių teiginių apie ateitį pobūdį ir teisingumo verčių atžvilgiu traktuojant juos kaip ir bet kuriuos kitus teiginius, prieštaraujama atviros ateities intuicijai ir laisvo pasirinkimo galimybei.

Kuris iš loginių principų – DP ar KPT – Aristoteliumi tampa atspirtimi fatalistiniam argumentui vystyti, yra atskiros kontroversijos objektas. Ginčas dėl to, kurios iš pastarųjų nuostatų universalumas užklausias DI , susijęs su nesutarimu dėl būtinumo operatoriaus ($\acute{\alpha}\nu\acute{\alpha}\gamma\kappa\eta$) galiojimo apimties pirmajame DI 9 sakinyje, tvirtinančiame, jog “būtina, kad esamų ir įvykusių dalykų atveju teigimas arba neigimas būtų teisingas ar klaidingas”³². Priskiriant $\acute{\alpha}\nu\acute{\alpha}\gamma\kappa\eta$ siauresnę galiojimo sritį (*narrow scope*)³³, sakyns suprastinas kaip alternatyvi DP formuluoatė – čia išsakomas reikalavimas, jog kiekvienas teiginys, nusakantis esamą ar įvykusių dalykų padėtį, turėtų vieną teisingumo vertę iš dviejų galimų. Kita vertus, jei $\acute{\alpha}\nu\acute{\alpha}\gamma\kappa\eta$ suteikiama platesnė apimtis (*wide scope*)³⁴, principas, apie kurį čia kalbama, yra ne DP, o papildomus reikalavimus numatanti KPT – remiantis KPT, vienas iš kontradiktorinės poros teiginių yra teisingas, o kitas – klaidingas (čia numatomas ne tik teisingumo vertės turėjimas, bet ir tam tikras verčių pasiskirstymas kontradiktorinėje poroje). Laikydami pastarojo požiūrio, atsitiktinius teiginius

---

³² DI 9 18a28-29

³³ Craig 1988: 29-30, Andrews 1996: 59, Gaskin 1995: 18-23, Crivelli 2004: 35, 198-234. Gaskinas teigia besilaikantis „plačiosios apimties“ interpretacijos, bet taip yra todėl, jog jis problemą išvelgia visos pastraipos lygmeniu, $\acute{\alpha}\nu\acute{\alpha}\gamma\kappa\eta$ (priešingai nei mes) laikydamas $\acute{\alpha}\epsilon\iota$ sinonimu. Nepaisant terminologinių skirtumų, pirmąjį sakinį Gaskinas supranta kaip DP formuluoatę ir jame suteikia operatoriui siaurąją apimtį.

³⁴ Fine 1984: 38-40, Whitaker 1997: 111-113, Jones 2010

apie ateitį iš kitų teiginių tarpo *DI* turėtume išskirti ne todėl, kad jiems nebūdinga įprasta teisingumo vertė, bet todėl, kad ji jiems būdinga kitokiu būdu. Nors pastaruosius porą dešimtmečių populiareesnė pozicija, *DI 9* objektu laikanti KPT, darbe vadovaujamės priešinga nuostata, pagal kurią pagrindą fatalistiniams argumentams teikia DP. Mūsų manymu, KPT tėra trijų loginių nuostatų – DP, NTD ir neprieštaravimo dėsnio – samplaika; priešingai nei Whitakeris ir Jonesas, teigiame, jog iš pastarųjų nuostatų gali būti išvestas KPT reikalavimas, kad vienas iš prieštaraujančių teiginių poros būtų teisingas, kitas - klaidingas: DP numato, jog kiekvienas teiginys turi vieną (iš dviejų) teisingumo vertę; NTD, suformuluotas sintaktiškai, numato dvi galimas teiginio formas – teigimą ir neigimą, o suformuluotas semantiškai numato, kad bent viena formų privalo būti teisinga (t. y. abi negali būti klaidingos); jog abi formos negali būti teisingos, lemia neprieštaravimo dėsnis³⁵, pagal kurį savybė subjektui vienu metu ir priklausyti, ir nepriklausyti negali. Dar vienas argumentas, paremiantis mūsų interpretaciją, yra tas, jog cituotame sakinyje minimai tezei Aristotelis priešina atsitiktinius teiginius apie ateitį – kaip jau minėta, kontradiktoriškumo ryšys jų atveju problematiškas tik semantiniu (teisingumo vertės turėjimo), bet ne sintaktiniu lygmeniu, kur teiginys $Fp \vee \sim Fp$ sunkumų nekelia. Dėl šios priežasties, net ir suprantant *ἀνάγκη* galiojimą *DI 9* 18a28-29 plačiaja prasme, formuluojant fatalistinį argumentą reikėtų kalbėti tik apie tam tikrą KPT aspektą.³⁶

DI 9 pateikiami du argumentai³⁷, paremiantys tezę, jog besąlygiškas dvireikšmiškumo principo taikymas (taip pat ir atsitiktiniams teiginiams apie ateitį) veda į loginį determinizmą, arba fatalizmą³⁸. Nors atsitiktinių teiginių apie ateitį problema visų pirma susijusi su vieniniaus teigimais apie ateities įvykius³⁹, abiejuose fatalistiniuose argumentuose kaip atspirties taškas tarnauja neapibrėžtas būsimojo laiko teiginys (be kiekybinio kvantoriaus ir su bendruoju terminu subjekto vietoje) – “Rytoj (ne)įvyks jūrų mūšis” (patikimiausias tokio pasirinkimo paaiškinimas yra tas, jog čia veikiausiai norima parodyti universalus DP taikymo keliamas problemas, kai nėra atsižvelgiama į teiginio pobūdį):

---

³⁵ T. y. jei NTD numato, kad *bent* vienas iš kontradiktoriškas teiginių turi būti teisingas, tai ND reikalauja, kad teisingas būtų *tik* vienas (Suber 2001).

³⁶ Panašiai kaip Ackrill 1963: 133-134

³⁷ Kai kurie nebrėžia esminio skirtumo tarp šių dviejų argumentų ir laiko juos atskiromis vieno argumento dalimis, įrodomąją galią turinčiomis tik sykiu (pvz., Gaskin 1995: 24, *contra* Lowe 1980: 55 ir Cahn 1967: 27-28).

³⁸ Teiginys, jog *DI 9* kalbama būtent apie loginį determinizmą, nėra neproblematiškas; plačiau apie skirtumą tarp šių ir kitų panašių koncepcijų bus kalbama 3.2.1. skyriuje.

³⁹ Todėl kitur atsitiktinių teiginių apie ateitį problema dar vadinama vieninių teiginių apie ateitį problema (pvz., Ackrill 1963: 132).

I argumentas (DI 9 18a34-b9):

- 1) kiekvienas teiginys yra teisingas arba klaidingas; $Tp \vee Kp$ (DP)
- 2) įmanoma, kad kas nors vienas šiandien sakytų, jog rytoj jūrų mūšis įvyks, o kitas tai neigtų; $Fp \vee \sim Fp$ (NTD)
- 3) pasitvirtins tik vieno iš judviejų spėjimas; $FTFp \dot{\vee} FKFp$ (ND + NTD)
- 4) spėjimas, kuris (ne)pasitvirtins, yra teisingas (klaidingas) jau dabar; $FTFp \supset TFP^*$
- 5) jei šiandien teisinga, kad rytoj įvyks jūrų mūšis, tai rytoj būtinai įvyks jūrų mūšis; $TFp \supset \Box FTFp^{**}$

II argumentas (DI 9 18b9-16):

- 1) kiekvienas teiginys yra teisingas arba klaidingas; $Tp \vee Kp$ (DP)
- 2) jei įvykis vyksta, anksčiau buvo teisinga teigti, kad jis įvyks; $Tp \supset PTP^*$
- 3) jei anksčiau buvo teisinga teigti, kad įvykis įvyks, jis negali nevykti $PTp \supset \sim \Diamond \sim Tp$
- 4) operatorių ekvivalencija $\sim \Diamond \sim Tp \equiv \Box Tp$
- 5) jei anksčiau buvo teisinga teigti, kad įvykis įvyks, jis vyksta būtinai $PTp \supset \Box TP^{**}$

Terminas ἀντίφασις *DI* vartojamas ir kontradiktorinių teiginių porai, ir vienam tos poros nariui žymėti; pirmajame argumente atsiremama nuo teiginių poros, antrajame – nuo vieno teiginio, turinčio apibrėžtą teisingumo vertę. Tai, jog spėjimas apie įvykio (ne)įvykimą išsakomas iki (ne)įvykstant įvykiui, yra bendras abiejų argumentų bruožas; kita vertus, antrajame argumente įvykio baigtis jau aiški, o pirmajame – dar nežinoma.

Problematiškos pirmojo argumento vietos susijusios su teisingumo vertės perkėlimu iš ateities į dabartį (4*) ir teisingumo tapatinimu su teisingumu pagal būtinumą (5**). Suprasdamas, jog pirmojo argumento prielaida, esą įvyksiančius įvykius nurodantys teiginiai yra teisingi jau dabar, gali būti intuityviai nepriimtina, Aristotelis pateikia alternatyvią ir patrauklesnę jos versiją antrajame argumente (2). Spėjimo apie būsimą įvykį data čia perkeliama iš dabarties į praeitį, o įvykio vyksmas – iš ateities į dabartį: jei įsivaizduotume, jog teiginys “Rytoj įvyks jūrų mūšis” buvo išsakytas ne šiandien, o vakar, šiandien šiam mūšiui įvykus vakarykštį spėjimą linktume laikyti teisingu. Tokiu atveju teisingu ar klaidingu analogiškai

turime laikyti ir šiandienį teiginį apie tai, kas galbūt bus rytoj – perspektyvos pasikeitimas, Aristotelio nuomone, esmės čia nekeičia.

Kalbėdamas apie teisingumo vertę, suteikiamą išankstiniam spėjimui apie būsimus įvykius, Aristotelis kartais priduria žodį “visada” (“apie vykstantį dalyką visada buvo teisinga sakyti, jog jis bus”⁴⁰), t. y., tapatina PTp (“kartą buvo teisinga teigti, kad p ”) ir HTp (“visada buvo teisinga teigti, kad p ”) formos teiginius. Įtikinamai šio tapatinimo pagrindimą rekonstruoja Crivelli⁴¹: tarus, jog egzistuoja (1) laiko momentas t_0 ir už jį ankstesnis laiko momentas t_1 , (2) kuriuos skiria laiko atkarpa Δt , bei (3) dalykų padėtis s_0 , vykstanti momentu t_0 ; jei (4) galioja dvireikšmiškumas, (5) t_1 momentu išsakytas teiginys “ s_0 įvyks t_0 ” yra teisingas arba klaidingas; jei (3), tai jis (6) nėra klaidingas, todėl (7) yra teisingas; kadangi t_0 ir t_1 yra arbitralūs, tai (7) gali būti generalizuotas teigiant, jog visais t^* , ankstesniais už t_0 , “ s_0 įvyks t_0 ” yra teisingas.

Teisingumo tapatinimas su teisingumu pagal būtinumą taip pat reikalauja papildomo komentaro; čia naudojami galimumo ir būtinumo modaliniai operatoriai ($\diamond$, $\square$) yra skoliniai iš šiuolaikinės simbolinės logikos, kur žodžiai “galima” ir “būtina” turi kiek kitokią prasmę. Ir šiuolaikiniame, ir Aristotelio kontekste būtinumas reiškia tai, kieno priešybė nėra galima (t. y. $\square p \equiv \sim \diamond \sim p$), bet dėl skirtingų priežasčių. Šiuolaikinėje modalinėje logikoje įprasta vadovautis galimų pasaulių (*possible worlds*) semantika, kur būtinas teiginys yra tas, kuris teisingas visuose galimuose pasauliuose, galimas – teisingas bent viename jų, o teiginys, klaidingas visuose galimuose pasauliuose laikomas prieštaringu, todėl neįmanomu; čia operatoriai $\diamond$ ir $\square$ žymi metafizinę galimybę ir būtinybę – tai, kas įmanoma ar būtina pačia plačiausia, loginio neprieštaravimo, prasme. Tokia modalumų samprata yra pakankamai vėlyva ir Aristoteliui nebūdinga – *DI* aptariamasis būtinumas yra laikinis būtinumas, kur dalykai laikomi būtiniais dėl tos priežasties, jog tam tikru laiko momentu jų neįmanoma pakeisti ar atšaukti. Pastaruoju atžvilgiu būtini yra visi įvykė ir vykstantys dalykai, kurių buvimas jau yra faktas, nors bendresniu, metafiziniu, požiūriu jie gali būti ir atsitiktiniai; tai paaiškina, kodėl Aristoteliui teiginys, jog $Tp \supset \square Tp$, nėra problematiškas. Teiginiams apie ateitį suteikdami tą patį loginį ir ontologinį statusą kaip ir esamojo ar būtojo laiko teiginiams, įsipareigojame analogiškam tvirtinimui, jog $TFp \supset \square FTp$.

---

⁴⁰ *DI* 9 19a5-6

⁴¹ Crivelli 2004: 35-36

Atsakas fatalizmui: *reductio ad absurdum*

Įsitikinimas, jog Aristotelis yra griežtai metodiškas ir preciziškai vadovaujasi formaliomis samprotavimo taisyklėmis, yra teisingas tik iš dalies. Net ir loginiuose bei metafiziniuose svarstymuose, kur remiamasi dedukciniu metodu, gautos išvados prieštaravimas kasdieniam patyrimui bei sveiko proto nuostatoms tampa rimtu pagrindu užklausti argumentą sudarančių prielaidų validumą. Samprotavimo technika, kuria remiantis teiginio teisingumas įrodomas atskleidžiant, jog jo priešybė yra neįmanoma, tradiciškai vadinamas *reductio ad absurdum*⁴². Čia teiginys, kurio teisingumas ginamas, tvirtina atviros ir nedeterminuotos ateities galimybę, o priešybė, kurios neįmanomumu jis grindžiamas, teigia kasdienių mūsų veiksmų ir sprendimų beprasmybę ir iliuziškumą.

Tai, kad *DI 9* samprotavimas motyvuotas visų pirma ne loginių, o praktinių interesų, rodo faktas, jog politiniai ir etiniai sumetimai čia yra pakankami, jog būtų suabejota pamatinių loginių principų universalumu (ne atvirkščiai). Priimdami tezę, esą įmanoma tik viena ateities įvykių eiga ir vieninteliai veiksmai, kuriuos galime atlikti, yra tie, kuriuos aktualiai atliekame, susiduriame su moralinės atsakomybės problema – gėdos, kaltės ir dorybės kategorijos esant išorinei prievartai nustoja prasmės, nes čia griežta prasme veikėjas yra ne veiksmo autorius, o tik įrankis jo vyksme.⁴³ Žvelgiant tik loginiu požiūriu tokia išvada nekelia jokio pavojaus ir kai kuriems tarnavo kaip pagrindas atmesti laisvos valios doktriną – fatalistiniam argumentui priešintis reikalo nematė stoikai, sutikę ir su universaliu dvireikšmiškumo principo taikymu, ir su jo metafizinėmis pasekmėmis. Tačiau, kaip užsiminta anksčiau, Aristoteliui logika nebuvo izoliuotas ir savitiksli mokslas, turintis lygias teises su kitomis disciplinomis: būdama tik įrankis teisingam samprotavimui atlikti, ji negalėjo prieštarauti pamatinėms metafizinėms ar praktinėms intuicijoms. Faktas, jog stoikų požiūris į logikos vaidmenį buvo gerokai nutolęs nuo aristotelinio, paaiškina skirtingą jų reakciją į dedukcinio argumento išvadą – stoikams, logiką laikiusiems ne priemone, o integralia filosofijos dalimi, loginių principų diktuojamos nuostatos turėjo ne mažesnę svarbą nei kasdienis, nereflektuotas pasaulio patyrimas. Ten, kur šiedvi plotmės susidurdavo, stoikams koreguotini atrodė net ir labiausiai įsišakniję intuityvūs kasdieniai

---

⁴² Aristotelis tokios formos argumento apibrėžtį pateikia *An. Pr.*, kur vadina jį “suvedimu į neįmanomybę” (ἐς ἄτοπον ἀπαγωγή).

⁴³ *NE* 3.1

įsitikinimai, o Aristoteliiui – veikiau jau loginiai dėsniai ir principai; šiuo atžvilgiu Aristotelio ir Viduramžių mąstytojų komentaruose *DI* vykdyti projektai skiriasi nedaug.⁴⁴

Pirmasis argumentas prieš fatalistinį pasaulėvaizdį pateikiamas *DI* 9 19a7-9: “[priėmus išvadą], nebūtų reikalo svarstyti ar rūpintis manant, jog elgiantis tam tikru būdu įvyks kažkas konkretaus”, antrasis – *DI* 9 19a9-11: “Kalbant bendrai, tų dalykų, kurie nuolat nėra aktualūs, atveju esama galimybės abiejomis kryptimis”. Abu argumentai apeliuoja į akivaizdumą, kuriam nereikia papildomų argumentų – fatalistinė doktrina paneigtų bet kokio veiksmo, pastangos, svarstymo ar vertinimo reikiamybę, tačiau kasdienis patyrimas rodo, jog šie dalykai vyksta; mažai to, jie esmingi politiniame gyvenime, kur įstatymas prasmę turi tik tada, jei turime principinę galimybę pasirinkti jam paklusti. Antrasis motyvas atmesti fatalizmą papildo ir paaiškina pirmąjį: prasmingas svarstymas numato objektyvią pasirinkimo galimybę, o tokia galimybė esti tada, kai įmanomos kontrafaktinės būsimų dalykų padėtys, t. y. alternatyvus būdas kalbėti apie ateities įvykius nei jau minėtas $TFp \supset \square FTp$.

Viena vertus, formalių principų griežtumas ir universalios loginės sistemos siekis ir, kita vertus, atviros ateities nuojauta, kuria paremti kasdieniai mūsų veiksmai ir nuostatos, sudaro vadinamojo “jūrų mūšio paradokso” esmę. Galutinį Aristotelio sprendimą, ar ir koku būdu įmanomas šių nuostatų sutaikymas, suvokti sudėtinga dėl kelis syk pakartojamų skirtingų jo formuluočių:

- 1) Visa privalo egzistuoti arba ne (dabar arba ateityje), tačiau nėra įmanoma atskirti, kuri iš galimybių privalo būtinai įvykti. (*DI* 9 19a28-29)
- 2) Jūrų mūšis rytoj privalo įvykti arba ne, tačiau nėra būtina, kad jis rytoj įvyktų, ir nėra būtina, kad neįvyktų, tačiau būtina, kad jis rytoj įvyktų arba ne. (*DI* 9 19a29-32)
- 3) Vienas iš dviejų teiginių tokiais atvejais privalo būti teisingas, o kitas – klaidingas, tačiau negalime pasakyti, jog klaidingas tas ar anas, ir turime galimybę palikti neapspręstą. (*DI* 9 19a36-39)
- 4) Taigi, yra aišku, jog nėra būtina, kad, kalbant apie teigimą ir neigimą, vienas būtų teisingas, o kitas – klaidingas. To, kas egzistuoja ne aktualiai, o potencialiai, atveju aktualiai egzistuojančiam taikoma taisyklė negalioja. (*DI* 9 19a40-19b4)

Problemų kelia tai, jog Aristotelis eksplicitiškai neįvardija, apie kuriuos loginius principus kalba, o natūralia, kasdiene kalba užrašyti jie gali būti traktuojami įvairiškai priklausomai nuo, kaip

---

⁴⁴ Išskyrus tuo, jog, greta etinės, Viduramžių autoriai turėjo glaudžiai su ja susijusią teologinę motyvaciją.

plačiai suprasime kai kurių modalumus žyminčių žodžių galiojimo sritį.⁴⁵ Šiuolaikinėse diskusijose dėl cituotų ištraukų turinio esama skeptiškos laikysenos, kur bandymai vienareikšmiškai nuspręsti, ką galvoje turėjo Aristotelis, prilyginami siekiui įžvelgti apibrėžtą pavidalą debesyje, kadangi yra įmanoma rasti patvirtinimą bet kuriai pageidaujamai interpretacijai.⁴⁶ Manome, jog toks nusišalinimas nuo klausimo skubotas: atsižvelgiant į kitas su problema susijusias Aristotelio koncepcijas – teiginio apibrėžimą, trukmės laike ir būtinumo santykį, teisingumo vertės pertrūkio galimybę ir kt. - galima deramai įvertinti pateiktų citatų loginį turinį.

Aristotelio sprendimo interpretacijos

DI 9 objektas: kauzalinis vs. loginis determinizmas

Klausimas, kaip loginiu požiūriu reikia aiškinti Aristotelio pateiktą išeitį iš pristatytos dilemos, yra reikšmingos kontroversijos objektas; kita vertus, ne mažesnės apimties debatas vyksta ir dėl to, kokia problema čia apskritai sprendžiama.⁴⁷ Akivaizdu yra tai, jog *DI 9* pateikiamu samprotavimu atmetant fatalistinius argumentus siekiama apginti atviros ateities intuiciją – nuostatą, pagal kurią ateities įvykiai su būtinumu dar nėra nustatyti dabarties momentu ir galima daugiau nei viena tolesnė įvykių eiga. Painiavą kelia tai, jog fatalizmas apima bent keletą skirtingų nuostatų: 1) *kauzalinį determinizmą*, kurio šalininkai teigia visus buvusius, esamus ir būsimus pasaulio įvykius esant susaistytus būtinais priežasties-padarinio ryšiais: vadovaujantis šia determinizmo atmaina, kiekviena dalykų padėtis turi apibrėžtas priežastis, negalėjusias sukelti jokios kitokios dalykų padėties⁴⁸; 2) *loginį determinizmą*, kuriuo remiantis visi teiginiai (apie praeitį, ateitį ir dabartį) turi apibrėžtą teisingumo vertę. Loginiai deterministai neprivalo teigti būtinų priežasties-padarinio ryšių grandinės, analogiškai ir kauzaliniai deterministai gali nepripažinti loginio fatalizmo⁴⁹. Matyti, jog šiedvi nuostatos yra du skirtingi

---

⁴⁵ Žr. 3.2.2.1. skyrių.

⁴⁶ Dickason 1976: 11

⁴⁷ Dešimtajame praėjusiojo amžiaus dešimtmetyje Gaskino išsakytas pastebėjimas, jog dėl to, kam Aristotelis oponuoja *DI 9*, „egzistuoja bendras sutarimas“ (Gaskin 1995: 12; panašiai ir McKim 1971: 80), deramai neatspindi nei dabartinės, nei tuometės padėties: dar 1964 m. Hintikka nurodo esant didžiulius nuomonių skirtumus šiuo klausimu (Hintikka 1964: 461).

⁴⁸ Kauzalinis determinizmas šiandien paprastai nagrinėjamas skyriumi nuo fatalizmo problemos ir laikomas ne jo atmaina, o savarankiška pažiūra.

⁴⁹ Kauzaliniame determinizme konkretaus ateities įvykis jau glūdi dabartinėje dalykų padėtyje, nors mes to galbūt ir nežinome; nors atsitiktinių teiginių apie ateitį problema yra metafizinė, o ne epistemologinė, kai kuriems

tos pačios pozicijos pagrindimo būdai – tai, jog įmanoma tik viena dalykų padėtis, galima grįsti ir gamtos dėsniais, ir loginiais principais, ir įvairiais kitokiais veiksniais (pavyzdžiui, teologiniais).

Ateities atvirumą neigiantys veiksniai *DI 9* yra loginiai, kadangi čia svarstoma pažiūra, pagal kurią visi teiginiai turi apibrėžtą teisingumo vertę ir tai lemia teiginiais išsakomų įvykių būtinumą (neišvengiamumo veikėjo atžvilgiu prasme). Klausimu, ar eksplacitiškai įvardijamos loginio fatalizmo problemos sprendimas turi ryšį su kauzalinio determinizmo problema, Aristotelio sprendžiama *Metafizikos* E.3 skirsnyje⁵⁰, nuomonės išsiskiria: (1) jei tokio ryšio esama, norint prasmingai teigti *TFp*, įvykis *p* privalo turėti priežastinį pagrindą esamoje dalykų padėtyje ir ateityje su būtinumu išplaukti iš tam tikros gamtinių dėsnų sąveikos; (2) jei tokio ryšio nėra, pastaroji sąlyga nebūtina. Pirmosios pozicijos šalininkų įsitikinimu, *Met.* E.3 ir *DI 9* siejami bendro tikslo ir skiriasi tik argumentacijos pobūdžiu – tai, kas pirmuoju atveju įrodinėjama iš kauzalinės perspektyvos, antruoju atveju grindžiama iš semantinės perspektyvos, todėl bet kuriam teiginiui šiuo atveju galioja ir apibrėžto teisingumo, ir pagrindimo loginiais dėsniais reikalavimas⁵¹; čia neretai manoma, jog Aristotelio kontekste apskritai nėra tikslinga kalbėti apie skirtingas būtinumo kategorijas⁵². Tokį pagrindą išvelgdami, *Met.* E.3 ir *DI 9* skirsnius laikome besiskiriančiais ne tik prieigos prie problemos būdais, bet ir pačiomis problemomis, kurios sprendžiamos. Motyvų laikytis (1) pozicijos yra nedaug – bent pora argumentų leidžia pagrįstai manyti, jog *DI 9* Aristotelis samprotauja grynai loginiu lygmeniu, neturinčiu tiesioginio sąryšio su kauzalinėmis įvykių dispozicijomis: kalbėdamas apie įvykio apspręstumą, pastarąjį terminą Aristotelis visur aiškiai vartoja ne epistemologine ir ne gamtinės determinacijos, o logine prasme; taip pat, nors korespondencinė Aristotelio tiesos teorija reikalauja, jog teisingo teiginio išreiškiama padėtis turėtų realų atitikmenį, šis atitikmuo neprivalo būti kauzalinis – atsitiktinio teiginio apie ateitį teisingumui įvykio glūdėjimas

---

epistemologinė kliūtis nustatyti teiginio apie ateitį teisingumo vertę yra pagrindas laikyti teiginį jos apskritai neturinčiu (kaip bus matyti, semantinio antirealizmo atveju). Laikantis tokios tiesos sampratos, galima išpažinti kauzalinį determinizmą, bet at mesti loginį determinizmą.

⁵⁰ Skirsnyje Aristotelis sprendžia klausimą, kokių būdu pasaulyje gali egzistuoti atsitiktinumas, jei visi įvykiai griežtai susaistyti priežasčių ir padarinių grandinėmis. Norėdamas išvengti kauzalinio determinizmo, Aristotelis į priežastines įvykių grandines įvedė spontanišką „pradžias“ (ἀρχαί) – įvykius, nepriklausančius nuo prieš juos buvusių įvykių ir pradedančius naują priežastingumo eilę.

⁵¹ Lukaszewicz, von Wright 1984: 72-85, White 1981: 231-241

⁵² Ackrill 1963: 133; oponuodami Ackrillui, manome, jog aristoteliškoji būtinumo samprata sudėtingesnė nei mano autorius – jei jos daugialypumo nematyti vien tik iš *DI*, tai jis atsiskleidžia turint omenyje visą Aristotelio raštų korpusą (panašiai kaip Sorabji 1980, taip pat Craig 1988: 34-35, 238).

dabartinėje įvykių padėtyje reikalingas ne daugiau nei teiginio apie praeitį teisingumui – įvykio padarinių glūdėjimas esamoje padėtyje⁵³. Kaip bus matyti⁵⁴, pernelyg griežtas aristoteliškųjų teisingumo kriterijų traktavimas kartais lemdavo neadekvatų *DI 9* išvadų vertinimą.

DI 9 loginės traktuotės

Įprasta sakyti, jog Aristotelis yra deterministas (šiuo atveju determinizmą suprantant plačiausia prasme) praeities ir dabarties atžvilgiu, bet indeterministas, kai kalbama apie ateitį.⁵⁵ Sutinkamai su šia nuostata *DI 9* siekiama parodyti, jog kai kurie formaliosios logikos principai simetriškai nėra taikomi teiginiams apie ateitį. Atsakymai į klausimą, ar simetrija suardoma 1) šių principų atsisakant, 2) ar atsisakant ir pakeičiant kitais, 3) ar tik juos apribojant, bet iš esmės išlaikant, dalija tyrėjus į skirtingas interpretacines mokyklas.

Dviem pagrindinėms konkuruojančioms priegoms prie Aristotelio argumento, Gaskino įvardijamoms kaip realistinė ir antirealistinė interpretacijos⁵⁶, tokie pavadinimai suteikti remiantis semantinio realizmo ir antirealizmo koncepcijomis, pirmą kartą aiškiai suformuluotomis Michaelo Dummett'o⁵⁷. Vadovaujantis semantinio realizmo doktrina, bet kurio konstatuojamojo sakinio prasmę suvokiame pažindami to sakinio teisingumo sąlygas. Tiesos samprata, kuria remiasi semantinis realizmas, yra dvireikšmė (universaliai besiremianti dvireikšmiškumo principu) ir galimai viršijanti pažinimą (*potentially recognition-transcendent*) – tai reiškia, jog kiekvienas prasmingas sakinyš čia turi vieną apibrėžtą teisingumo vertę iš dviejų („teisinga” arba „klaidinga”) nepriklausomai nuo mūsų gebėjimo tą reikšmę nustatyti. Priešingai realistams, sutinkantiems su apibrėžta sakinio teisingumo verte net ir tada, kai nėra aiškaus būdo jai nustatyti, semantiniai antirealistai įsitikinę, jog sakinyš į teisingumą ar klaidingumą gali pretenduoti tik tada, kai egzistuoja konkretus ir epistemiškai prieinamas jo patvirtinimo ar

---

⁵³ Gaskin 1995: 50

⁵⁴ Žr. 3.2.2.1. skyrių.

⁵⁵ Øhrstrøm & Hasle 1995: 11

⁵⁶ Gaskin 1995: 12-14. Egzistuoja ir daug alternatyvių pavadinimų aptariamoms interpretacijoms: tai, ką Gaskinas vadina realistine interpretacija, McKimas įvardija kaip nestandartinę (*non-standard*, McKim 1971: 81), Kretzmannas – antrąją pagal senumą (*second-oldest*; Kretzmann 1998: 25), van Eckas – viduramžiškąją (*mediaeval*; van Eck 1988); antirealistinė strategija kitur vadinama standartine (*standard*; McKim 1971: 81), tradicine (*traditional*; Hintikka 1964: 462) ar seniausiąją (*oldest*; Kretzmann 1998: 24). Realizmo ir antirealizmo terminai čia bus vartojami dėl jų neutralumo: požiūrį, pagal kurį *DI 9* apribojamas dvireikšmiškumo principo galiojimas, vadinti tradiciniu ar standartiniu būtu klaidu – išties toks buvęs pavadinimo sugalvojimo metu, jis jau seniai nebėra daugumos nuomonė.

⁵⁷ Dummett 1991

atmetimo metodas; dėl šios priežasties tais atvejais, kuriais tokio metodo nesama, semantiniai antirealistai atmeta universaliai galiojantį dvireikšmiškumo principą. Akivaizdu, jog semantinio realizmo ir antirealizmo atstovai išpažįsta skirtingas logikos sistemas, nevienodai vertinančias dvireikšmiškumo principo galiojimo apimtį; kadangi Aristotelio argumento interpretacijų įvairovė taip pat grįsta skirtingu požiūriu į pastarojo principo universalumą, šių interpretacijų skirstymas į realistinę ir antirealistinę kategorijas yra patogus bei adekvatus jų klasifikavimo būdas.

Nors pirmosios aptariamų loginių nuostatų – dvireikšmiškumo principo ir negalimo trečio dėsnio – formuluotės be didesnių ginčų priskiriamos Aristoteliumi, nėra sutariama, ar jos ten atstovauja du skirtingus loginius principus, ar tėra tik du skirtingi to paties principo apibūdinimai. Papildomų sunkumų čia kelia tai, jog be išimties visų Aristotelio raštų korpuse aptinkamų loginių principų ir dėsnų pavadinimai – dvireikšmiškumo, negalimo trečio, neprieštaravimo ir kiti – sugalvoti ne paties autoriaus, o yra vėlesnės rekonstrukcijos rezultatas. Dėl šio fakto kartais galvojama, jog, patys turėdami subtilesnį loginį aparatą, esame linkę įžvelgti per daug smulkmenišką Aristotelio gyvenamam metui logines skirtis, kurių jis pats išties nedarė. Loginės distinkcijos tarp dvireikšmiškumo principo ir negalimo trečio dėsnio buvimui Aristotelio tekstuose kategoriškai priešinosi Hintikka, atsitiktinių teiginių apie ateitį vertinimo ir jo įtakos atviros ateities nuostatai apskritai nelaikęs *DI 9* objektu.⁵⁸

Įrodymą, jog DP ir NTD diferenciacijos pas Aristotelį esama, įžvelgiame *DI 6 17a26-29*: sakydamas, jog “apie esantį galima [klaidingai] kalbėti kaip apie nesantį, o apie nesantį – kaip apie esantį, ir apie esantį [teisingai kalbėti] kaip apie esantį, o apie nesantį – kaip nesantį”, Aristotelis, mūsų manymu, aiškiai skiria semantinį principą, reikalaujantį atsižvelgimo į realią dalykų padėtį, nuo sintaktinio, numatančio vien tik taisyklingą sakinio struktūrą. Nors Aristotelis kartais “yra” ir “nėra” vartoja eliptiškai kaip frazių “yra teisingas” ir “yra klaidingas” pakaitalus⁵⁹, cituota ištrauka rodo, jog loginiu požiūriu jos aiškiai skiriamos: gali būti *p*, kuris nėra lygus *Tp* (“apie esantį galima kalbėti kaip apie nesantį”), ir $\sim p$, kuris nereiškia *Kp* (“apie nesantį [galima kalbėti] kaip apie esantį”). Priežastis, kodėl Hintikka neįžvelgia DP ir NTD

⁵⁸ Hintikka 1964: 461, 478. Hintikka siekė parodyti, kad Aristotelį visų pirma domino ne tai, ar (ir jei taip, tai kokių būdu) apibrėžtos teisingumo vertės priskyrimas atsitiktiniam teiginiui apie ateitį dera su atviros ateities intuicija (t. y., ne tiesos apie ateitį problema), o tai, kaip elgtis su faktu, jog tai, kas buvo teisingą sykį, buvo teisinga visada (t. y. tiesos apie praeitį problema). Hintikkos požiūris, net jei ir pagrįstas, didesnės rolės mūsų šiam argumentui nagrinėjimui neturi: kadangi jau su Boecijaus komentaru *DI 9* problema pakreipta pirmąja linkme, susijusia su teisingumo ir būtinumo sąryšiu, ir beveik be išimčių tokia plėtota ir toliau, darbe nagrinėjamas būtent šis aspektas.

⁵⁹ Bochenski 1951: 31

skirties *DI*, yra ta, jog ne tik DP, bet ir NTD jis apibrėžia semantiškai (“kiekvienas p v $\sim p$ formos sakiny yra teisingas”), tačiau pagrindo tokiam apibrėžimui esama tik iš anksto priėmus universalų DP galiojimą⁶⁰. Pagrindinis motyvas Hintikkos pozicijai yra tai, jog Aristotelis teiginį apibūdina kaip tai, “kas gali būti teisingas arba klaidingas”⁶¹, tokio motyvo klaidingumas bus parodytas vėliau⁶², o kol kas vadovausimės prielaida, jog NTD ir DP skirtis *DI* yra prasminga ir autoriaus aiškiai reflektuota.

(1) Antirealistinė traktuotė

Dominuojanti antirealistinė *DI* 9 interpretacija (todėl dar vadinama “standartine” arba “tradicine”) skyriaus išvada laiko dvireikšmiškumo principo atsitiktinių teiginių apie ateitį atžvilgiu paneigimą, išsaugant negalimo trečio dėsnį.⁶³ Antirealistinės pozicijos įmanoma laikytis dviem būdais: tvirtinant, jog Aristotelis, laikęs atsitiktinius teiginius apie ateitį nei teisingais, nei klaidingais, (a) paliko juos išvis be teisingumo vertės arba (b) suteikė jiems trečią, naują, teisingumo vertę. Abu antirealistinės interpretacijos tipai paremti principais, jog 1) tradicinės teisingumo vertės turėjimas yra atsitiktinis, o ne apibrėžiantysis teiginio bruožas; 2) įmanomas teisingumo vertės pasikeitimas, kai teiginys (dar) nėra nei teisingas, nei klaidingas ir viena iš tradicinių verčių įgyjama paskui; 3) abu fatalistiniai argumentai, būdami taisyklingi samprotavimai, negalioja dėl (1) prielaidos⁶⁴, teigiančios kiekvieno teiginio dvireikšmiškumą.

Antirealistinė *DI* 9 traktuotė įvardijama kaip “seniausioji”, tačiau pastarasis įvardijimas tikslus nevisiškai: pažiūra, jog Aristotelis, gindamas atviros ateities galimybę, kai kuriems būsimąjo laiko teiginiams užginė dvireikšmiškumą, yra seniausia tik turint galvoje šiuolaikinius paradokso tyrimus, trečiajame 20-ojo amžiaus dešimtmetyje pradėtus lenkų logiko Jano Łukasiewicziaus. Łukasiewiczius entuziastingai pritarė Aristotelio siekiui atmesti determinizmą (b) būdu: problematiška atsitiktinių teiginių apie ateitį teisingumo vertė skatino Łukasiewiczių ieškoti alternatyvų tradicinei dvireikšmei logikai, greta tradicinių teisingumo reikšmių *teisinga* ir *klaidinga* įvedant trečią teisingumo reikšmę *nenustatyta (indeterminate)*. Šiandien beveik visuotinai sutinkama, jog novatoriškos Łukasiewicziaus įžvalgos turėjo mažai ką bendro su

⁶⁰ Jei DP universaliai negalioja ir bent vieno iš p v $\sim p$ disjunkcijos narių vertė yra kitokia nei „teisinga“ ar „klaidinga“ arba jei narys išvis jos neturi, disjunkcija nebus teisinga (nebent suprantama nefunkciškai; Haack 1974: 59).

⁶¹ *DI* 4 17a2-3

⁶² Žr. 3.2.2.1 sk.

⁶³ Kneale & Kneale 1962, Łukasiewicz 1970, Sorabji 1980, Craig 1988 ir kt.

⁶⁴ Žr. p. 17-18.

paties Aristotelio tekstu ir todėl rimčiau vertinamos ne kaip Aristotelio pažiūrų rekonstrukcija, o kaip savitą problemos sprendimą siūlanti autorinė loginė sistema, minėtina ir dėl pasiūlyto novatoriško metodo analizuoti klasikinius tekstus taikant moderniosios simbolinės logikos aparatą. Antikoje antirealistiškai *DI 9* suprato stoikai, patys sutikę su fatalistinio argumento išvada, o *DI 9* įžvelgę tradicinių teisingumo verčių atsisakymą jų nepakeičiant niekuo nauju (taigi, jie laikėsi (a) versijos); tokia interpretacija sekė ir Epikūras bei jo sekėjai, Platono mokinys Nikostratas, o ryškiausi priešininkai buvo Ciceronas ir Chrisipas.

Aristotelio tyrimų lauke egzistuoja ginčas dėl ištarnos “Teiginiais laikomi tik tie [sakiniai], kuriems būdingas teisingumas arba klaidingumas”⁶⁵: vienų teisingumas arba klaidingumas laikomas teiginio *definiens* – būtina sąlyga arba rūšiniu bruožu, skiriančiu teiginį nuo kito tipo sakinių⁶⁶; kitų nuomone, toks nusakymas tėra vienas iš daugelio galimų teiginio apibūdinimų ir nelaikytinas apibrėžimu⁶⁷. Pirmuoju atveju užkertama galimybė egzistuoti teiginiams, kurie nebūtų nei teisingi, nei klaidingi, antruoju – paliekama. Abi – (a) ir (b) – antirealizmo versijos paremtos paremtos antrąja nuostata, pagal kurią dvireikšmiškumas yra teiginiui būdinga, bet nebūtina sąlyga; čia teisingumas ir klaidingumas traktuojamas kaip būdingas *tik* teiginiams, tačiau neišsemiantis jų įvairovės.

Pažiūra, jog išvengti *DI 9* paradokso būtinas drastiškas dvireikšmiškumo principo atsisakymas, oponentų kartais vadinama “dramatišku Aristotelio skaitymu”⁶⁸ – čia siūloma griežtai pasirinkti tarp nesuderinamų alternatyvų, nepateikiant jokios kompromiso galimybės. Antirealistinė interpretacija, suprasta kaip (b) variantas, kritikuota dėl menko pagrindimo originaliu šaltiniu bei tradicinių teisingumo funkcijų iškraipymo: nei *DI 9*, nei kitur Aristotelio nėra užsimenama apie trečią teisingumo vertę, o jos įvedimas nebeleidžia tinkamai įvertinti sudėtinio teiginio pagal standartines teisingumo lenteles⁶⁹. (a) versija kelia savų iššūkių, vienas kurių yra atsirandantis teisingumo vertės pertrūkis⁷⁰. Kita vertus, pastarasis keblumas rodo pačios loginės sistemos, o ne *DI 9* interpretavimo trūkumus – tai, jog tikėtina, kad (net ir

---

⁶⁵ *DI 4 17a2-3*

⁶⁶ Ryškiausias šios pozicijos atstovas yra Heideggeris, pateikęs savitą Aristotelio kalbos teorijos sampratą: siedamas žodžio “teiginys” etimologiją su “atvertimi”, pastarąją filosofas laiko tikrovės atvertimi. Pagrindo tokiam skaitymui Aristotelio tekste yra mažai: teiginiu „atveriamas“ nebent kalbėtojo požiūris, galintis būti ir klaidingas; tai, jog sakinytis turi teiginio statusą, dar nenumato jokio jo santykio su tikrove.

⁶⁷ Gaskin 1995: 180, Frede 1970: 80-81

⁶⁸ De Rijk 2002: 270, Kretzmann 1998: 24

⁶⁹ Sudėtinio teiginio teisingumo vertė priklauso nuo jį sudarančių paskirų teiginių teisingumo verčių.

⁷⁰ T. y. tokia situacija, kai teiginys (dar) nėra nei teisingas, nei klaidingas.

suvokiant išvardytus keblumus) antirealistinė (a) versija Aristoteliiui yra artimesnė, bus parodyta kitame skyriuje, pateikus kontrargumentus alternatyviai loginei *DI 9* traktuotei.

(2) Realistinė traktuotė

Versiją, oponuojančią Łukasiewicziaus mokyklai, neigiančiai, jog tradicinės teisingumo vertės turėjimas suderinamas su indeterministinėmis nuostatomis, 6-ajame dešimtmetyje išklė G. E. M. Anscombe⁷¹: čia tvirtinama, jog Aristotelis prieštaraujančius atviros ateities intuicijai laikė ne teisingus, o vien tik būtinus teiginius; dėl šios priežasties paradokso galima išvengti išsaugant ir NTD, ir DP, tik pastarąjį suprantant kitaip nei fatalistai. Realistine tokia interpretacija vadinama dėl pasikliovimo universaliu DP galiojimu – čia nesutinkama su teisingumo vertės pertrūkio idėja, kur teiginiai gali stokoti dvireikšmės logikos numatomo statuso „teisinga” arba „klaidinga”, o „nestandartine” alternatyviai įvardijama dėl komplikuoto požiūrio į teisingumo vertes, kurios diferencijuojamos priskiriant joms skirtingus modalumus. Atvirkščiai antirealistinei, realistinė traktuotė paremta principais, jog 1) tradicinės teisingumo vertės turėjimas yra esminis teiginį apibrėžiantis bruožas; 2) teisingumo vertės pertrūkiai, kai teiginys (dar) nėra nei teisingas, yra logiškai priešaringi, todėl neįmanomi; 3) fatalistiniai argumentai, būdami taisyklingi samprotavimai, negalioja dėl (3) ir (5) prielaidų, išankstinį teisingumą sulyginančių su būtinu teisingumu. Kaip nurodo Ciceronas (ir pats buvęs realistinės traktuotės šalininkas)⁷², Antikoje tokiu būdu Aristotelio tekstą skaitė skeptikas Karneadas; kitas garsus universalaus dvireikšmiškumo gynėjas buvo Chrisipas.

Pagrindinė užduotis realistams, norintiems pagrįsti savo poziciją, yra įrodyti, jog skirtis tarp teisingų ir būtinai teisingų teiginių apie ateitį *DI* apskritai egzistuoja. Skirtingų įrodymo būdų pernelyg gausu, tačiau visi jie remiasi Aristotelio teiginiu, jog DP atsitiktiniams teiginiams apie ateitį galioja „ne tokiu pačiu būdu” (οὐχ ομοίως)⁷³ – tradicinė teisingumo vertė, suteikiama būsimąjo laiko teiginiui, čia turi kitokį statusą nei suteikiama esamojo ar būtojo laiko teiginiams. Remiantis Anscombe, *DI 9* teiginys „Rytoj bus jūrų mūšis”, būdamas teisingas, čia yra būtinas tik tiek, kiek numato „buvimo teisingu” sąvoka – toks būtinumas vadinamas „analitiniu” ir neturi nieko bendra su konkrečiau įvykio determinuotumu. Pagal realistinę prieigą, pastarasis sakiny

---

⁷¹ Anscombe 1956

⁷² Požiūrį į loginio ir kauzalinio determinizmo problemą, taip pat ligtolinių diskusijų apžvalgą Ciceronas pateikia *De fato*.

⁷³ *DI 9* 18a33-34

yra teisingas (klaidingas) griežtąja būtinumo prasme tik įvykio įvykimo (ar neįvykimo) metu, o iki tol tokios modalinio apribojimo stokoja.

Kaip matyti, realistinė pozicija siekia suderinti išankstinį teiginio teisingumą ir atsitiktinumą neatsisakydama nė vienos iš intuityviai priimtinių nuostatų; čia manoma, jog svarstyti ne semantiniai principai, o modaliniai teisingumo verčių apribojimai. Tačiau manome, jog realistinę prieigą, galinčią būti konkurencingu autoriniu paradokso sprendimu⁷⁴, mažai remia Aristotelio tekstas. Visų pirma, kaip jau kalbėta, neįmanoma nepastebėti fakto, jog motyvacija atmesti fatalistines išvadas Aristoteliui yra ne loginė, o praktinė – niekur *DI 9* nekalbama apie dviprasmiškų terminų naudojimą ar kitokius nusižengimus samprotavimo taisyklėms fatalistiniame argumente; žvelgiant vien tik formaliai ir sutinkant su visomis prielaidomis, jis Aristoteliui atrodo teisėtas, todėl bandymai gelbėti atviros ateities nuostatą priekaištaujant fatalistams dėl subtilių loginių distinkcijų ignoravimo neatrodo autentiškai aristoteliški. Dar vienas argumentas, remiantis antirealistinę *DI 9* interpretaciją yra tai, jog Aristotelio (o vėliau – ir Viduramžių) loginiuose tekstuose nagrinėjami laiko atžvilgiu neapibrėžti arba indeksiniai teiginiai (pavyzdžiui, „Sokratas sėdi“, o ne „Sokratas sėdi laiko momentu *t*“)⁷⁵. Šiandieniu požiūriu laikytini nepilnai, tada jie nekėlė didesnių problemų: vietoje to, kad antrojo tipo teiginiui su laiko specifikacija būtų suteikta fiksuota teisingumo reikšmė, standartiniu laikytas priešingas variantas – laiko atžvilgiu nspecifikuoti teiginiai su kintančia teisingumo verte.⁷⁶ Suvokus, jog laiko atžvilgiu neapibrėžti teiginiai laikyti pilnai ir todėl galinčiais keisti teisingumo statusą iš *teisinga* į *klaidinga*, mažiau kontraintuityvi atrodo ir realistų kritikuota nuostata, esą teisingumo vertę galima įgyti prieš tai jos neturėjus – t. y., jog įmanomas teisingumo vertės pertrūkis.

Aptarti argumentai paremia antirealistinę (a) *DI 9* traktuotę, teigiančią „dramatiškas“ dvireikšmiškumo principo pasekmes ir todėl reikalaujančią atsisakyti jo taikymo būsimąjo laiko teiginiams. Tačiau, kaip bus matyti, antirealistinė (a) interpretacija, didelę 20-ojo amžiaus dalį buvusi ortodoksinio požiūriu į Aristotelio tekstą ir mūsų laikoma adekvačiausia *DI 9*

---

⁷⁴ Šiuolaikiniuose problemos sprendimuose viena iš konkuruojančių išsišakojančio laiko modelio semantikų yra panašiais principais kaip realistinė *DI* skaitymo strategija paremta *Plonos raudonos linijos* teorija, kurios griežta formuluotė pirmąsyk pateikta Peterio Øhrstrømo (Øhrstrøm 1981). Ateities linijų tarpe čia išskiriama viena privilegijuota linija, kurios atžvilgiu vertinami atsitiktiniai teiginiai apie ateitį; būdami teisingi, jie nėra būtini, kadangi galimos alternatyvios ateities įvykių eigos.

⁷⁵ Hintikka 1964: 464-465

⁷⁶ Indeksinio teiginio „Sokratas sėdi“ teisingumo vertė kinta priklausomai nuo dalykų padėties tuo laiko momentu, kai teiginys yra ištariamas.

rekonstrukcija, vėlyvojoje Antikoje ir Viduramžiais vaidino menką rolę – čia “jūrų mūšio” paradoksas spręstas kur kas painesniais būdais, kartais peraugančiais į savarankiškas logines sistemas.

DI 9 VIDURAMŽIAIS: II BOECIJAUS KOMENTARAS

Trečiojo etapo komentarai: vertimai ar savarankiški traktatai?

Boecijaus gyventas laikotarpis (~480-524 m.) logikos istorijoje neabejotinai buvo smarkus nuolydis: jis papuola į trečiąjį ir paskutinįjį antikinės logikos istorijos etapą, kuriam atstovaujantys filosofai ir logikai net nebandė pranokti ar paneigti aukso amžiuje suformuluotų originalių Aristotelio ar Chrisipo koncepcijų – vietoje to pasirinktas komentavimo ir aiškinimo kelias. Toks kelias, nors ir turintis mažiau filosofinės bei loginės vertės, nebuvo paprastas dėl poros priežasčių: viduriniojo laikotarpio tekstuose, ypatingai Aristotelio, paliktos neišspręstos ar plačiau nepaaiškintos sudėtingiausios teksto vietos; maža to, lotyniškai kalbantys trečiojo laikotarpio autoriai turėjo peržengti kalbos barjerą ir sukurti atitinkamą lotynišką terminiją – ten, kur graikiškam žodžiui nebūdavo tinkamo lotyniško atitikmens, reikėdavo arba išrasti naujus žodžius, arba suteikti kitokias reikšmes jau egzistuojantiems.

Vėlyvosios Antikos ir Viduramžių komentatoriai manė, jog Aristotelio tekstams, išreiškiantiems iš esmės teisingas pažiūras, trūksta aiškumo; tokiu aiškumo trūkumu (*obscuritas*) ir nepakankamu minčių išplėtojimu aiškinti įvairūs Aristotelio tekstų prieštaravimai, argumentacijos klaidos bei vietomis pernelyg ryškus neatitikimas krikščioniškam pasaulėvaizdžiui. Naujoviškas svarstymo objektas, temų gausa bei neįprastumas lėmė, jog antikinės logikos aukso amžiuje daugelis užduočių nespėtos atlikti iki galo: sąmoningai suvokdamas kai kurių paties sugalvotų apibrėžimų trūkumus ir galimas išimtis, Aristotelis ir jo amžininkai tokius sudėtingus atvejus pamini tik paskubomis, užsimindami apie egzistuojančias problemas, bet jų sprendimo dažnai neišplėtodami. Daugelis svarbiausių Aristotelio ištarų yra smarkiai eliptinės – nutylinčios žodžius ar ištus žodžių junginius, kurie su problema susipažinusiam skaitytojui turėtų būti numanomi remiantis bendra sakinio logika. Tokių numanomų žodžių sugrąžinimą į jiems priklausančią vietą senieji komentatoriai suprato kaip vieną iš pagrindinių savo užduočių; štai Boecijus antrajame komentare *DI*, kuriame pateikiamas argumentas bus nagrinėjamas vėliau, komentuodamas vieną iš glaustų Aristotelio frazių teigia, jog „joje, kaip ir daugelyje kitų, žodžiai pateikiami iškreipta tvarka ir eliptiškai. Tačiau jei

skaitytojas mūsų komentarą sugretins su Aristotelio tekstu bei remdamasis mūsiškiais paaiškinimais pažymės ir atskirs, ką buvo supainiojęs dėl panašumo, bei pridurs tai, ko trūksta Aristotelio žodžiuose, visos pastraipos prasmė taps aiški”. Turint galvoje aiškinamąją ir pedagoginę komentarų funkciją aišku, kodėl klasikinėje Aristotelio komentatorinėje tradicijoje artimumas originaliam tekstui laikytas veikiau privalumu nei trūkumu.

Boecijaus komentarų ir komentuojamųjų tekstų santykis didesnių problemų nekelia – beveik visų komentarų pradžiose iškėlęs sau užduotį kuo aiškiau pateikti originalias Aristotelio pažiūras, jis nuo šio uždavinio nenutolsta. Įvardydamas savo funkciją kaip *fidus interpret*⁷⁷, Boecijus siekia išlaikyti maksimaliai artimą lingvistinį santykį su originaliu tekstu, neretai dėl šio tikslo aukodamas natūralų lotynų kalbos skambesį ir kai kur mechaniškai atkartodamas graikų kalbai būdingas struktūras; kur įmanoma, Aristotelio tekstą linkstama versti net ne pažodžiui, o paraidžiui. Dėl šių priežasčių Boecijaus vertimai kartais vadinami „kraštutiniai tiksliais”⁷⁸ ir todėl net „nusidedančiais nepriekaištingai lotynų kalbos gramatikai”⁷⁹. Monumentalios užduoties visus Platono ir Aristotelio veikalus išversti į lotynų kalbą drauge sutaikant autorių pažiūras ir atskleidžiant pamatinę jų vienybę⁸⁰ Boecijus, suprantama, taip ir neįvykdė. Nepaisant to, atliktų darbų apimtis vis tiek yra nepaprastai didelė (ypač turint galvoje ankstyvą Boecijaus mirtį, sulaukus vos 44-erių metų); nors apie jo atliktus Platono vertimus, jei tokių buvo, nieko nežinoma, tokie Boecijaus versti ir išsamiai komentuoti Aristotelio veikalai kaip *Categoriae*, *De interpretatione*, *Topici*, *Sophistici elenchi*⁸¹ Viduramžiais tarnavo kaip pagrindinė, o ilgą laiką ir vienintelė prieiga prie aristotelinės logikos.

Boecijaus paties savęs vertinimas, apsibrėžta funkcija ir bendras viduramžiškų komentarų pobūdis lėmė gana vienalytį požiūrį į Boecijų kaip logiką: pagrįstai sutariama, jog pagrindinis jo nuopelnas logikos srityje yra Aristotelio pažiūrų išsaugojimas bei svarbiausių jo veikalų vertimai į lotynų kalbą, kuriais įtvirtinti pagrindinių graikiškų filosofijos bei logikos terminų lotyniški atitikmenys. Pabrėžiant Boecijaus atliktų vertimų, nors ir keistokų dėl neįprastos tam metui lotynų kalbos, tikslumą ir istorinę svarbą, apie savarankišką jo mintį logikos srityje atsiliepiama santūriau: prieš daugiau nei pusšimtį metų išsakytas požiūris, esą Boecijus, „būdamas ne itin

---

⁷⁷ *In Is.* II 135.

⁷⁸ Ebbesen 1990: 375

⁷⁹ *op. cit.*, 38

⁸⁰ *De Int.* 2 79. 9–80.9

⁸¹ Galbūt ir *Analytica posteriora*, nors čia esama tam tikrų dvejonų: vienur (Ebbesen 2009: 38) manoma, kad Boecijus buvo tik susipažinęs su veikalu turiniu, kitur (Marenbon 1988: 28) – jog vertimas buvo atliktas, tik neišliko.

puikus mąstytojas, yra reikšmingas [...] dėl didelio kiekio duomenų, talpinamų jo loginiuose veikaluose”⁸², beveik⁸³ toks pats išlieka ir šiandien – autoriui skirtose studijose nevengiama pabrėžti, jog „laikotarpis, kuriuo rašė Boecijus, nebuvo didingas logikos istorijoje, o ir jis pats tikrai nebuvo sumanus logikas”⁸⁴. Jei pastarieji vertinimai yra teisingi, reikia paaiškinti, kaip apskritai įmanomas mūsų tyrimo objektas: kodėl apskritai kalbama apie Boecijaus sprendimą loginei problemai, jei jam rūpėjo ne pati problema, o jau egzistuojančių pažiūrų perdavimas?

Šiandien klausimai, koks yra teisingas (ar tikėtiniausias) atsitiktinių teiginių apie ateitį problemos sprendimas ir kokį sprendimą šiai problemai pasiūlė Aristotelis, priklauso dviems skirtingoms temoms; rodosi savaime suprantama, kad dalyvaudami kontroversijoje dėl to, kokią poziciją atstovauja Aristotelis, mes patys neprivalome su ta pozicija sutikti ir galime siūlyti kitokį paradokso sprendimo variantą. Klasikinėje Aristotelio komentavimo tradicijoje nuo vėlyvosios Antikos iki Renesanso į šiuodu klausimus nebuvo žiūrima kaip į visiškai atskirus: vadovaudamiesi tuo, kas dabar vadinama viduramžiškuoju „geranoriškumo principu” (*principle of charity*)⁸⁵, ir antikiniai, ir Viduramžių komentatoriai dažnai Aristoteliui priskirdavo tą paradokso sprendimo būdą, kuris jiems patiems atrodydavo tinkamiausias. Turint galvoje kartais nežabotą geranoriškumo principo taikymą, nesunku nuspėti, jog dažnai skirtinguose tuomečiuose komentuose užpildyti ir išbaigti eliptiniai sakiniai išreikšdavo ne tik nepanašias, bet ir visai priešingas mintis – norint deramai atsakyti į klausimą „ką Aristotelis turėjo omenyje?”, dažnai buvo neatsispiriama pagundai komentuojamam autoriui priskirti pernelyg rafinuotas filosofines pažiūras, daugiau bendro turinčias ne su Aristoteliu, o su pačiu komentatoriumi. Kaip bus matyti, nemaža dalis originalių Aristotelio minties plėtočių atsirado ne sąmoningai siekiant originalumo, o netyčia – dėl elementaraus nesupratimo, neįsiskaitymo ar šaltinių trūkumo.

---

⁸² Bochenski 1951: 104

⁸³ Čia sakoma „beveik“, nes pastarąjį dešimtmetį būta vieno kito tyrimo, kurio autoriai pabrėžė tariamą Boecijaus įžvalgų originalumą ir siekė paneigti jo kaip antikinio palikimo perdavėjo statusą (pavyzdžiui, beveik visas 2009 m. Kembridžo universiteto išleistas studijos, skirtos Boecijui, įvadas skirtas tokiai užduočiai; ypač žr. Marenbon 2009: 1-2, 5, t. p. Marenbon 2014: 231). Tačiau tokios pažiūros, mažiau pagrįstos konkrečiais įrodymais ir daugiau – retoriniu poveikiu, laikosi vienetai.

⁸⁴ Martin 2009: 56

⁸⁵ Sharples 2009: 208. Šio viduramžiško geranoriškumo principo nedera griežtai tapatinti su tuo, kas 20-ojo amžiaus hermeneutinėje tradicijoje buvo įvardyta kaip „gera valia suprasti“: vadovaujantis gera valia suprasti, siekiama sustiprinti, o ne susilpninti interpretuojamojo autoriaus argumentus, turint tikslą juos atskleisti kaip prasmingą visumą. Viduramžiškas geranoriškumo principas yra radikalesnis kito autoriaus pozicijos stiprinimo būdas: čia ne tik sutvirtinami paties autoriaus pateikti argumentai, bet ir pateikiami papildomi įrodymai ir detalės, kurių aiškinamas autorius neminėjo, tačiau, kaip manyta, būtų minėjęs, jei būtų toliau plėtojęs savo svarstymą.

Apibendrinant išsakytus pastebėjimus, į skyriaus pavadinime iškeltą klausimą, kaip originalumo ir autorinių pažiūrų atžvilgiu vertintini paskutiniojo antikinės logikos istorijos periodo komentarai, galima atsakyti šitaip: sumanyti kaip vertimai ir Aristotelio pažiūrų ekspozicijos, faktiškai jie yra ryškų autorinį elementą turinčios interpretacijos. Nors pagal originalų užmojų komentarai turėjo būti glaudūs Aristotelio veikalų vertimai su egzegetinėmis pastabomis, šią funkciją jie ne visada atlieka prideramai pagal pačių komentatorių išsikeltus standartus. Kita vertus, vietos, esančios silpniausios vertimo ir glaudaus aiškinimo aspektais, yra vaisingiausios logikos ir jos istorijos požiūriu – kontroversiškus ar abejotinus elipsių užpildymus galima laikyti originalių sistemų užuomazgomis. Tai paaiškina, koku būdu toliau bus galima kalbėti apie boeciškąjį jūrų mūšio paradokso sprendimą, nors pats jis jo spręsti visai nesiekė.

Turint galvoje Boecijaus kaip antikinio palikimo perdavėjo viduramžiškajai Europai statusą, natūraliai kyla klausimas, kuriai šių dviejų erų atstovauja jis pats; šiandien sutarimas šia tema ne didesnis nei buvo pačioje atgimusių Boecijaus tyrimų pradžioje: įtrauktas į reikšmingą 1951 m. vadovėlį *Antikinė formalioji logika*, Boecijus ten įvardijamas kaip „tipiškas vėlyvojo Antikos logiko pavyzdys“⁸⁶, Kembridžo universiteto įvadinė studija, skirta Boecijui⁸⁷, oficialiai pateikiama skiltyje *Viduramžių filosofija*, o daug kur šios temos apskritai vengiama diplomatiškai įvardijant Boecijų kaip tą, kuris, remdamasis Antikos autoriais, padarė įtaką Viduramžių minties formavimuisi. Toks neaiškumas ir pasimetimas yra dalis bendresnės problemos (jei tai apskritai problema), susijusios su miglotomis chronologinėmis ribomis tarp Antikos ir Viduramžių. Šiame darbe bus atsiribota nuo nesibaigiančio ginčo, kuriai epochai priskirtina Boecijaus kūryba – vienareikšmis atsakymas į šį klausimą, jei ir įmanomas, neturi jokios įtakos darbo tezės įrodymui. Pritariant pažiūrai, jog istorinės problemos turi būti paliktos spręsti istorikams⁸⁸, darbe bus kalbama tik apie turininguosius Boecijaus veikalų aspektus.

Tyrimo motyvacija: Dievo visažinystės ir laisvos valios doktrinos

---

⁸⁶ Bochenski, *op. cit.*, 103

⁸⁷ Marenbon 2009

⁸⁸ Taikliai ją suformuluoja Robinsonas – pagrindiniu savo tikslu laikydamas filologinius tyrimus, į ginčą dėl griežtų chronologinių Viduramžių ribų jis žvelgia abejingai: „Viso šio nesutarimo dėl Viduramžių trukmės akivaizdoje, ko gero, turėtume apsiriboti teiginiu, jog mūsų [tiriama] epocha tęsiasi nuo klasikinio laikotarpio pabaigos iki Renesanso pradžios. Jei klasikais ir Renesanso laikmečio specialistai nežino, kada prasideda ir baigiasi jų epochos, tai – jau jų bėda“ (Robinson 1984: 749-750)

Susidomėjimą laiko problematika, nagrinėjant ją iš loginės perspektyvos, Viduramžiais skatino bent keletas motyvų. Visų pirma, laiko tema išsamiai aptarta Aristotelio⁸⁹, kurio raštai sudarė svarią viduramžiško išsilavinimo dalį. Ne mažiau svarbi priežastis laiko logikos vystymui buvo pakitusi jos pozicija kitų mokslų atžvilgiu – nors aristoteliškasis logikos kaip įrankio supratimas dar buvo gajus⁹⁰, tačiau triviume ji laikyta lygiaverte disciplina gramatikai ir retorikai; su pastarosiomis turėdama bendrą objektą – kalbą, logika privalėjo teikti savus įrankius skirtingus laiko aspektus išreiškiantiems teiginiams analizuoti. Vis dėlto svariausias motyvas, skatinęs laiko logikos plėtrą Viduramžiais, buvo kai kurių jos problemų teologiniai atitikmenys. Požiūris, jog logikos problemų tyrimas gali padėti nušviesti kai kurias teologines (kaip ir filosofines ar teisės sritis) koncepcijas, itin suklestėjo 12-ajame amžiuje⁹¹ (ypač pasirodžius Petro Lombardiečio *Sentencijoms*), pamažu išstumdamas ligtol paplitusį būdą krikščionybės doktrinas aiškinti remiantis vien Šventojo Rašto ir Bažnyčios tėvų citatomis. Boecijaus *Komentaras*, parašytas likus septyniems amžiams iki spekuliatyvos, dialektinės prieigos prie teologinių klausimų įsigalėjimo, demonstruoja tokio metodo užuomazgas.⁹²

Antikinę išankstinio teisingumo ir atviros ateities santykio problemą tiesiogiai atliepė krikščioniškų Dievo visažinystės ir laisvos valios doktrinų dermės klausimas. Dažnai pirmasis loginio ir teologinio fatalizmo susiejimas datuojamas kartu su *Consolatio philosophiae*, parašytu tik Boecijaus gyvenimo pabaigoje⁹³ - išties ši susietis yra jau *Komentare*, tačiau šis faktas dažnai nepastebimas dėl patrauklesnio *Consolatio* formato ir todėl nepalyginamai didesnio populiarumo. Aristoteliui Dievo visažinystės ir laisvos valios santykio problema aktuali nebuvo⁹⁴ – jo Dievas, būdamas tobula ir sau pakankama būtybė, yra abejingas besikeičiančio pasaulio vyksmui ir nuolat būva paniręs į kontempliaciją, kurios objektas yra jis pats⁹⁵. Priešingai nei Aristotelio „nejudinamas judintojas“, visiškai nesirūpinantis materialia esinija, krikščioniškasis Dievas pasižymi gerumo ir begalinės meilės atributais bei aktyviai dalyvauja kūrinių gyvenime. Boecijaus, o vėliau ir vėlesnių Viduramžių mąstytojų neliko nepastebėta, jog žmonijos likimu suinteresuotas Dievas jos atžvilgiu įkūnija dvi iš pirmo žvilgsnio sunkiai suderinamas savybes:

---

⁸⁹ Laiko problema Aristotelio nagrinėta ne tik *De interpretatione*, bet taip pat ir *Fizikoje*, ypač 4-ojoje knygoje.

⁹⁰ Øhrstrøm & Hasle 1995: 7

⁹¹ Finn 2008: 557-558

⁹² Chadwick 1981: 173

⁹³ Pavyzdžiui, Massie 2011: 217

⁹⁴ Nepasaint to, pastaraisiais dešimtmečiais Aristotelio sprendimas bandytas pritaikyti ir teologinėje plotmėje, įtraukiant jį į Dievo visažinystės ir laisvos valios problemos sprendimų tradiciją (pavyzdžiui, Johnson 2009).

⁹⁵ *Met.* A.9

viena vertus, žmonėms, kad galėtų būti teisiami ar atlyginti už savanoriškus veiksmus, suteikta laisva valia, ir, kita vertus, šią valią suteikęs Dievas, būdamas tobulas, yra neklystamai žinantis visus mūsų būsimus poelgius dar iki mums juos pasirenkant. Įtampa tarp šių dviejų koncepcijų *Komentare* išreiškiama klausimu – „jei Dievas žino visus būsimus dalykus, ar visiems jiems būtina būti?“⁹⁶ Ne mažiau nei laisvos valios ir moralinės atsakomybės likimas Boecijui rūpi ir Dievo malonės klausimas, kadangi, jo įsitikinimu, visažinystė iš pirmo žvilgsnio paties Dievo poelgius suvaržo lygiai tiek, kiek ir žmogaus. Pakludamas būtinybei, numačiusiai išankstinio jo žinojimo apie savo atliksimus veiksmus teisingumą, Dievas negali rinktis ir privalo visa vykdyti taip, kaip paties buvo numatyta, todėl tokie veiksmai nelaikytini maloningais – „juk Jo gerumas nieko nesukuria, mat visa valdo būtinybė, kur gero darymas vyksta tarsi iš Dievo būtinybės, o ne iš Jo valios“.⁹⁷

Filosofinėje tradicijoje esama daug argumento už teologinį fatalizmą formuluočių, o bendriausias jo pavidalas atrodo taip:

- 1) Dievas, arba visažinė būtybė, žino, jog Fp ;
- 2) Jei Dievas, arba visažinė būtybė, žino, jog Fp , tai $\sim\Diamond\sim Fp$;
- 3) Jei $\sim\Diamond\sim Fp$, tai $\Box Fp$.

Matyti, jog šis argumentas yra epistemologinė *DI 9* fatalistinio argumento versija⁹⁸, paremta visažinės būtybės egzistavimo prielaida – dvireikšmiškumą, taikomą teiginiams apie ateitį, čia atitinka neklystamas būtybės žinojimas apie tai, kas įvyks. Kitose *Komentaro* vietose teologinio fatalizmo problemą Boecijus formuluoja nagrinėdamas neklystamų pranašysčių apie ateities įvykius galimybę: savo prigimtimi dieviško, nors ir žmogaus išsakomo spėjimo apie ateitį neklystamumas taip pat paremtas universalus dvireikšmiškumo galiojimu.⁹⁹

Reakcijos į problemą tradiciškai skirstomos į kompatibilistines, kur siekiama pagrįsti abiejų doktrinų dermę, ir inkompatibilistines, pagal kurias, norint priimti vieną teiginį, reikia atsisakyti kito. Kompatibilistine strategija, nereikalaujančia radikaliai atmesti nė vienos iš intuityviai priimtinių nuostatų, vadovavosi dauguma, o inkompatibilizmą dažniausiai rinkdavosi smulkesnės krikščionių denominacijos. Boecijaus *Komentarai*, priklausantis pirmajai tradicijai,

⁹⁶ *In Periherm.* II 225.10

⁹⁷ *In Periherm.* II 226.15-18

⁹⁸ Žr. 3.1.3 šio darbo skyrių.

⁹⁹ *In Periherm.* II 224.28 – 225.9. Kai kurie autoriai šią ir kitas *Komentaro* vietas, aptariančias neklystamų pranašysčių įtaką atviros ateities intuicijai, laiko viena esminių Boecijaus inovacijų sprendžiant atsitiktinių teiginių apie ateitį problemą (pavyzdžiui, X). Manome, jog toks vertinimas perdėtas – teisingų pranašysčių galimumas tėra tik praktinė universalus dvireikšmiškumo principo galiojimo pasekmė.

buvo viena pirmųjų kompatibilistinės strategijos plėtojų iš loginės perspektyvos, kuria vėliau su tam tikromis modifikacijomis rėmėsi ir Tomas Akvinielis. Kadangi darbo objektas yra loginė, o ne teologinė problematika, į pastarąją Boecijaus tekstuose toliau bus gilinamasi tik tiek, kiek tai padeda suprasti jo brėžiamas logines distinkcijas *DI* 9 paradokso sprendime; specifinis Dievo visąžinystės nagrinėjimas *Consolatio* reikalauja atskiros studijos.

Boecijaus argumentacija ir problemos slinktis

Boecijus parašė du komentarus *DI* (tikėtina, jog ne sykiu, o vieną po kito¹⁰⁰), abu išlikusius iki šių dienų; autoritetingoje Karlo Meiserio redakcijoje¹⁰¹ pirmojo komentaro apimtis daugiau nei du kartus mažesnė už antrojo (atitinkamai 195 ir 502 puslapiai). Praktika rašyti po porą smarkiai apimtimi besiskiriančių komentarų tam pačiam veikalui Boecijui buvo įprasta; vadovaujantis jo paties aiškinimu¹⁰² ir vėlesniais vertinimais¹⁰³, paradokso sprendimo reikia ieškoti antrajame komentare – pirmasis, būdamas įžanginis, turi tikslą tik supažindinti su Aristotelio logikos pradmenimis.

Boecijaus *DI* vertimas ir komentarai lotyniškoje tradicijoje nebuvo pirmieji – taip pat vedinas krikščioniškų paskatų dar ketvirtame amžiuje šios užduoties ėmėsi Marijus Viktorinas, į lotynų kalbą vertęs bei komentavęs ir Aristotelio *Categoriae*, Porfirijaus, Plotino ir kitų Antikos autorių veikalus. Marijaus Viktorino komentarai Aristoteliui neišliko, tačiau net ir tada, kai dar buvo prieinami, jie nepaliko gilesnio pėdsako tuometės logikos vystymesi. Dėl vėlesnių autorių nurodomų vertimo netikslumų gausos, o vėliau – ir dėl susiklosčiusios tradicijos Viktorino aiškinimai neturėjo tokios įtakos kaip Boecijaus, kurio komentaro svarba lotyniškajai Europai prilyginama Amonijaus komentaro *DI* reikšmei graikiškai kalbančiam pasauliui: iki pat 12-ojo amžiaus Boecijaus komentaras buvo vienintelis prieinamas Aristotelio veikalo aiškinimas, o vertimas – net iki 13-ojo (susiklosčiusią situaciją lėmė smarkiai apribota prieiga prie graikiškų tekstų, taip pat nedidelis skaičius gerai senovės graikų kalbą įvaldžiusių autorių). Kita vertus, net ir pasirodžius naujam Willemo van Moerbeke's *DI* vertimui bei jį lydėjusiems naujiems

---

¹⁰⁰ Chadwick 1981: 154-155

¹⁰¹ Meiser 1880

¹⁰² *In Periherm.* 186.3-9.

¹⁰³ Beveik visi tyrėjai (Gaskin 1995, Kretzmann 1998, Suto 2012) sutinka, jog originalus Boecijaus požiūris dėstomas antrajame Komentare – išskyrus Marenboną, kuris ankstyvosiuose savo tyrimuose laikėsi požiūrio, kad nė viename savo komentarų *DI* Boecijus apskritai nesprenžia jokių problemų (Marenbon 1988).

komentarams, dėl beveik tūkstantį metų trukusios tradicijos dažnai ir toliau iš inercijos remtasi Boecijaus darbu.¹⁰⁴

Boecijaus antrojo komentaro *DI 9* (toliau – *Komentaro*) dalis, skirta „jūrų mūšio“ paradoksui, užima 3-ąjį (iš 6-ių) komentaro skyrių (Meiserio redakcijoje – 65 puslapius). Tolesnė darbo su *Komentaru* eiga analogiška darbo su Aristotelio *DI 9* eigai: pirma pateikiamos įvadinės pastabos dėl terminologinių pokyčių bei pristatomos kai kurios Aristotelio koncepcijų modifikacijos, reikalingos Boecijaus sprendimo specifikai suprasti; galiausiai išgryninama Boecijaus pozicija atsitiktinių teiginių apie ateitį klausimu, pateikiamos istoriškai reikšmingiausios jos traktuotės ir jų įvertinimas.

Atsitiktinio teiginio samprata

Šiuolaikiniuose indeterministinės logikos tyrimuose „jūrų mūšio paradokso“ pavadinimas naudojamas dažniausiai tik istorinėje darbo dalyje, kalbant apie antikines loginio determinizmo keliamų problemų šaknis. „Atsitiktinių teiginių apie ateitį problema“ yra alternatyvus paradokso įvardijimas; juo jis žinomas šiandienėje anglosaksų filosofinėje tradicijoje, kur ši specifinė teiginių apie ateitį klasė vadinama *future contingents*. Pastaruosius pavadinimus ligšiol vartojome pakeičiamai, tačiau reikia pasakyti, jog Aristotelio tekste terminologine prasme žodis „atsitiktinis“ neaptinkamas. Sistemingai atsitiktinumo terminas pradedamas vartoti tik Boecijaus *Komentare* – neperdedant galima sakyti, jog būtent čia problema įgauna apibrėžtą pavidalą ir maždaug tokį jį išlaikė iki šios dienos. Bent keletas studijų, skirtų filosofinio termino *contingens* istorinei analizei¹⁰⁵, pateikia tą pačią išvadą: Boecijaus *Komentare* jam papildomai suteikiama specifinė, siauresnė reikšmė nei ta, kuria kasdienėje vartosenoje suprstas veiksmažodis *contingere*. *Contingo*, paprastai reiškęs „nutikti, pasitaikyti“, atsitiktinį, spontanišką įvykimą ligtol reiškė tik sąjungoje su žodžiais *casu*, *forte* ar *pan.*, čia jis tokią reikšmę įgyja ir be papildomų patikslinimų.

Aristoteliškąją atsitiktinio teiginio sampratą Boecijus modifikuoja įvesdamas dvi pagrindines naujoves: 1) teisingumą arba klaidingumą laikydamas kiekvieno teiginio *definiens* – apibrėžiančiąja, todėl būtina savybe ir 2) bet kokio tipo teiginiuose skirdamas du aspektus –

¹⁰⁴ Suto 2012: 4.

¹⁰⁵ Autoritetingiausia ligšiol laikoma Becker-Freyseng studija (Becker-Freyseng 1939); autoriaus įžvalgas toliau vysto Stoellger 2000: 85 ir Vogt 2011: 48-49.

turiningą ir formos. Abi šios modifikacijos turės didelės reikšmės aiškinantis Boecijaus požiūrį į atsitiktinių teiginių apie ateitį santykį su dvireikšmiškumo principu, todėl reikalauja platesnio aptarimo. Kaip jau minėta, Aristotelio tekste aptinkama ištara, jog “teiginiais laikomi tik tie [sakiniai], kuriems būdingas teisingumas arba klaidingumas”¹⁰⁶, dalija tyrėjus į dvi stovyklas – vienur laikoma, jog šiuo sakiniu Aristotelis išreiškia būtiną sąlygą (buvimą teisingu arba klaidingu), kurią turi tenkinti sakiny, laikomas teiginiu, kitur – jog čia tik nurodomas skiriamasis bruožas, skiriantis teiginio statusą turinčius sakinius nuo kitų sakinių, tačiau nelaikytinas apibrėžiančiąja savybe. Tikėtina, jog Aristotelis, ištaras apie atsitiktinius ateities įvykius laikęs prasmingais, nors ir neturinčiais teisingumo vertės teiginiais, cituota ištrauka norėjo išreikšti pastarąją, švelnesnę idėją; tokiu būdu Aristotelio tekstą suprato ir stoikai, manę, jog atsitiktiniai teiginiai apie ateitį *DI 9* neturi teisingumo vertės. Faktas, jog stoiškoji Aristotelio interpretacija yra vienas pagrindinių Boecijaus *Komentaro* kritikos objektų¹⁰⁷, leidžia tikėtis, kad jis pats vadovavosi priešinga pozicija ir sakinių, kurie nėra nei teisingi, nei klaidingi, apskritai nelaikė turinčiais tvirtinamąjį turinį. Antroji reikšminga Boecijaus modifikacija – dvejopos teiginio analizės taikymas, kur atskirai vertinamas teiginio turinys (arba nurodoma įvykio baigtis, *eventus*) ir turinio išsakymo forma (*modus praedic(a)tionis*)¹⁰⁸: vertinant teiginį pirmuoju aspektu, atsižvelgiama į tai, į kokią dalykų padėtį – egzistuojančią ar neegzistuojančią – nurodo teiginys, antruoju – į tai, koku būdu – atsitiktiniu ar būtinu – teigiamas šios dalykų padėties egzistavimas ar neegzistavimas. Jei Aristotelio korespondencinė tiesos teorija numatė, jog teiginio buvimui teisingu užtenka pirmojo kriterijaus išpildymo, t. y. teiginiu išreiškiamos ir faktinės dalykų padėčių atitikimo, tai Boecijus šį reikalavimą sugriežtina teigdamas, jog teiginiai apie atsitiktinius įvykius, pretenduodami į teisingumą, turi ne tik atspindėti esamą situaciją, bet ir adekvačiai atspindėti jos pobūdį papildomu žodžiu, žyminčiu atsitiktinumą (*contingenter, casu* ir pan.¹⁰⁹); netenkindami antro kriterijaus, teiginiai apie atsitiktinius ateities įvykius Boecijaus laikomi klaidingais.

---

¹⁰⁶ *DI 4 17a2-3*

¹⁰⁷ *In Periherm.* 216.8-24

¹⁰⁸ *In Periherm.* 211.26-213.18

¹⁰⁹ *loc. cit.*

Paradokso sprendimas: neapibrėžtas teisingumas ir klaidingumas

Kaip jau sakėme anksčiau, atsitiktiniai yra tie dalykai, kurie vienodai gali ir būti, ir nebūti, todėl kaip buvimo ar nebuvimo atžvilgiu jiems būdingas neapibrėžtumas, *taip ir apie juos esantys teigiami bei neigiami teiginiai turi neapibrėžtą teisingumą arba klaidingumą, kai vienas jų visada yra teisingas, o kitas – visada klaidingas, tačiau kuris yra teisingas, o kuris klaidingas, atsitiktinių teiginių atveju dar nėra žinoma.** Tiems dalykams, kurie egzistuoja būtinai, yra apibrėžtas buvimas, o tiems, kuriems egzistuoti neįmanoma, apibrėžtas nebuvimas; vadinasi, tiems dalykams, kurie gali būti, bet gali ir nebūti, nėra apibrėžtas nei buvimas, nei nebuvimas, o teiginių teisingumas ir klaidingumas nustatomas pagal dalyko buvimą arba pagal jo nebuvimą.¹¹⁰

*kursyvas mano

Pastaroji citata koncentruotai išreiškia Boecijaus poziciją sprendžiant “jūrų mūšio” paradoksą: teigdamas, jog atsitiktiniai teiginiai apie ateitį vertintini kaip neapibrėžtai teisingi arba klaidingi, ir laikydamas tai tinkamiausiu problemos sprendimu, Boecijus mano, jog paaiškina tai, kas glūdi Aristotelio tekste ir autoriaus buvo numanyta, tik aiškiai neįvardyta. Nepaisant tokio Boecijaus įsitikinimo, šiandien esama bendro sutarimo, jog neapibrėžtumas kaip loginis terminas yra Boecijaus autorinis indėlis į atsitiktinių teiginių apie ateitį problemą ir Aristotelio tekste nepasirodo: *DI* 9 vietose, kuriose Aristotelis mini neapibrėžtumo ar jai sinonimiškas sąvokas, jos vartojamos kasdiene to žodžio prasme ir terminologinės funkcijos neatlieka; be to, Aristotelio tekste neapibrėžtumas minimas skyriumi nuo sąvokų „teisingas” ir „klaidingas”, turint galvoje tik bendrą ateities situacijos neaiškumą dabarties momentu, kai akivaizdu, jog Boecijaus *Komentare* aptariamasis terminas reiškia specifinę teisingumo vertės (ar verčių) atmainą, būdingą būsimąjo laiko teiginiams.¹¹¹ Analogiška Aristotelio teksto transformacija, kur eliptinės frazės užpildomos žodžiu „neapibrėžta”, aptinkama Amonijaus graikiškame komentare *DI* 9, pasižyminčiame panašia samprotavimo eiga kaip Boecijaus *Komentaras* ir todėl dažnai nagrinėjamame sykiu. Boecijaus *Komentaro* santykis su Amonijaus komentaru, į lotynų kalbą išverstu tik 13-ame amžiuje, yra atskiro tyrimo reikalaujantis klausimas, dėl kurio vienareikšmiškai nėra sutariama iki šiol, tačiau, kaip ir didesnioji dalis šiandienų tyrėjų¹¹²,

¹¹⁰ *In Periherm.* II 200.12-24

¹¹¹ Galima versija, jog neapibrėžtumo kategorija egzistuoja jau Aristotelio loginėje sistemoje, konkrečiai – *Kategorijose*, o Boecijus vertinamas tik kaip jos atradėjas ir plėtojas (Chadwick 1981: 154 ir Kretzmann 1998: 28 kaip pagrindą Boecijaus interpretacijai nurodo *Cat.* 9 12b38-40), bet šiandien jos laikos mažuma.

¹¹² Atgijus Boecijaus tyrimams, kurį laiką beveik savaimė suprantama laikyta tezė, teigusi glaudų pastarųjų autorių darbų ryšį; remiantis tokia pažiūra, kuriai septintajame dešimtmetyje pradžią davė Courcelle (Courcelle 1967), aptarti lingvistiniai komentarų panašumai laikyti akivaizdžiu Boecijaus rėmimosi Amonijumi įrodymu. Šiandien panašiai galvoja mažuma: Courcelle studiją netrukus palydėjo eilė kitų tai pačiai temai skirtų studijų bei

manome, jog Amonijaus *Komentaras* Boecijui žinomas nebuvo; dėl tos priežasties negalvojame, jog Amonijaus tekstas gali kuo nors pasitarnauti boeciškųjų įžvalgų analizei.

Boecijaus *Komentaras* išlaiko tradicinę Aristotelio veikalams būdingą formą, kur prieš nuosavų pažiūrų ekspoziciją pateikiamos egzistuojančios nuomonės aptariamam klausimui bei jų įvertinimas. Per Aristotelio tekstą ir Boecijaus *Komentarą* skyrusius devynetą amžių *DI 9* komentavimo pagrindu susiformavo trys esminės mokyklos atsitiktinių teiginių apie ateitį klausimu, iš esmės atitinkančios ir šiandienų tyrėjų pasidalijimą: stoikų, kurie šiandien vertinami kaip antirealistinės strategijos (a) varianto atstovai, panašaus požiūrio besilaikiusių Epikūro sekėjų ir peripatetikų, kurių sprendimai artimesni realistinei *DI 9* interpretacijai. Boecijaus angažavimasis peripatetikų požiūriui ir atsiribojimas nuo stojinio ir epikūriškojo Aristotelio skaitymo, pagal kurį atsitiktiniai teiginiai apie ateitį yra nei teisingi, nei klaidingi, *Komentare* aiškiai išreikštas ir pakartojamas bent kelis kartus¹¹³; nepaisant to, klausimu, kuriai – antirealistinei ar realistinei – strategijai artimesnis boeciškasis paradokso sprendimas, požiūriai išsiskiria. Nors neapibrėžtumas Boecijaus tekste aiškiai atlieka konkrečią techninę funkciją, atskirai jos pobūdis niekur nėra įvardijamas; tokio paaiškinimo trūkumas lėmė kai kurių vertinimus, esą „Boecijus, norėdamas pasakyti tai, ką teigia Aristotelis – jog atsitiktiniai teiginiai apie ateitį yra nei teisingi, nei klaidingi – tačiau įtardamas, kad taip būti negali, apriboja savo poziciją prieveiksmiu, kuris, kaip paaiškėja, yra tuščias ir beprasmiškas“¹¹⁴. Laikydami priešingos pozicijos – jog net ir nesant atskiro neapibrėžtumo funkcijos įvardymo *Komentare*, jo kaip loginio operatoriaus apibrėžimą galima rekonstruoti remiantis įvairiomis kitomis teksto vietomis – kituose skyriuose pateiksime keletą galimų tokios rekonstrukcijos strategijų.

---

straipsnių¹¹², užklaususių autoriaus pagrindinio argumento teisėtumą. Alternatyvaus požiūrio šalininkai, neneigdami gausių Boecijaus ir Amonijaus teksto paralelių bei pasikartojimų, dažnai apimančių ištikus sakinius, abejoja, jog tokios paralelės įrodo Boecijaus priklausomybę nuo Amonijaus – čia (pavyzdžiui, Chadwick 1981: 152-157, Shiel 1990: 349-72, Ebbesen 2009: 373-91, Magee 2010) veikia linkstama manyti abu komentatorius turėjus ir rėmusius bendru šaltiniu. Jog toks bendras šaltinis greičiausiai buvo Porfirijaus komentaras *De interpretatione* ir kai kurie kiti jo veikalai, rodo daugelis faktų: savo komentare pateikdamas informacijos apie ankstesnius Aristotelio komentatorius, Boecijus beveik visada šalia priduria ir Porfirijaus jiems išsakytą kritiką; panašiai elgiasi ir Amonijus (taip pat ir tose paraleliose komentaro vietose, kur Boecijus apie Porfirijų nutyli); tai, jog turėdamas labai ribotą išmanymą apie stoikų logiką Boecijus savo komentare smulkiai analizuoja jų pažiūras, taip pat geriausiai paaiškina Porfirijaus Aristoteliui skirtuose komentaruose nuolat pasitaikantys stoikų ir Aristotelio logikos terminų bei esminių tikslų sugretinimai (Shiel, *op. cit.*, 358); galų gale, abiejų autorių komentaruose išsakomi pažadai sutaisyti Platono ir Aristotelio pažiūras beveik neabejotinai buvo Porfirijaus traktato *Apie Platono ir Aristotelio mokymo vienovę* atgarsiai.

¹¹³ *In Periherm.* II 197.5-6; *In Periherm.* II 193.25-27

¹¹⁴ Marenbon 1988: 34

Neapibrėžtumo loginės traktuotės

Episteminė traktuotė

Atsitiktinių teiginių apie ateitį teisingumo vertės neapibrėžtumas Boecijaus dažnai apibūdinamas pasitelkiant epistemologinę terminiją: ištaros apie įvykius, kurių (ne)įvykimas dar nėra nustatytas kalbamuojamu metu, įvardijamos kaip tos, kurių teisingumo vertės mes dar nežinome („nors viso prieštaravimo kuri nors viena dalis yra teisinga, kita – klaidinga, tačiau nežinomu būdu ir neapibrėžtai“¹¹⁵; „kuri yra teisingas, o kuris klaidingas, atsitiktinių teiginių atveju dar nėra žinoma“¹¹⁶ ir t.t.). Glaudus pažinimo problematikos įpynimas į 3-ąją *Komentaro* skyrių, beveik nepasitaikantis Aristotelio tekste, paskatino versiją, jog neapibrėžtumas, apie kurį kalbama Boecijaus *Komentare*, susijęs ne su tikrovės ir ją išreiškiančių teiginių prigimtimi, bet su mūsų padėtimi jų atžvilgiu. Net jei dabarties momentu apspręsta, kuris iš kontradiktorinių teiginių poros pasitvirtins (o šitaip, jei sutinkame su visomis argumentų už loginį ir teologinį fatalizmą prielaidomis, ir yra), jo įvardyti mes negalime; t. y. atviros ateities intuicija, tradiciškai suvokiama kaip pasaulio atvirumas priešingoms įvykių kryptims, čia paverčiama vien tik episteminiu mūsų atvirumu tokių kryptų galimybėms; *indefinitus* šiuo atveju traktuojamas kaip sinonimas žodžiams *dubitabilis* ar *incertus*.

Episteminė žodžio *indefinitus* traktuotė siūlo intuityviai patrauklią išeitį iš problemos: čia išsaugomas universalus dvireikšmiškumas ir apskritai lieka nepakeisti jokie įprastiems teiginiams galiojantys loginiai principai. Kita vertus, tokia interpretacija, nors ir galima, taip smarkiai supaprastina aptariamą problemą, kad tiek Aristotelio ir Boecijaus tyrėjų, tiek apskritai indeterminizmo šalininkų ji nėra laikoma konkurencinga kitų galimų strategijų atžvilgiu ir todėl dažnai net nesvarstoma¹¹⁷. Pagrindiniai argumentai, paneigiantys versiją, esą Boecijus sąvoką „neapibrėžtas“ vartoja sinonimiškai sąvokai „(dar) nežinomas“, eksplicitiškai išsakomi pačiame *Komentare*, dažnai – greta tų vietų, kurios episteminę traktuotę gali skatinti – tai (1) apsibrėžtas tyrimo tikslas ir (2) išplėta stojinės atsitiktinumo sampratos kritika. Pirma, jau pradėdamas *DI* 9 komentara Boecijus nurodo, jog aptarsimas objektas peržengia kalbos sritį ir visų pirma susijęs ne su teiginių vertinimu, o su dalykų padėtimi, šį vertinimą apsprendžiančia – tai reiškia, jog

---

¹¹⁵ *In Periherm.* II 245.9-11

¹¹⁶ *In Periherm.* II 200.15-17

¹¹⁷ Viduramžiais episteminę neapibrėžtumo traktuotę palaikė Abeliaras (vėliau pažiūras pakeitęs) ir Tomas Akvinitis.

metafizinis dalyko statusas apsprendžia episteminiį jo statusą, bet ne atvirkščiai.¹¹⁸ Antra, Boecijaus išsakoma kritika stoikų išpažintai atsitiktinumo kaip pažinimo būdo sampratai leidžia tikėtis, jog jis pats analogiško principo netaiko neapibrėžtumui. Pripažindami egzistuojant deterministines būtinų ryšių grandines, tačiau dėl etinių sumetimų nenorėdami atsisakyti laisvo apsisprendimo, stoikai performulavo pačią laisvo apsisprendimo kaip pasirinkimo tarp priešingų atsitiktinumo koncepciją – čia atsitiktiniais įvykiais, galinčiais priklausyti nuo mūsų sprendimo, laikoma ne tai, kieno baigtis objektyviai gali būti vienokia ar kitokia, o tai, apie ką dėl ribotų galimybių neturime aiškaus supratimo („jie galvoja, kad atsitiktinai vyksta tai, kas išties egzistuoja pagal būtinybę, bet yra nežinoma žmonėms“¹¹⁹). Pastarojo požiūrio absurdiškumą Boecijus grindžia pateikdamas konkrečius pavyzdžius, kur dalykai, nors ir peržengiantys mūsų pažintines galimybes, pasirinkimo objektu nelaikomi: „jei mums nežinoma, ar žvaigždžių skaičius yra lyginis ar nelyginis, dėl tos priežasties negalės įvykti taip, jog jis pasirodys esantis nei lyginis, nei nelyginis“¹²⁰; šis ir kiti pavyzdžiai rodo, jog neapibrėžtumo sąvoka Boecijui yra platesnė nei nepažinumo – pastaroji įeina į pirmąją, bet jos neišsemia. Visa, kas pasakyta, leidžia tvirtai daryti išvadą, jog Boecijus, nors ir sutikdamas, jog nepažinumas yra viena iš neapibrėžtą teisingumo vertę turinčio teiginio charakteristikų, ją laiko šalutine, o ne esmine.¹²¹

Metafizinė traktuotė

Kontrargumentai prieš episteminę neapibrėžtumo interpretaciją leidžia pagrįstai teigti, jog, prie teisingumo verčių pridurdamas *indefinitus*, Boecijus kalba ne apie mūsų atliekamą teiginių vertinimo aktą (ar jo negalimumą), o pačios dalykų padėties ir ją išreiškiančių teiginių pobūdį. Šiandien Boecijaus tyrimų lauke toks požiūris, toliau darbe vadinamas metafizine neapibrėžtumo traktuote, yra beveik ortodoksinis. Kita vertus, jo šalininkus skaldo smulkesni vidiniai nesutarimai: interpretavimo problemos, su kuriomis čia susiduriama, yra panašaus

---

¹¹⁸ Tokį požiūrį numato korespondencinė Aristotelio tiesos teorija, kurios keliama teisingumo kriterijai Boecijaus dar labiau sugriežtinami (daugiau apie tai 4.3.2 skilties poskyriuose).

¹¹⁹ *In Periherm.* 195.1-3

¹²⁰ *In Periherm.* II 187.12-15

¹²¹ *Contra Beets* 1993: 693, kuris nepasidavimą išankstiniam numatymui įvardija kaip charakteringiausią (nors ir ne vienintelį) neapibrėžto teiginio bruožą.

pobūdžio kaip Aristotelio atveju¹²² ir daugiausia susijusios su nevienareikšme neapibrėžtumo operatoriaus galiojimo sritimi.

Deramas akcentų sudėliojimas turi didelės reikšmės vertinant Boecijaus originalumą Aristotelio teksto atžvilgiu bei santykį su moderniaja, arba neklasikine, logika. Vienas iš esminių istorinę skirtį tarp klasikinės ir neklasikinės logikos grindžiančių elementų yra konservatyvus teisingumo vertes ir teiginių formą reguliuojančių principų traktavimas pirmojoje ir laisvesnis – antrojoje (čia dažnai išplečiami arba atmetami dvireikšmiškumo principas, negalimo trečio dėsnis, taip pat nekeliamas reikalavimas teiginiui turėti griežtai apibrėžtą teisingumo vertę). Pirmųjų versijų, jog šios istorinės skirties absoliutumas prasmės netenka jau Aristotelio atveju, pateikta beveik prieš šimtmetį, o ir pastaraisiais dešimtmečiais skirta nemažai dėmesio hipotezėms, esą Aristotelis balansavo ant trireikšmės ar kitos netradicinės logikos ribų; kita vertus, kaip buvo parodyta, pagrindo joms yra nedaug. Tokio pagrindo, priklausomai nuo operatoriaus *indefinitus* interpretacijos, kur kas daugiau galima rasti Boecijaus *Komentaro* atveju. Laisva sakinių sudarančių žodžių tvarka lotynų kalboje, galbūt būdama privalumas poetiniuose tekstuose, yra trūkumas loginiuose traktatuose, kadangi duoda pagrindo loginiu požiūriu skirtingiems to paties sakinio perskaitymams. Boecijaus *Komentaro* tezė, pagal kurią atsitiktiniai teiginiai apie ateitį yra neapibrėžtai (*ind*) teisingi arba klaidingi, be jau minėtos episteminės traktuotės, gali būti perskaityta dviem lygiaverčiais būdais, kai yra nagrinėjama izoliuotai: viena vertus, kaip $ind(t \vee k)$, kita vertus, kaip $ind t \vee ind k$ – pirmuoju atveju turimas galvoje neapibrėžtas, t. y. nenustatytas teisingumo verčių išsidėstymas kontradiktorinių teiginių poroje ir neapibrėžtumo operatoriui priskiriama sintaktinė – paskirstomoji – funkcija; antruoju atveju neapibrėžtumas priskiriamas jau paskirstytai teisingumo vertei, kuriai jis suteikia kokybiškai kitokį statusą nei įprastiems teiginiams priskiriamoms teisingumo vertėms, t. y. čia operatoriui suteikiama kokybinio modifikavimo – modalinė – funkcija. Interpretuojant Boecijų pastaruoju būdu, taptų itin ryškus jo sprendimo originalumas, nuotolis nuo Aristotelio įtvirtintų klasikinės logikos principų ir kai kurių daug vėliau, tik brandžiaisiais Viduramžiais suformuluotų modalinės logikos koncepcijų anticipavimas.

Tolesniuose skyriuose bus aptartos abi šios Boecijaus interpretavimo galimybės bei jas paremiantys ir užginantys argumentai. Nors sintaktinė ir modalinė neapibrėžtumo traktuotės iš dalies atitinka anksčiau aptartus antirealistinį ir realistinį *DI* skaitymo būdus, tačiau su jais

---

¹²² Žr. 3.1.2 skyrių.

nesutampa – pastaruosiuose dvireikšmiškumo principo abi galimos modifikacijos priklauso nuo būtinumo, čia – nuo neapibrėžtumo operatoriaus galiojimo srities; ἀνάγκη ir *indefinitus* nėra akivaizdūs sinonimai, todėl jų galimas sutapimas reikalauja papildomo pagrindimo ir iš anksto netvirtinamas.

(1) *Sintaktinė neapibrėžtumo funkcija*

Pagrindinis sintaktinės neapibrėžtumo traktuotės, operatoriui *indefinitus* suteikiančios paskirstomąją, o ne kokybinio modifikavimo funkciją, bruožas – tai sinonimijos tarp neapibrėžtumo ir nebūtinumo, modifikuojančio paskirą teisingumo vertę, neigimas – *definite* čia suprantamas ne kaip dar vienas *necessario*, o kaip *separatim* variantas. Tikslas, kurio čia siekiama, – parodyti, jog Boecijus, kaip ir Aristotelis, pripažino tik vienos rūšies teisingumo verčių egzistavimą, todėl vienintelis būdas, kuriuo jis galėjo diferencijuoti atsitiktinius teiginius apie ateitį visų kitų teiginių atžvilgiu – nepriskirti jiems konkrečios teisingumo vertės. Neapibrėžtumo operatoriaus galiojimo sritis čia traktuojama kaip visa disjunkcija, imama bendrai, o ne kiekvienas jos narių skyriumi, t. y. $ind(t \vee k)$, o ne $ind t \vee ind k$. Toks Boecijaus *Komentaro* skaitymo būdas šiandien yra dominuojantis: ryškiausias sintaktinės interpretacijos šalininkas yra Richardas Gaskinas¹²³; kiek kitokią tos pačios interpretacijos atmainą gina Kretzmannas¹²⁴, o pirmieji tokį skaitymo būdą pasiūlė Frede¹²⁵ ir Craig¹²⁶.

Siekdami paremti sintaktinę neapibrėžtumo operatoriaus traktuotę, tyrėjai pateikia veiksmažodžių *definitio* ir ἀφορίζω, iš kurių padaryti lotyniškas ir graikiškas neapibrėžtumo terminai (atitinkamai Boecijaus ir Amonijaus komentaruose), pagrindines reikšmes: abu veiksmažodžiai visų pirma nurodo į atskyrimą, ribų nubrėžimą ir atribojimą ir todėl, tikėtina, iš jų sukonstruoti loginiai terminai buvo skirti teisingumo verčių pasiskirstymui, o ne specifinėms jų atmainoms žymėti.¹²⁷ Gaskinas taip pat siūlo atkreipti dėmesį į sinonimimiškus operatoriaus įvardijimus kitose Boecijaus teksto vietose – dažniausias Gaskino aptinkamas sinonimas yra *indiscretus*, savo reikšme aiškiai rodantis skiriamąją, o ne kvalifikacinę operatoriaus funkciją.¹²⁸

---

¹²³ Gaskin 1995: 146-185.

¹²⁴ Kretzmann 1998

¹²⁵ Frede 1985

¹²⁶ Craig 1988

¹²⁷ Gaskin 1995: 150, White 1985: 60.

¹²⁸ Gaskin, *loc. cit.*

Dar vienas argumentas, kuriuo remiama *definite* kaip *separatim* samprata, yra aristoteliškosios korespondencinės teorijos, svarbios ir dar labiau sugriežtinamos Boecijaus *Komentare*, numatomas dalykų padėties ir teiginio atitikimas: kaip neaiški atsitiktinio teiginio apie ateitį baigtis (*eventus*) ir gali įvykti bet kuris iš variantų (*utrumbet*), taip neaiškus ir dar nefiksuotas turėtų būti ir tokio teiginio teisingumas arba klaidingumas.

Taigi, sintaktinės neapibrėžtumo traktuotės šalininkų išvada yra tokia: Boecijaus *Komentare* nepaliekama loginės erdvės, kurioje teiginiai gali būti teisingi, tačiau nebūtinai, todėl atsitiktinumo galimybė ginama apribojant dvireikšmiškumo principą. Čia, anot jų, taip pat nesama skirties tarp „paprasto“ – „neapibrėžto“ – teisingumo, priskiriamo atsitiktiniam teiginiui apie ateitį, ir būtino – „apibrėžto“ – teisingumo, priskiriamo visiems kitiems teiginiams, kadangi apibrėžtas teisingumas tereiškia vieno kurio kontradiktorinės poros nario, įvertinto skyriumi, teisingumą. Tyrėjai, sutinkantys su tuo, jog Boecijaus *Komentare* dar nepagrįsta ieškoti modalinių teisingumo verčių apribojimų, į skirtingas stovyklas išsiskiria atsakydami į klausimą, kokių būdu užrašoma vieno kontradiktorinės atsitiktinių teiginių apie ateitį poros nario teisingumo vertė. Remiantis populiariausia versija, atsitiktinio teiginio apie ateitį vertė yra disjunkcija $t \vee k$, suprasta nefunkciškai (*non truth-functionally*) – t. y. kaip vientisas, neskaidomas narys.¹²⁹ Tokia teisingumo vertė, kadangi yra sukonstruota iš dviejų tradicinės semantikos teisingumo verčių, dažniausiai nelaikoma užuomina į trireikšmę logiką ir įvardijama kaip „plačiai suprastas dvireikšmiškumas“ (*broad bivalence*)¹³⁰: interpretacijos šalininkų ji prilyginama tokioms disjunktyvioms savybėms kaip „žalia ar raudona“ ar „nugalėtojas ar pralaimėjęsysis“, kurios, tam tikru laiko momentu apibūdindamos neapspręstą objekto padėtį dviejų alternatyvų atžvilgiu, nenurodo į jokią trečią alternatyvą ir tik „apibūdina galimybes, kurių viena pasitvirtins aptariamo teiginio atveju“¹³¹.

Abiejų sintaktinės interpretacijos atmainų šalininkai pripažįsta, jog šiais būdais suprastas Boecijaus *Komentaras* išlieka maksimaliai artimas Aristotelio tekstui ir skiriasi nuo jo tik retoriniu tezės pateikimu: aristoteliškoji pažiūra, jog atsitiktiniams teiginiams apie ateitį negalioja dvireikšmiškumo principas, čia išsakoma švelnesniu teiginiu, jog dvireikšmiškumas tokiems teiginiams galioja suprastas pačiu plačiausiu, disjunktyvias teisingumo verčių formuluotes toleruojančiu būdu. Į klausimą, ar toks atsitiktinių teiginių apie ateitį problemos

¹²⁹ Gaskin, *op. cit.*, Kretzmann 1998

¹³⁰ Kretzmann, *op. cit.*, 36

¹³¹ Gaskin, *loc. cit.*

sprendimas atitinka anksčiau aptartą antirealistinę strategiją, atmetančią universalaus dvireikšmiškumo principo galiojimą, daugelis linke atsakyti teigiamai, o jo išskirimą į atskirą kategoriją grindžia tik skirtinga formuluote.¹³²

(2) *Modalinė neapibrėžtumo funkcija*

Alternatyvi ką tik aptartajai neapibrėžtumo traktuotė čia įvardijama kaip modalinė, kadangi neapibrėžtumas joje suprantamas kaip tai, kas suteikia paskiro teiginio (šiuo atveju – būsimąjo laiko) teisingumo vertei tam tikrą modalumą – žymėjimą, nurodantį specifinį teiginiu išreiškiamo dalyko buvimo būdą – ir tokiu būdu daro jį skirtingą nuo visų kitų teiginių (šiuo atveju – būtojo ir esamojo laiko), kurių teisingumo vertė šio modalumo neturi. Kitur modalinė *indefinitus* interpretacija dar vadinama „silpnąja“ (*weak*)¹³³, kadangi čia iš principo nepaveikiamas teisingumo vertės atsitiktiniam teiginiui apie ateitį priskyrimas, o tik atliekamas jos kokybinis pakeitimas. Neapibrėžtumo operatorius, priešingai nei sintaktinėje traktuotėje, čia priskiriamas ne visai disjunkcijai, imamai bendrai, o kiekvienam jos nariui skyriumi, t. y. *ind t ∨ ind k*.

Jei sintaktinės traktuotės būdingasis bruožas – apibrėžtumo ir būtinumo sąvokų tapatumo *Komentare* neigimas, tai modalinėje traktuotėje *definite* suprantamas kaip *necessario* sinonimas. Čia nereikalaujamas joks dvireikšmiškumo principo apribojimas ir kontradiktorinių teiginių apie ateities atsitiktinumus poroje teisingumo vertės *teisinga* ir *klaidinga* laikomos paskirstytomis, nors teigiamam ir neigiamam poros teiginiams priskiriamos ir kitokios nei įprasta jų formos. Šis Boecijaus *Komentaro* skaitymo būdas nėra paplitęs – prieš kelis dešimtmečius pasiūlytas Mario Mignucci¹³⁴, vėlesnėje literatūroje jis daugiausia tik kritikuojamas (argumentų už modalinę traktuotę dar pateikė Knuuttila¹³⁵). Mignucci neapibrėžto teisingumo ir neapibrėžto klaidingumo samprata praktiškai sutampa su ta, kurią remdamasis Boecijaus *Komentaru* vystė Abelias¹³⁶: vietoje *indefinitus* naudodamas sinonimišką terminą *indeterminatus*, teiginį, nurodantį į nebūtiną ateities įvykį jis laikė neapibrėžtai teisingu (klaidingu) iki įvykstant teiginiu nurodomam įvykiui

---

¹³² Gaskin, *op. cit.* ir Sharples 2009 tokią Boecijaus interpretaciją išskiria kaip trečią galimybę greta realistinės ir antirealistinės prieigų, tačiau pažymi glaudžią jos sąsają su pastarąja.

¹³³ Marenbon 2003: 38

¹³⁴ Mignucci 1988

¹³⁵ Knuuttila 1993: 45-62

¹³⁶ *Dialectica* 211.30–32

(„[teiginiai], esantys teisingi, yra teisingi neapibrėžtai, o [teiginiai], esantys klaidingi, yra klaidingi neapibrėžtai atitinkamai pagal neapibrėžtą numatomo dalyko įvykimą”¹³⁷).

Kaip buvo parodyta, modalinės neapibrėžtumo sampratos kritikai dažniausiai rėmėsi paskirų sakinių, kuriuose minimas neapibrėžtumo ar jam sinonimiškais laikomi terminai, analize. Manome, jog tokia analizė, dažnai vaisinga dirbant su vėlesniais tekstais, aptariamam atveju neturi įrodomosios galios: Boecijaus *Komentaras* – vienas ankstyvųjų bandymų nagrinėti loginę problematiką lotynų kalba, todėl čia vargiai galima ieškoti sistemingo loginės terminijos naudojimo ar nugludintų, aiškiai reflektuotų distinkcijų tarp įvairių sąvokų. Dėl šios priežasties modalinės versijos šalininkų vertinimai, pagal kuriuos „Boecijus nenaudotų žodžio *apibrėžtai* vietoje *būtinai*, jei galvoje turėtų būtent pastarąjį [...] Šios sąvokos dažnai tekste vartojamos netoli viena kitos, todėl laikytinos ne sinonimais, o atskirais terminais”¹³⁸, rimtesnio pagrindo neturi – jei šiandienėje mokslinėje terminijoje sinonimija netoleruojama, tai ankstyvosiose loginių tyrimų stadijose, kur dažnai vartotos kasdienės kalbos išraiškos, ji buvo visiškai įprasta. Manome, jog bandymas ginti tiek sintaktinę, tiek modalinę neapibrėžtumo interpretacijas remiantis sakinių struktūra ir tam tikru žodžių išdėstymu taip pat yra bergždžias, kadangi daugeliu atveju tas pats sakinytis gali būti (ir yra) pasitelkiamas ir vienai, ir kitai versijai ginti (pavyzdžiui, „nė vienas [atsitiktinis teiginys apie ateitį] nėra apibrėžtai teisingas arba nė vienas jų nėra apibrėžtai klaidingas, o vienas yra teisingas, kitas – klaidingas, tačiau ne kažkuris iš jų apibrėžtai, o kuris nors vienas atsitiktinai” ir daugelis kitų). Dėl minėtų priežasčių argumentų, paremiančių vieną ar kitą neapibrėžtumo interpretaciją, pagrįsta ieškoti turininguosiuose, o ne formaluosiuose Boecijaus teksto aspektuose. Du pagrindiniai tokie argumentai, sustiprinantys modalinę neapibrėžtumo traktuotę bei rodantys *definite* ir *necessario* sinonimiją, yra 1) 4.2.2.1 skyriuje aptarta dvišpektė atsitiktinio teiginio analize ir 2) *Komentare* ginama Dievo visažinystės doktrina. Manome, jog *Komentare* Boecijaus brėžiama skirtis tarp teiginio turinio ir teiginio išsakymo būdo¹³⁹ yra vienas tvirčiausių modalinę neapibrėžtumo traktuotę remiančių argumentų: teigdamas, jog teiginys apie atsitiktinį ateities įvykį, jei prie jo pridėtas atitinkamas modalumą išreiškiantis žodis („atsitiktinai”), gali būti teisingas, Boecijus aiškiai parodo, jog net ir tokie būsimojo laiko teiginiai turi teisingumo vertę, tik sušvelninta forma, nenumatančia būtojo ir esamojo laiko teiginiams būdingo apibrėžtumo.

---

¹³⁷ *loc. cit.*

¹³⁸ Gaskin, *op. cit.*, 150

¹³⁹ *In Periherm.* 216.8-24

Į bandymus sieti loginę *Komentaro* ir teologinę *Consolatio* problematiką žvelgta skeptiškai; parašyti skirtingais Boecijaus filosofinės karjeros (kuriai, tikėtina, buvo būdinga pažiūrų kaita) tarpniais, jie nelaikytini vienos sistemos dalimis. Tačiau dažnai ignoruojamas faktas, jog teologinėms Dievo visažinystės ir laisvos valios problemoms skirta reikšminga *Komentaro* dalis, autoriaus suprasta kaip praktinė loginės dilemos pusė. Boecijaus pateikiamas atsakymas į klausimą, koku būdu įmanomas visažinės būtybės egzistavimas, neužginantis laisvo žmogaus pasirinkimo galimybės, analogiškas jau aptartam atsakymui į klausimą, kaip deramai išsakyti teiginį apie atsitiktinį ateities įvykį neužkertant kelio kontrafaktinei padėčiai: Dievas apie būsimą įvykį žino kaip apie įvyksiantį atsitiktinai, o ne būtinai, suvokdamas ir priešingos padėties galimumą. Kaip teiginys apie nebūtiną, tačiau galimą ateities įvykį, stokojantis papildomo žodžio „atsitiktinai“ ir pagal nutylėjimą būdamas būtinai, yra klaidingas, lygiai taip teisingas nebūtų ir neapribotas, apibrėžtas Dievo žinojimas apie būsimą įvykių eigą („jei Dievas žino, kad viskas įvyks pagal būtinumą, tai jis šitaip manydamas klysta – ne viskas vyksta pagal būtinumą ir kai kurie dalykai vyksta atsitiktinai. Vadinasi, jei jis žinojo, kad tai, kas ketina įvykti atsitiktinai, įvyks pagal būtinumą, tai buvo apgautas savo paties numatymo“¹⁴⁰). Teigdamas, jog Dievas žino konkrečius būsimus mūsų pasirinkimus ir atskirą kiekvieno įvykio baigtį, tačiau žino juos kaip nebūtinus, Boecijus pateikia alternatyvą tai Dievo visažinystės teorijai, kurią vėliau suformuluos Dunsas Škotas – pastarojo manymu, Dievas, būdamas tobula būtybė, žino visas įmanomas būsimas padėtis, palikdamas žmogui laisvę rinktis tarp jų.¹⁴¹ Pastaroji samprata, taip pat paremta neapibrėžtumo koncepcija, vadovaujasi sintaktine jos traktuote: kadangi Dievui žinomos tik galimos ateities dalykų padėtys, bet ne konkretus įvyksiantis įvykis, paskiras atsitiktinis teiginys apie ateitį nėra nei teisingas, nei klaidingas; akivaizdu, jog Boecijus, detalizuodamas Dievo visažinystę iki konkrečių įvykių, paskiram atsitiktiniam teiginiui apie ateitį pripažįsta konkrečią teisingumo vertę, tik nereguliaria, modalizuota forma.

Boecijaus *Komentaro* recepcija Viduramžiais

Vertinimas, jog Boecijaus komentaro *DI*, kaip ir kitų jo darbų, skirtų aristotelinei logikai, didžiulę įtaką Viduramžių minčiai lėmė atsitiktinės istorinės aplinkybės, o ne pačių raštų

---

¹⁴⁰ *In Periherm.* 226.5-10

¹⁴¹ *Ord.* I.35

turinys¹⁴², nėra per griežtas: faktą, jog į beveik visus vėlesnius Viduramžių autorių komentarus *DI* 9 įtraukiamas boeciškasis „neapibrėžtumo“ terminas (nors vietoje originalaus *indefinitus* dažniau vartotas Abeliaro įtvirtintas *indeterminatus*), lėmė alternatyvių šaltinių trūkumas – abu Boecijaus komentarai buvo svarbi viduramžiško universitetinio išsilavinimo dalis ir teikė informaciją ne tik apie Aristotelio loginį korpusą, bet ir apie kitus antikinio laikotarpio komentarus *DI*.

Nagrindėdami teologinius ir praktinius klausimus, susijusius su Dievo visažinyse ir žmogaus moraline atsakomybe, grįsta laisvu jo pasirinkimu, Viduramžių filosofai ir teologai dažniau nei Boecijaus komentaru *DI* rėmėsi jo *Consolatio*. Čia Boecijus davė pradžią vienam reikšmingiausių kompatibilistinių (teigiančių visažinės būtybės ir nepriklausomai, todėl morališkai atsakingai veikiančių asmenų koegzistavimo galimybę) laisvos valios problemos sprendimų: į klausimą, kaip įmanomas objektyvus veiksmo krypties pasirinkimas, jei Dievas apie šią kryptį žino dar iki paties pasirinkimo fakto, Boecijus atsako neigdamas paties klausimo prasmingumą – amžinai, taigi, anapus laiko esančiai būtybei tokios laikinės kategorijos kaip „iki“, „prieš“ ar „po“ paprasčiausiai negalioja¹⁴³. Šiandien šiam Boeciškajam teologinės problemos sprendimui skiriama daugiau dėmesio nei išimtinai loginio pobūdžio jo samprotavimams: autoriaus teiginys, jog Dievas nesąs laike ir todėl jo neklystamas žinojimas, žvelgiant iš jo, o ne mūsų perspektyvos, nėra apie ateitį, kritikuotas įvairiais aspektais: atmetant nelaikiško žinojimo ir nelaikiškos būtybės sąvokas kaip prieštaringas¹⁴⁴ ar nesuderinamas su kitais Dievo atributais.¹⁴⁵ Viduramžiais Boecijaus kompatibilistinę strategiją plėtojo Tomas Akviniėtis, alternatyvius sprendimus siūlė Viljamas Okamas ir Dunsas Škotas.

Jei viduramžiškiems teologinio determinizmo problemos sprendimams didesnę įtaką padarė *Consolatio*, tai loginio determinizmo klausimu *De interpretatione* reikšmę sunku pervertinti. Dvigubas Boecijaus komentaras *DI* kartu su teksto vertimu, taip pat jo išverstos ir komentuotos *Kategorijos* bei Porfirijaus *Isagogė* (įvadas į Aristotelio logiką), iki dvylikto amžiaus sudarė europietiško logikos kurso pagrindą; šiandien šis laikotarpis įvardijamas „senosios logikos“ – *logica vetus* – pavadinimu. Kadangi ilgą laiką originalus *De interpretatione* tekstas nebuvo prieinamas, Viduramžių autoriai neapibrėžto teisingumo ir klaidingumo

---

¹⁴² Beets 1993: 690

¹⁴³ *Consol.* V.6

¹⁴⁴ Tooley 1997

¹⁴⁵ Swinburne 1977

konceptiją laikė paties Aristotelio autoriniu kūrinium; o ir vėliau, radusis kitoms priegoms prie veikalo, *indefinitus* terminas kurį laiką iš inercijos naudotas ir toliau kaip naudinga heuristinė priemonė, patogi analizuojant Aristotelio pažiūras. kaip jau minėta, garsiausias modalinės traktuotės šalininkas buvo Abeliaras, kuriam atrodė natūralu atsitiktinį teiginį apie ateitį laikyti neapibrėžtai teisingu arba neapibrėžtai klaidingu atsižvelgiant į tai, jog tuo teiginiu teigiama arba neigiama dalykų padėtis taip pat dar nėra nei su tikrumu įvykusi, nei neįvykusi. To, kas šiame darbe įvardijama kaip sintaktinė traktuotė, vienas įtakingiausių pavyzdžių aptinkamas 12-ojo amžiaus anoniminiame traktate: čia, taikant boeciškąją *indefinitus* koncepciją, būsimojo laiko teiginiai čia vadinami disjunktyviai teisingais arba klaidingais (*tantum sub disjunctione*). Taigi, pagrindinės viduramžiškos *Komentaro* skaitymo strategijos daugiau ar mažiau atitinka šiandienos teksto interpretacijas.

Boecijus ir *Plonos raudonos linijos* teorija: skirtingi modeliai, tie patys principai

Kaip buvo minėta, praėjusiame amžiuje atgijęs dėmesys Antikoje ir Viduramžiais vykdytiems laiko logikos plėtojimams buvo nulemtas analogiškų problemų atsiradimo šiuolaikinėje filosofijoje, kur pastebėta, jog klasikinius ir šiuolaikinius atsitiktinių teiginių apie ateitį problemas sprendimus, nors ir paremtus skirtingais laiko modeliais, galima sutalpinti į bendrą tipologiją. Kad šis teiginys neliktų be pagrindo, toliau aptariama viena reikšmingiausių šiuolaikinių semantinių teorijų, grindžianti teisingumo vertės priskyrimą atsitiktiniams teiginiams apie ateitį – Peterio Øhrstrømo pasiūlyta *Plonos raudonos linijos (thin red line)* teorija¹⁴⁶ - ir jos paralelės su Boecijaus *Komentaro* sprendimu.

Kitaip nei klasikinėje, šiuolaikinėje prieigoje prie atsitiktinių teiginių apie ateitį klausimo beveik be išimties remiamasi išsišakančio laiko (*branching time*) struktūra, kur dabarties momentas skyla į daug galimų ateities linijų. Šiandien beveik visuotinai sutinkama, jog toks laiko modelis yra tinkamiausias būdas kalbėti apie ateities įvykius, jei remiamasi indeterministiniu pasaulėvaizdžiu ir teigiamos realios ateities alternatyvos.¹⁴⁷ Šis esmingas pokytis atsitiktinių teiginių apie ateitį problemos sprendimų tradicijoje sietinas su Arthuro Normano Prioro figūra, kurio 1967 m. studijoje *Past, Present and Future* pirmąsyk pateikiama

¹⁴⁶ Øhrstrøm 1981. Tiesa, toks pavadinimas tik daug vėliau sugalvotas teorijos oponentų (Belnap 1994).

¹⁴⁷ Su retomis išimtimis: išsišakančio laiko modelį kaip nereikalingą komplikaciją kalbant apie atviros ateities galimybes atmeta Rosenkranz (2013), taip pat Benovsky (2013).

aiški išsišakojančio laiko modelio formuluotė. Čia pateikiamo modelio originalus sumanymas priskiriamas Saului Kripke'ui, o priežastis priimti tokį Kripke'us siūlymą Priorui buvo nepasitenkinimas Jano Łukasiewicziaus, gražinusio atsitiktinių teiginių apie ateitį problemai populiarumą, sprendimu, paremtu trireikšme logika.¹⁴⁸

Išsišakojančio laiko modelis tarnauja kaip patogus karkasas darbui su indeterministine laiko logika: jis vaizdžiai parodo, ką turime galvoje sakydami, jog yra galimi įvairūs dabartinio momento būsimi tęsiniai. Tačiau to nepakanka sprendžiant atsitiktinių teiginių apie ateitį problemą, kuriai rūpi tokių teiginių teisingumo reikšmės. Žvelgiant vien tik į išsišakojančio laiko modelį, pateikiantį aibę skirtingų alternatyvų, ir neturint jokių papildomų parametrų, mums nėra akivaizdu, koku būdu atsitiktiniai teiginiai apie ateitį gali būti prasmingi jau dabar, t.y. kokios yra jų teisingumo, klaidingumo ar kitokios teisingumo reikšmės turėjimo sąlygos – čia neaišku, į kurią iš galimų ateities linijų nurodoma teigiant tam tikrą dalykų padėtį, kadangi atitinkama teiginį vienoje ateities šakoje, tokia padėtis gali neatitikti jo ar išvis neegzistuoti kitoje ateities šakoje. Viena iš konkuruojančių išsišakojančio laiko semantikų ir yra *Plonos raudonos linijos* teorija (toliau – PRL): ateities linijų tarpe čia išskiriama viena privilegiuota linija, kurios atžvilgiu vertinami atsitiktiniai teiginiai apie ateitį; jei dalykų padėtis, nurodoma teiginio, egzistuoja PRL, teiginys yra teisingas, jei ne – teiginys yra klaidingas.

PRL buvo suformuluota kaip alternatyva dviem ligtolinėms išsišakojančio laiko semantikoms, kitaip sprendusioms tvirtinimo problemą – 1) Peirce'o ir 2) Okamo¹⁴⁹ modeliams. Remiantis 1) Peirce'o semantiniu modeliu, visi atsitiktiniai teiginiai apie ateitį yra klaidingi, mat ateitis čia tapatinama su būtina ateitimi ir nedaromas skirtumas tarp Fp ir $\Box Fp$ formas turinčių teiginių.¹⁵⁰ Pagrindinis tokio modelio trūkumas yra tas, jog jame niekaip neatsispindi galimybė prasmingai vienu metu tvirtinti Fp ir $\sim\Box Fp$ – t.y., jog įvykis p įvyks, nors tam ir nėra jokios metafizinės būtinybės. Tokių nesklaidumų išvengia 2) Okamo modelis, tačiau jis linksta į kitą

---

¹⁴⁸ Łukasiewicziaus sistemoje dėl papildomos teisingumo vertės įvedimo pasikeičia standartinės teisingumo funkcijos: jei tradicinėje dvireikšmėje logikoje dviejų priešingų teiginių apie ateitį disjunkcija $F(p) \vee \sim F(p)$ yra teisinga (mat bent vienas iš narių yra teisingas), tai Łukasiewicziaus sistemoje ji turi vertę *neapibrėžta* (mat abu nariai turi vertę *neapibrėžtas*). Pastarasis atvejis, Prioro įsitikinimu, prieštarauja ir originalioms Aristotelio įžvalgoms (kurias savo trireikšme logika paaiškinti siekė Łukasiewiczius), ir sveiku protu paremtai intuicijai: net ir nežinodami nė vieno disjunkcijos $F(p) \vee \sim F(p)$ nario teisingumo vertės, vis dėlto žinome, jog bent vienas jų bus teisingas ir todėl pateikta disjunkcija yra neišvengiamai teisinga

¹⁴⁹ Tai, ką Prioras vadina okamizmu, nesutampa su istorinio Viljamo Okamo pažiūromis, kurios artimesnės PRL modeliui; šis nesutapimas dažnai kelia painiavą problemos tyrimų lauke. Vartodami okamizmo terminą, turėsime galvoje Prioro okamizmą, pagal kurį atsitiktiniai teiginiai apie ateitį yra nei teisingi, nei klaidingi.

¹⁵⁰ Prior, *op. cit.*, 132 – 136

kraštutinumą – čia atsitiktiniai teiginiai apie ateitį neturi teisingumo vertės ir yra nei teisingi, nei klaidingi. PRL semantinė teorija išsitenka tarp Peirce'o ir Okamo modelių siūlomų kraštutinių alternatyvų: netapatindama Fp ir $\square Fp$ formos teiginių bei suteikdama šansą kalbėti apie galimai įvyksiančius ateities įvykius (taip, kaip Okamo ir priešingai nei Peirce'o sistemoje), ji tuo pačiu metu leidžia tokius teiginius laikyti turinčius teisingumo vertę dabarties momentu (panašiai kaip Peirce'o ir priešingai negu Okamo sistemoje). Tokiu būdu PRL kur kas labiau nei ankstesnės alternatyvos atitinka intuityvias mūsų nuostatas atsitiktinių teiginių apie ateitį atžvilgiu: pasitvirtinus ankstesniam mūsų teiginiui apie būsimą įvykį, atrodo natūralu teigti, jog jis *jau tada* buvo teisingas, nepaisant to, jog tuo metu to nežinojome; lygiai taip pat natūralu atrodytų, jog atsitiktiniai teiginiai apie ateitį netapatintini su teiginiais, įtraukiančiais tuščius terminus, ir išreiškia prasmingą turinį.

Šio išsamaus vienos svarbiausių šiuolaikinių teorijų, sprendžiančių atsitiktinių teiginių apie ateitį problemą, aptarimas atskleidžia, jog, net ir remiantis visiškai skirtingu topologiniu laiko modeliu, šiandien galima analogiška Boecijui mąstymo strategija. Jos esmė – tai teisingumo ir būtinumo koncepcijų atsiejimas, neigiant, jog teisingumo vertės turėjimas pats savaime numato neatšaukiamą įvykio determinaciją laike. Ir Boecijaus *Komentare*, ir PRL teorijoje išsaugomas universalus dvireikšmiškumas, tačiau vadovaujamosi indeterministinėmis nuostatomis: atsitiktiniai teiginiai apie ateitį, būdami teisingi arba klaidingi, vis dėlto nėra būtinai teisingi ar būtinai klaidingi. Teisingo, bet nebūtino teiginio galimybę PRL grindžia alternatyvių ateities šakų egzistavimą – išsiskiriančiame laiko modelyje būtinai teisingas teiginys šią vertę turi turėti visose galimose ateities linijose; Boecijus, apribotas linijinės laiko struktūros ir neturėdamas panašios galimybės nurodyti į galimas kontrafaktines dalykų padėtis, diferencijuoja pačias teisingumo vertes, priskiriamas būtiniams („apibrėžtiems“) ir nebūtiniams („neapibrėžtiems“) įvykiams. Nors apie tiesioginę Boecijaus įtaką šiuolaikinėms sistemoms kalbėti nėra jokio pagrindo, tačiau toks idėjinio lygmens bendrumas leidžia teigiamai atsakyti į klausimą, ar galima vieninga klasikinių ir šiuolaikinių sistemų tipologija.

Išvados

1. Atsitiktinių teiginių apie ateitį problema, nagrinėjanti klausimą, ar ir koku būdu galimas teisingumo vertės priskyrimas būsimąjo laiko teiginiams, praėjusiame amžiuje tapo

reikšmingų filosofinių kontroversijų objektu. Tai lėmė atgijusį dėmesį istorinėms problemos šaknims.

2. Ankstyviausia problemos formuluotė aptinkama Aristotelio *De interpretatione* devintajame skyriuje. Pristatydamas ją kaip „jūrų mūšio paradoksą“, Aristotelis atsitiktinių teiginių apie ateitį nelaiko nei teisingais, nei klaidingais ir taip išsaugo atsitiktinumo galimybę.
3. Paradokso populiarumą vėlyvojoje Antikoje ir Viduramžiais lėmė paralelių problemų egzistavimas krikščioniškoje teologijoje: Dievo visažinystės ir laisvos valios dermės klausimas atitiko universalaus dvireikšmiškumo ir atviros ateities intuicijos santykio klausimą.
4. Didžioji dalis viduramžiškų problemos sprendimų paremti antruoju Boecijaus komentaru *De interpretatione* ir jame įvesta neapibrėžto – *indefinitus* – teisingumo ir klaidingumo koncepcija.
5. Istoriskai susiformavo dvi pagrindinės neapibrėžtumo sąvokos Boecijaus *Komentare* interpretacijos:

5. 1. *sintaktinė*, pagal kurią Boecijus atsitiktinius teiginius apie ateitį laikė nei teisingais, nei klaidingais ir tokiu būdu neigė dvireikšmiškumo principo universalumą;

5. 2. *modalinė*, pagal kurią dvireikšmiškumo principo apribojimo *Komentare* nesama, o atsitiktiniams teiginiams apie ateitį Boecijus priskiria tradicines, tačiau modifikuotas teisingumo vertes.

6. Modalinės neapibrėžtumo interpretacijos, kuri buvo ir grindžiama, ir kritikuojama remiantis formalia Boecijaus kalbos analize, pranašumą prieš sintaktinę neapibrėžtumo traktuotę tvirčiau įrodo turiningieji *Komentaro* aspektai:

6. 1. dvaspektė atsitiktinio teiginio analizė, numatanti teisingo, bet nebūtino teiginio galimybę;

6. 2. Dievo visažinystės doktrina, ginanti konkrečius ateities įvykius žinančios, tačiau jų nedeterminuojančios būtybės idėją.

Literatūra

1. Ackrill J. L., 1963. *Aristotle's Categories and De interpretatione*. Oxford: Oxford University Press.
2. Andrews F. E., 1996. "The Principle of Excluded Middle Then and Now: Aristotle and *Principia Mathematica*". *Animus* 1: 53-66.
3. Anscombe G. E. M., 1956. "Aristotle and the Sea-Battle". *Mind*, vol. 65, no. 257, p. 1-15.
4. Aristoteles, 1949. *Categoriae et liber De interpretatione*. Ed. L. Minio-Paluello. Oxford: Oxford University Press.
5. Aristotelis, 1990. *Rinktiniai raštai*. Vilnius: Mintis.
6. Becker-Freyseng A., 1939. Die Vorgeschichte des Philosophischen Terminus 'Contingens': Die Bedeutungen von "Contingere" Bei Boethius Und Ihr Verhältnis Zu den Aristotelischen Möglichkeitsbegriffen. *Journal of Philosophy* 36 (6), p. 159.
7. Beets F., 1993. "Definite and Necessary Truth in Early Scholastic Logic and Argumentation". In (ed. Klaus Jacobi) *Scholastische Forschungen Zu Den Logischen Und Semantischen Regeln Korrekten Folgerns*, p. 687-695. Leiden: Brill.
8. Benovsky J., 2013. "Branching and (in)Determinism," *Philosophical Papers* 42 (2), p. 151-173
9. Blank D. L. & Kretzmann N., 1998. *Ammonius: On Aristotle On Interpretation 9 with Boethius: On Aristotle On Interpretation 9*. Ed. Richard Sorabji. London: Bloomsbury Academic.
10. Bochenski J. M., 1951. *Ancient Formal Logic*. Amsterdam: North-Holland Publishing Company.
11. Boecijus, 2000. *Filosofijos paguoda*. Iš lotynų kalbos vertė Lizeta Lozuraitytė. Vilnius: Alma littera.
12. Cahn S. M., 1967. *Fate, Logic and Time*. New Haven: Yale University Press.
13. Chadwick O., 1981. *The Consolations of Music, Logic, Theology, and Philosophy*. Oxford: Clarendon Press.
14. Courcelle P., 1967. *La Consolation de philosophie dans la tradition littéraire, antécédents et postérité*. Paris: Études Augustiniennes.
15. Craig W. L., 1988. *The Problem of Divine Foreknowledge and Future Contingents from Aristotle to Suarez*. Leiden: E. J. Brill.

16. Crivelli P., 2004. *Aristotle on Truth*. Cambridge: Cambridge University Press.
17. Crivelli P., 2012. "Aristotle's Logic". In *The Oxford Handbook to Aristotle*. New York: Oxford University Press, p. 113-150.
18. De Rijk L. M., 2002. *Aristotle: Semantics and Ontology*. Leiden: Brill.
19. Dickason A., 1976. "Aristotle, the Sea Fight and the Cloud". *Journal of the History of Philosophy*, vol. 14, no. 1, p. 11-22.
20. Dummett M., 1991. *The Logical Basis of Metaphysics*. London: Duckworth, and Cambridge MA: Harvard University Press.
21. Ebbesen S., 1990. "Boethius as an Aristotelian Commentator". In Richard Sorabji (ed.) *Aristotle Transformed: The Ancient Commentators and Their Influence*, p. 373-392.
22. Ebbesen S., 2009. "The Aristotelian Commentator". In John Marenbon (ed.) *Cambridge Companion to Boethius*. Cambridge: Cambridge University Press, p. 34-56.
23. Fine G., 1984. 'Truth and Necessity in *De interpretatione* 9', *History of Philosophy Quarterly* 1, 23-47.
24. Finn T. M., 2008. "The Sacramental World in the *Sentences* of Peter Lombard". *Theological Studies*, no. 69, p. 557-582.
25. Frede D., 1970. *Aristoteles und die 'Seeschlacht'*. Göttingen: Vandenhoeck and Ruprecht.
26. Frede D., 1985. "The Sea-Battle Reconsidered: A Defense of the Traditional Interpretation". *Oxford Studies in Ancient Philosophy*, vol. III (Oxford: Clarendon Press), p. 31-87.
27. Gaskin R., 1995. *The Sea Battle and the Master Argument: Aristotle and Diodorus Cronus on the Metaphysics of the Future*. Berlin and New York: Walter de Gruyter.
28. Geach P. T., 1968. *History of the Corruption of Logic*. Leeds: University of Leeds Press.
29. Goris H., 2002. "Reception of Aristotle's *De Interpretatione* 9 in the Latin West: Boethius and the Scholastics", *Verbum* VI, *Yearbook of the Center of Studies of Medieval Culture at St Petersburg State University*, p. 63-70.
30. Haack S., 1974. *Deviant Logic: Some Philosophical Issues*. Cambridge: Cambridge University Press.
31. Hintikka J., 1964. "The Once and Future Sea Fight: Aristotle's Discussion of Future Contingents in *De interpretatione* 9". *Philosophical Review* 73: 468.

32. Johnson D. K., 2009. "God, Fatalism and Temporal Ontology". *Religious Studies*, no. 45 (4), p. 35-54.
33. Jones R. E., 2010. "Truth and Contradiction in Aristotle's *De interpretatione* 6-9". *Phronesis* 55 (1) p. 26-67.
34. Kneale W. & Kneale M., 1962. *The Development of Logic*. Clarendon Press: Oxford University Press.
35. Knuutila S., 1993. *Modalities in Medieval Philosophy*, London, New York: Routledge.
36. Lowe M. F., 1980. "Aristotle on the Sea-Battle: a Clarification". *Analysis*, 40: 55-59.
37. Łukasiewicz J., 1970. *Selected Works*. Ed. by L. Borkowski. Amsterdam and London: North-Holland Publishing Company.
38. Magee J., 2010. "On the Composition and Sources of Boethius' Second *Peri Hermeneias* Commentary". *Vivarium*, vol. 48, p. 7-54.
39. Marenbon J., 1988. *Early Medieval Philosophy (480-1150)*. London: Routledge.
40. Marenbon J., 2009. *Introduction: Reading Boethius Whole*. In John Marenbon (ed.) *Cambridge Companion to Boethius*. Cambridge: Cambridge University Press.
41. Marenbon J., 2014. "Boethius' Unparadigmatic Originality and its Implications for Medieval Philosophy". In *Boethius as a Paradigm of Late Ancient Thought*, p. 231-245. Ed. Thomas Böhm, Thomas Jürgasch, Andreas Kirchner. Berlin/ Boston: Walter de Gruyter.
42. Martin C. J., 2009. "The logical textbooks and their influence". In John Marenbon (ed.) *Cambridge Companion to Boethius*. Cambridge: Cambridge University Press, p. 56-85.
43. Massie P., 2011. *Contingency, Time and Possibility: an Essay on Aristotle and Duns Scotus*. Lanham, MD: Lexington Books.
44. Meiser K., 1880. *Anicii Manlii Severini Boethii commentarii in librum Aristotelis*, recensuit Carolus Meiser. Pars posterior secundam editionem et indices continens. Leipzig: Teubner.
45. McKim V. R., 1971. "Fatalism and the Future: Aristotle's Way Out". *The Review of Metaphysics*, 25(1): 80-111.
46. Mignucci M., 1988. "Truth and Modality in Late Antiquity: Boethius on Future Contingent Propositions" in G. Corsi, C. Mangione and M. Mugnai (eds.), *Atti del*

- convegno Internazionale di Storia della Logica. Le Teorie delle Modalità* (Bologna: CLUEB), p. 47–78.
47. Mill J. S., 2002. *A System of Logic*. Honolulu: University Press of the Pacific.
  48. Øhrstrøm P., 1981. “Problems Regarding the Future Operator” in an Indeterministic Tense Logic. *Danish Yearbook of Philosophy*, 18, p. 91-95.
  49. Øhrstrøm P. & Hasle P., 1995. *Temporal Logic: From Ancient Ideas to Artificial Intelligence*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.
  50. Quine W. V. O., 1970. *Philosophy of Logic*. New Jersey: Prentice-Hall.
  51. Prior A. N., 1967. *Past, Present and Future*. Oxford: Clarendon Press.
  52. Rescher N., 1969. *Many-Valued Logic*. New York: McGraw-Hill.
  53. Robinson F. C., 1984. “Medieval: the Middle Ages“ *Speculum* 59: 745–56.
  54. Rosenkranz, S., 2013. “Determinism, Open Future, and Branching Time,” in Correia, F. and Iacona, A. (eds.), *Around the Tree*, Synthese Library Vol. 361, p. 47-72.
  55. Sen P. B., 1990. *Foundations of Logic and Language: Studies in Philosophical and Non-Standard Logic*. Calcutta: Allied Publishers.
  56. Sharples R., 2009. “Fate, Prescience and Free Will“. In Richard Sorabji (ed.) *Aristotle Transformed: The Ancient Commentators and Their Influence*, p. 207-228.
  57. Shiel J., 1990. *Boethius's Commentaries on Aristotle*. In Richard Sorabji (ed.) *Aristotle Transformed*, London: Duckworth.
  58. Sommers F., 1982. *The Logic of Natural Language*. Oxford: Clarendon Press.
  59. Sorabji R., 1980. *Necessity, Cause and Blame: Perspectives on Aristotle's Theory*. Ithaca: Cornell University Press.
  60. Stoellger P., 2000. *Vernunft, Kontingenz, und Gott*. Konstellationen eines offenen Problems. Tuebingen: Mohr Siebeck.
  61. Suber P., 2001. “Non-contradiction and Excluded Middle“. Prieiga per internetą <http://legacy.earlham.edu/~peters/courses/logsys/pnc-pem.htm> <žiūrėta 2016. 05. 25>
  62. Suto T., 2012. *Boethius on Mind, Grammar and Logic: A Study of Boethius' Commentaries on Peri hermeneias*. Leiden: Brill.
  63. Swinburne R., 1977. *The Coherence of Theism*. Oxford: Oxford University Press.
  64. Tooley M., 1997. *Time, Tense and Causation*. Oxford: Oxford University Press.

65. Van Eck J. A., 1988. "Another Interpretation of Aristotle's *De interpretatione* IX: A Support for the So-Called *Second Oldest* or 'Mediaeval' Interpretation". *Vivarium* XXVI, 1, 19-38.
66. Vogt P., 2011. *Kontingenz und Zufall. Eine Ideen- und Begriffsgeschichte*. Mit einem Vorwort von Hans Joas. Berlin: De Gruyter.
67. Whitaker C. W. A., 1997. *Aristotle's De interpretatione: Contradiction and Dialectic*. Oxford: Clarendon Press.
68. White M. J., 1981. "Fatalism and Causal Determinism: An Aristotelian Essay". *The Philosophical Quarterly*, vol. 31. no. 124, p. 231-241.
69. White M. J., 1985. *Agency and Integrality: Philosophical Themes in the Ancient Discussions of Determinism and Responsibility*. Dordrecht: D. Reidel Publishing Company.

TREČIASIS SKYRIUS

Tai, kas bus paminėta šio skyriaus eigoje, lyg ir priklauso samprotavimui, platesniam nei tas, kuriuo pridera užsiimti logikos moksle. Bet, kadangi, kaip dažnai sakyta, kalba atskleidžiami pojūčiai, o jais, akivaizdu, suvokiame dalykų padėtį, tai nėra abejonės, kad tai, kas yra dalykų padėtyje, dažnai yra perkeliama į žodžius. Todėl teisingai nusprendžiau sudėtingiausias Aristotelio pažiūras atskleisti aptardamas jas du kartus: tai, kas yra pirmajame leidime, tarsi paruošia tam tikrą lengvesnį kelią besileidžiantiems į šias gilesnes ir painesnes problemas, o kadangi antrajame leidime gilinamasi į sudėtingas pažiūras, reikalingas paaiškinimo, jis skiriamas skaityti ir nagrinėti pažengusiems šiame tyrime bei moksle. Tam, kad tie dalykai, apie kuriuos ketiname kalbėti paskui, skaitantieji neatrodytų nežinomi, pirma reikia šį tą paminėti.

Kategoriniais teiginiais (*categoricae propositiones*) graikai vadina tuos, kurie pateikiami be jokios sąlygos dalykų padėčiai, pavyzdžiui „yra diena“, „yra saulė“, „yra žmogus“, „žmogus yra teisingas“, „saulė yra karšta“ ir kita, kas teigiama be jokio sąlygos ryšio ar saito. O sąlyginiai teiginiai (*condicionales propositiones*), kuriuos graikai vadina hipotetiniais, būna tokie: „jei dabar diena, tai šviesu“. Jie vadinami sąlyginiais, nes čia teigiama tokia sąlyga, kai sakoma „jei yra tas, tai yra anas“. O tuos teiginius, kuriuos graikai vadina kategoriniais, mes, lotynų autoriai, galime vadinti predikamentiniais, nes, jei kategorija yra predikamentas, kodėl lygiai taip ir kategoriniai teiginiai nevadinami predikamentiniais? Kai kurie iš pastarųjų žymi tai, kas amžina; lygiai kaip tie dalykai, kuriuos jie žymi, egzistuoja amžinai ir niekada nenutolsta nuo savo prigimties, taip ir tie teiginiai pasižymi nekintama reikšme. Pavyzdžiui, jei kas sako „Dievas egzistuoja“, „Dievas yra nemirtingas“, tai, kadangi šie teiginiai sakomi apie nenykstančius dalykus, ir jie patys turi amžiną ir būtiną reikšmę. Tai aiškiai matoma ne vienu, bet visais laiko tarpais: juk reikšmei būdingo būtinumo atžvilgiu nėra skirtumo, kai sakome „Dievas yra nemirtingas“, „Dievas buvo nemirtingas“ ar „Dievas bus nemirtingas“. O būtiniais teiginiais vadiname tuos, kuriuose tam, apie ką sakoma, kad tai buvo, yra ar tikrai bus, yra būtina įvykti. Tiems teiginiais, kurie nurodo į amžinus dalykus, būdingas amžinas būtinumas. Juk jei jų teisingumo pobūdis dar ir nėra aiškus, vis tiek niekas netrukdo, kad gamtoje būtų nustatytas nuolatinis pastovumas. Pavyzdžiui, jei mums nežinoma, ar žvaigždžių skaičius yra lyginis ar nelyginis, dėl tos priežasties negalės įvykti taip, jog jis pasirodys esantis nei lyginis, nei nelyginis

– be jokios abejonės, skaičius bus arba toks, arba toks. Juk kiekviena kiekybė iš prigimties turi vieną iš šių savybių. Todėl šiuo atveju, jei kas sako, kad žvaigždžių skaičius yra lyginis, o kitas atsako, kad žvaigždžių skaičius nėra lyginis, arba jei kas teigia, kad žvaigždžių skaičius yra nelyginis, o kitas – kad jis nėra nelyginis, tai vienas iš jų būtinai sako tiesą ir, kartoju, net jei mums nežinoma, kuris vieno iš jų pasakytas dalykas yra teisingas, vis tiek neišvengiama, kad nekintamai teisingas būtų vienas iš sakomų dalykų. Be to, pastarieji taip pat yra nekintamai teisingi teiginiai. Esama ir kitokių teiginių, kurie ir nežymėdami to, kas amžina, patys yra būtini tiek, kiek egzistuoja veikėjai, apie kuriuos teiginys ką nors tvirtina arba neigia. Pavyzdžiui, kai sakau „žmogus yra mirtingas“, tai tol, kol egzistuoja žmogus, yra būtina, kad žmogus būtų mirtingas. Juk jei kas sako „ugnis yra karšta“, tai, kol esama ugnies, teiginys pagal būtinumą yra teisingas.

Būna ir dar kitokie teiginiai, kurie nutolsta nuo būtinumo prigimties ir žymi tik tam tikrus atsitiktinius dalykus (*contingentia*), ir arba jie teigimo ir neigimo atžvilgiu yra vienodi, arba dažniau linksta į kurią vieną pusę. Kai kurie išties yra vienodi, pavyzdžiui, jei kas sako „šiandien ketinu būti išmaudytas“ arba „šiandien neketinu būti išmaudytas“¹⁵¹. Juk lygiai taip pat gali pasitvirtinti ir teigimas, ir neigimas, nes abu atvejai yra vienodai nebūtinai. O tie teiginiai, kurie labiau linksta į vieną kurią pusę, pasitaiko tada, kai kas sako, pavyzdžiui, „žmogus senatvėje pražyla“ arba „žmogus senatvėje nepražyla“ – dažniau pasitaiko, kad pražylama, tačiau nėra užginta, kad nebūtų pražylama.

Predikamentinių teiginių pobūdis nustatomas pagal dalykų teisingumą ir klaidingumą, mat kokia yra dalykų padėtis, tokie bus ir jų žymintys teiginiai. Juk jei patiems dalykams būdingas koks nors būtinumas, teiginiai taip pat yra būtini. Kita vertus, jei teiginiai žymi vien tik savybės glūdėjimą (*inesse*) veikėjuje (pavyzdžiui, jei kas sako „žmogus vaikšto“, tai šitaip nurodo, kad žmoguje glūdi vaikščiojimas), tai jie, žymintys vien tik priklausomybę, kuri jokiais būdais nėra

---

¹⁵¹ Originaliai lotyniškame tekste – „*šiandien turiu (= privalau) būti išmaudytas* arba *šiandien neturiu būti išmaudytas*“([...] *hodie me esse lavandum, hodie me non esse lavandum* [...]). Boecijus čia tikriausiai klaidingai verčia Aristotelio μέλλειν, reiškiantį ir „privalėti, būti nulemtam“, ir „ketinti, rengtis (ką daryti)“. Nors akivaizdu, jog kalbant apie atsitiktinius teiginius apie ateitį Aristotelio turima galvoje antroji žodžio reikšmė, komentaro autorius žodį supranta pirmąja jų, todėl gramatinėje konstrukcijoje vietoje būsimąjo laiko dalyvio *lavaturus* naudoja gerundyvą, išreiškiantį reikiamybės, privalėjimo aspektą (žr. Becker-Freyseng, *Die Vorgeschichte des philosophischen Terminus contingens*, 1938)

neišvengiama, yra anapus bet kokio būtinumo. Jei dalykai yra neįmanomi, tai ir į juos nurodantys teiginiai vadinami neįmanomais, o tada, kai dalykai ateina ir praeina atsitiktinai, juos išreiškiantis teiginys įvardijamas kaip atsitiktinis.

Kadangi vieni laikai būna būsimieji, kiti – esamieji, o dar kiti – būtieji, tai ir dalykai, kurie pavaldūs šiems laikams, įvairuoja dėl laikinių skirtumų. Juk vieni būna esamojo laiko, kiti – būsimi, dar kiti – praėję. Remiantis ta pačia taisykle, vieni teiginiai pagal reikšmę priklauso būtajam laikui (pavyzdžiui, kai sakau „graikai sugriovė Troją“), kiti – esamajam (tarkime, „prasideda frankų ir gotų kova“), dar kiti – būsimajam (pavyzdžiui, „persai ir graikai žygiuos į karus“). Kaip ir patys dalykai, būtojo ir esamojo laiko teiginiai yra nekintami ir apibrėžti – juk tai, kas įvyko, nėra neįvykę, o tai, kas neįvyko, dar nėra įvykę. Dėl tos priežasties apie tai, kas atsitiko, teisinga apibrėžtai sakyti, kad tai įvyko, ir klaidinga teigti, kad tai neįvyko. Ir priešingai – apie tai, kas neįvyko, teisinga sakyti, kad tai neįvyko, o klaidinga – tai, kad įvyko. Taip pat yra ir su esamuoju laiku: tai, kas vyksta, yra apibrėžto pobūdžio tuo atžvilgiu, kad tai vyksta, taigi, ir teiginiai privalo turėti apibrėžtą teisingumą ir klaidingumą. Juk apie tai, kas vyksta, yra apibrėžtai teisinga sakyti, kad tai vyksta, ir klaidinga – kad tai nevyksta (ir apie tai, kas nevyksta, teisinga sakyti, kad tai nevyksta, o klaidinga – kad tai vyksta).

Apie būtojo ir esamojo laiko teiginių apibrėžimą kalbėta jau anksčiau, o dabar Aristotelis nukreipia svarstymo eigą prie tų teiginių, kurie išsakomi būsimuoju laiku ir yra atsitiktiniai. Tuos pačius dalykus, kuriuos jis įvardijo kaip atsitiktinius, yra įprasta vadinti būsimais. Aristotelio nuomone, atsitiktinis yra bet kuris dalykas, kurį arba atneša atsitiktinumas, arba kuris kyla iš kieno nors laisvo apsisprendimo ar nuosavos valios, arba kuris pagal prigimtą polinkį gali pereiti į abi prieštaravimo puses, t.y. gali ir būti, ir nebūti. Praėję ir esami dalykai turi apibrėžtą ir nustatytą baigtį – juk tai, kas įvyko, negali būti neįvykę, o tai, kas vyksta dabar, negali nevykti dabar, kai vyksta. Tačiau, kalbant apie tuos dalykus, kurie yra būsimi ir atsitiktiniai, kas nors gali ir įvykti, ir neįvykti.

Kadangi anksčiau paminėjome tris atsitiktinumo rūšis, kurias geriau išaiškinome komentarams „Fizikoje“, kiekvienai jų pateiksime pavyzdžius. Jei vakar išėjęs iš namų sutikau draugą, kurio ketinau ieškoti, bet vis dėlto nieieškojau, iki susitinkant galėjo būti taip, kad nesutiksiu to, kurį sutikau, tačiau tada, kai jį sutikau, arba po to, kai sutikau, negali būti taip, kad būčiau jo nesutikęs. Arba kitaip – jei praėjusią naktį savo noru išėjau į lauką, prieš tam įvykstant galėjo būti, kad aš neišeisiu, tačiau po to, kai išėjau, ar išėjimo metu negalėjo būti taip, kad neįvyktų tai,

kas įvyko, ar nebūtų padaryta tai, kas buvo padaryta. Taip pat gali būti, kad drabužis, kurį vilkiu, būtų sukarpytas. Jei jis buvo sukarpytas vakar, tai karpymo metu ar po to negalėjo būti, kad jis būtų nekarpytas ar būtų nebuvo sukarpytas, tačiau iki tada, kai jis buvo sukarpytas, galėjo būti, kad jis nebūtų sukarpytas.

Taigi, akivaizdu, kad dabartyje ir praeityje net ir atsitiktiniai dalykai turi apibrėžtą ir nustatytą baigtį, o štai ateityje gali įvykti bet kuri viena iš dviejų baigčių, tačiau ji nėra apibrėžta; dalykai linksta į abi puses ir būtinai įvyks arba viena, arba kita, bet negali būti taip, kad kas nors viena įvyks apibrėžtai arba kas nors kita atsitiks apibrėžtai. Juk tai, kas yra atsitiktina, pasitaiko abiem būdais. Vadinas, teigiu šitai: būtina, kad šiandien išėjęs iš namų sutikčiau arba nesutikčiau draugą (juk visur galimas arba teigimas, arba neigimas), tačiau atsitiktinių ir būsimų dalykų atveju negalioja taisyklė, kad sutikčiau jį neabejotinai, apibrėžtai ir su tikrumu arba, jei taip nėra, tai atvirkščiai – nesutikčiau apibrėžtai ir visiškai tokiu pačiu būdu kaip tada, kai sutikau draugą išėjęs vakar (juk yra apibrėžta tai, kad netiesa, jog jo nesutikau) – yra tik kažkas viena arba kita, ir šitai yra pagal būtinumą, tačiau negali būti, kad vienas dalykas ar koks nors vienas rezultatas būtų apibrėžtas ir tarsi jau tikras. Šiuo klausimu teiginiai apie atsitiktinius ir būsimus dalykus skiriasi nuo tų, kurie yra apie buvusių arba esamus dalykus – nors panašūs jie yra tuo atžvilgiu, kad jiems, kaip ir būtojo ar esamojo laiko teiginiams, būdingas teigimas arba neigimas, tačiau skiriasi tuo, kad pastaruosiuose, t. y. būtojo ir esamojo laiko teiginiuose, dalykų baigtis yra apibrėžta, o būsimąjo laiko ir atsitiktiniuose teiginiuose – neapibrėžta bei neuztikrinta ir tokia ne vien tik mums, nežinantiems, bet ir gamtai. Juk nors ir nežinome, ar žvaigždžių skaičius yra lyginis ar nelyginis, akivaizdu, kad žvaigždžių prigimtyje apibrėžtai yra kuris nors vienas variantas. Tai nežinoma mums, bet kuo aiškiausia gamtai. Tačiau nėra šitaip, kad tai, kas įvyks – ar šiandien pamatysiu draugą ar ne – būtų nežinoma būtent mums, o aišku gamtai. Juk tai vyksta ne dėsningai, o pagal atsitiktinumą. Dėl tos priežasties tokio pobūdžio teiginiai ne mūsų, o pačios gamtos bus pažįstami atsižvelgiant į neaiškia jų baigtį bei kintamą teisingumą ir klaidingumą. Juk atsitiktinumą prigimtis yra tokia, kad arba į abi prieštaravimo puses jis linksta vienodai (pavyzdžiui, „šiandien būsiu išmaudytas“ arba „šiandien nebūsiu išmaudytas“), arba į vieną daugiau, o į kitą mažiau (pavyzdžiui, „senstantis žmogus pražyla“ arba „senstantis žmogus nepražyla“), mat vienaip būna rečiau, kitaip – dažniau. Kita vertus, niekas netrukdo įvykti tam, kas pasitaiko rečiau.

Aristoteliskasis svarstymo detalumas leidžia nagrinėti šį klausimą pradedant vieniniaisiais teiginiais ir pereinant prie bendrųjų. Mat prieštaravimai įmanomi dviem būdais: vieniniuose arba tokiuose teiginiuose, kur bendrybės priskiriamos visuotinai, bei jiems priešinguose. Vis dėlto Aristotelis pradeda nuo tų trijų teiginių tipų, kurie jau buvo paminėti anksčiau – pagal atsitiktinumą, pagal laisvą apsisprendimą, pagal galimybę – ir juos visus vadina vienu pavadinimu „viena ar kita“ (*utrumbet*)¹⁵², jį tokį sugalvodamas todėl, kad jiems būdinga ne viena ir užtikrinta baigtis, o bet kuri ir atsitinkanti tokiu būdu. Tai, į ką nurodo šis pavadinimas, yra nepastovios prigimties bei linksta į bet kurią prieštaravimo pusę be pasipriešinimo jokiame dalyke.

Kita vertus, nedera manyti, kad visa, kas mums nežinoma, iš prigimties yra „viena ar kita“ ar atsitiktina. Juk jei mums nežinoma, kad persai pas graikus pasiuntė įgaliotinius, dėl to jų išsiuntimo baigtis nėra neužtikrinta, o jei sergančiojo veide gydytojas atpažįsta mirtį žadantį požymį (kai gali būti tik taip, jog žmogus mirs), kuris mums nepastebimas dėl dalyko neišmanymo, tai dėl to nereikia spręsti, kad tai, jog sergantysis mirs, yra „viena ar kita“ ar atsitiktinio pobūdžio. Tokiais reikia laikyti vien tik tokius dalykus, kurie mums nežinomi todėl, kad jų baigtis negali būti žinoma dėl savitos prigimties, kurią jie turi, mat dėl prigimčiai būdingo nepastovumo linksta į bet kurią prieštaravimo pusę, t. y. dėl savo nepastovumo ir kintamumo jie keičiasi teigimo ir neigimo baigties atžvilgiu.

Filosofai ginčijasi dėl to, ar visi dalykai, kurie kyla dėl tam tikrų priežasčių, atsiranda dėl būtinumo, ar kai kurie – ir atsitiktinai. Ir čia didžiulės įtampos esama tarp epikūrininkų, stoikų ir mūsiškių peripatetikų – jų pažiūras trumpai apžvelgsime. Peripatetikai, kurių žymiausias yra Aristotelis, remdamiesi tvirčiausiu įrodymu bei kuo aiškiausiu samprotavimu atsirandantiems ir vykdomiems dalykams pripažįsta atsitiktinumą, laisvu sprendimu paremtą pasirinkimą ir būtinumą. Kad egzistuoja atsitiktinumas, jie įrodinėja „Fizikoje“: kai tik kas nors daroma ir įvyksta ne tai, dėl ko imtasi to dalyko, kuris buvo daromas, reikia manyti, kad gautas rezultatas įvyko dėl atsitiktinumo. Vadinasi, atsitiktinumo nebūna be tam tikro veiksmo, tačiau kai tik dėl atliekamo veiksmo įvyksta kas nors kita nei yra tikimasi, peripatetikų požiūriu, tai įvyko atsitiktinai. Jei kas kasdamas žemę ar rausdamas duobę žemės dirbimo tikslais atranda lobį, tai tas lobis atrastas atsitiktinai, bet ne be kažkokios veiklos (juk, kai atrastas lobis, buvo kasama žemė), tačiau atrasti lobį nebuvo veikėjo tikslas. Vadinasi, ką nors veikiančiam žmogui (tačiau

---

¹⁵² Žodis *utrumbet*, reiškiantis „bet kas (iš dviejų); ir viena, ir kita“, Boecijaus vartojamas terminologiškai – apibūdinti tiems teiginiais, kurie nėra tautologijos ar prieštaravimai, todėl gali būti patvirtintos ar paneigtos ir teigiamos, ir neigiamos jų formos.

veikiančiam kažką kita) atsitiko kitoks dalykas. Taigi, atsitiktinai įvykstančiu dalyku laikomas tas, kuris įvyksta dėl tam tikros veiklos, pradėtos ne dėl to dalyko, kuris nutiko kažką veikiančiam. Ir tai glūdi pačioje dalykų prigimtyje, o ne kyla iš mūsų nežinojimo, kai kas nors galėtų atrodyti atsitiktina dėl to, kad mums yra nežinoma – veikiau jau tie dalykai mums nežinomi yra dėl tos priežasties, kad visa, kas įvyksta atsitiktinai, prigimtyje neišlaiko jokio būtinybės ar išankstinio numatymo patvarumo.

Štai stoikai, manantys, kad visa vyksta pagal būtinybę ir išankstinį numatymą, atsitiktinai atsirandančius dalykus tokiais laiko ne dėl pačių aplinkybių pobūdžio, o dėl mūsų nežinojimo. Mat jie galvoja, kad atsitiktinai vyksta tai, kas išties egzistuoja pagal būtinybę, bet yra nežinoma žmonėms. O dėl laisvo apsisprendimo jų nuomonė yra beveik tokia pati kaip ir mūsų. Mat mes laisvą apsisprendimą teigiame esant tada, kai niekas iš išorės mums, sprendžiantiems ir svarstantiems, neprimeta to, kas mums atrodo verta ar neverta daryti ir kieno įvykdymui bei atlikimui ruošėmės išankstiniu sumanymu, ir tokiu būdu tai, kas įvyksta, pradžią gauna iš mūsų bei mūsų sprendimo nei kam iš išorės verčiant prievarta, nei kliudant per jėgą. O stoikai, visa priskiriantys būtiniais dalykams, laisvą valios sprendimą mėgina apginti kažkaip atvirksčiai. Jie sako, kad siela iš prigimties turi tam tikrą valią, į kurią įliejama valiai savaime būdinga prigimtis. Taip, kaip kai kurie negyvi sunkūs kūnai dėsningai krenta ant žemės, o lengvi kyla į viršų ir niekas neabejoja, kad tai vyksta pagal prigimtį, taip, anot jų, ir visuose žmonėse bei kituose gyvūnuose esama prigimtinės valios, ir tai, ką mes padarome pagal mumyse esančią valią, yra prigimta, tačiau jie prideda, kad mes norime to, ką paliepė išankstinio numatymo būtinumas. Taigi, mums prigimtai suteikta valia ir mes veikiame pagal ją, esančią mumyse, tačiau toji valia yra varžoma išankstinio numatymo būtinumo. Tokiu būdu visi dalykai vyksta būtinai, kadangi pati prigimtinė valia seka būtinumą – taip pat ir tie dalykai, kuriuos darome patys, kadangi valia kyla iš mūsų ir dera su gyvos būtybės prigimtimi. Tačiau laisvu valios apsisprendimu mes laikome ne tai, ko kiekvienas nori, bet tai, ką kiekvienas nusprendžia apgalvodamas ir pasverdamas. Priešingu atveju nebylūs gyvūnai irgi turės laisvą valios apsisprendimą – juk matome, kad jie savaime vengia kai kurių dalykų, o apie kai kuriuos savo noru telkiasi. Jei ko nors norėjimas ar nenorėjimas būtų pagrįstai paremtas šia laisvo apsisprendimo sąvoka, tai laisvas apsisprendimas būtų būdingas ne tik žmonėms, bet ir kitiems gyvūnams, kurie, kaip kiekvienas žino, šio dalyko galios stokoja. Juk laisvas apsisprendimas, kaip parodo patys žodžiai, yra valios sprendimas, mums esantis laisvas. Mat kai tik į sielą ateina tam tikri vaizdiniai,

kurstantys valią, juos apsvarsto ir dėl jų sprendžia protas. Apsvarstęs galimybę bei pasirinkęs sprendimą, jis padaro tai, kas jam atrodo geriau. Ir todėl atsisakome kai kurių dalykų, kurie yra mieli ir teikia naudingumo įspūdį, o kai kuriuos, nors ir nemalonius, ištvėriame net ir nenorėdami. Taigi, laisvas valios apsisprendimas iš tiesų glūdi ne norėjime, bet sprendime, ir remiasi ne vaizduote, o tos vaizduotės įvertinimu. Todėl kai kurių veiksmų atžvilgiu mes patys esame šaltiniai, o ne dalyviai, mat pasitelkti protą reiškia remtis sprendimo galia. Su kitais gyvūnais mums visa yra bendra, o skiriamės nuo jų vien tik protu. Tačiau jei skirtumas tarp mūsų ir kitų gyvūnų paremtas vien tik sprendimo galia, tai kodėl dvejojame, kad remtis protu yra tas pats, kas remtis sprendimo galia? Jei kas nors ją pašalintų iš pasaulio, tai panaikintų ir žmogaus protą, o panaikinus žmogaus protą neliks ir paties žmogiškumo. Taigi, mūsiškiai peripatetikai pasirodė geriau pripažindami dalykams ir nenumatyta atsitiktinumą, ir laisvą apsisprendimą, esantį anapus bet kokios būtinybės ir nesusijusį nei su būtinumu, nei su tuo, ko pagal būtinumą nėra; taip pat jie teigė, kad jis, kaip ir atsitiktinumas, egzistuoja ne mumyse, o santykyje su sprendimo galios pasirinkimu ir norėjimo įvertinimu.

Tarp peripatetikų ir stoikų esama tam tikro nesutarimo dėl to, kas yra laikoma įmanomu dalyku, ir šį nesutarimą mes glaustai išsprendėme tokiu būdu. Pastarieji įmanomą dalyką apibrėžia kaip tai, kas gali įvykti, o kam įvykti negalima, tas nesąs įmanomas, tokiu būdu nurodydami į mūsų sugebėjimą – t.y. ką galime mes, tą jie vadina įmanomu, o kas neįmanoma mums, tą jie neigia esant įmanomą. O peripatetikai įmanomumą įtvirtino ne mumyse, o dalyko prigimtyje, sakydami, kad kai kurie dalykai būna taip, kad galėtų ir nebūti – pavyzdžiui, yra įmanoma, kad ši nendrė būtų sulaužyta, bet taip pat kad ir nebūtų sulaužyta, ir tai jie priskiria ne mūsų sugebėjimui, o paties dalyko prigimčiai. Šiam požiūriui priešingas yra tas, pagal kurį visa vyksta pagal lemtį ir kurio šalininkai yra stoikai. Juk tai, kas atsiranda pagal lemtį, įvyksta dėl pamatinių priežasčių, o jei yra šitaip, tada tai, kas neatsiranda, negali būti pakeista. O mes teigiame, kad tam tikri dalykai gali įvykti taip, jog jiems galima ir neįvykti, ir šito negrindžiame nei būtinumu, nei mūsų sugebėjimu.

Išaiškinus šiuos dalykus pakaks pridurti, kad tai, kas susiję su pažiūromis ir mokymu, kaip nesunkiai įsiminti dalykus, Aristotelio vardu buvo pateikta tam, kad būtų parodytas atsitiktinių teiginių apie ateitį pobūdis: jie veikia abiejose prieštaravimo pusėse ir todėl neturi apibrėžto baigties pastovumo. Jei būtų kitaip, būtų tikima, kad viskas atsitinka pagal būtinumą, o tai geriau paaiškės tada, kai prieisime prie paties Aristotelio žodžių. Tai, kad Aristotelis nukreipė

svarstymą prie platesnių ir logikos mokslui galbūt nepriklausančių dalykų, nėra nei nenuoseklu, nei nederama, mat jis kalba apie teiginius. Juk jis nebūtų nustatęs teiginių teisingumo ir reikšmės, jei nebūtų įrodęs, kad jie tokie yra dėl pačios dalykų padėties. Mat predikamentiniai teiginiai, kaip buvo minėta, remiasi ne sąvokomis ar jų ryšiu, o tuo, kad nurodo į dalykų padėtį. Kadangi visi dalykai, kuriuos reikėjo pasakyti iš anksto, jau išnagrinėti, pereikime prie paties Aristotelio požiūrio išdėstymo ir paaiškinimo.

Kalbant apie esančius ir jau įvykusius dalykus yra būtina, kad teigimas arba neigimas būtų teisingas arba klaidingas. Vienas iš teiginių, kur bendrybės priskiriamos visuotinai, visada turi būti teisingas, kitas – klaidingas, taip pat, kaip jau buvo sakyta, yra ir su tais teiginiais, kurie yra vieniniai. Tačiau kalbant apie tuos teiginius, kur bendrybės priskiriamos ne visuotinai, tai nėra būtina, bet apie juos jau sakyta.

Remdamasis nepriekaištingomis samprotavimo taisyklėmis, Aristotelis kategorinius teiginius, kuriuos lotyniškai, kaip jau sakyta anksčiau, galima vadinti predikamentiniais, išskiria remdamasis dalykų padėtimi, kurią tie teiginiai žymi. Juk tie teiginiai, kuriuos vadiname hipotetiniais arba sąlyginiais, savo prasmę įgyja iš pačios sąlygos, o ne tų dalykų, kuriuos žymi. Pavyzdžiui, kai sakau „Jei kas yra žmogus, tai yra gyvūnas“ ir „Jei kas yra akmuo, tai nėra gyvūnas“, tai vienas teiginys yra nuoseklus, kitas prieštaraujantis. Tokiu būdu visa teiginių prasmė remiasi nuoseklumu ir prieštaravimu. Iš to išeina, kad hipotetinių sakinių prasmę ir pobūdį nustato ne tai, ką jie žymi, o sąlyga; predikamentiniai teiginiai, kaip minėta, esmę įgauna visų pirma iš dalykų padėties. Todėl, kadangi vieni dalykai yra esamojo, kiti – būtojo laiko, tai kaip yra užtikrinta esamojo ar būtojo laiko įvykių baigtis, taip užtikrintas yra ir predikamentinių teiginių apie buvusius ir esamus įvykius teisingumas ir klaidingumas.

Esama dviejų prieštaravimo tipų: arba bendrasis teiginys įstrižai (*angulariter*) priešinamas daliniams, arba vieninis teigiamas teiginys dėl prieštaravimo (*contradictoria oppositione*) panaikina vieninį neigiamą teiginį. Čia matoma, kad vienas visada yra teisingas, o kitas klaidingas. Kai teiginiai yra neapibrėžti, nėra būtina, kad vienas būtų teisingas, kitas – klaidingas, tačiau tada, kai teiginiams yra paskirstytas teisingumas ir klaidingumas, tai ten ne tik vienas jų visada būna teisingas, o kitas visada būna klaidingas (praėjusių ir esamų dalykų atžvilgiu), bet ir vienas išlaiko užtikrintą ir apibrėžtą teisingumą, o kitas – užtikrintą ir apibrėžtą klaidingumą. Tačiau jei tie teiginiai, kurie yra apie ateitį, yra būtini, nors ir išsakomi būsimoju

laiku, tai būtina ne tik tai, kad vienas būtų teisingas, o kitas – klaidingas, bet ir kad pirmasis būtų apibrėžtai teisingas, o antrasis – apibrėžtai klaidingas. Pavyzdžiui, kai sakau „Saulė šių metų pavasarį bus Avino žvaigždyne“ ir jei kas kitas tai paneigia, tai ne tik vienas iš teiginių yra teisingas, o kitas – klaidingas, bet ir vienas teiginys, šiuo atveju teigimas, yra apibrėžtai teisingas, o neigimas – apibrėžtai klaidingas. Kita vertus, Aristotelis paprastai kalba ne apie tuos ateities įvykius, kurie yra būtini, bet veikia apie tuos, kurie yra atsitiktiniai. Kaip jau sakėme anksčiau, atsitiktiniai yra tie dalykai, kurie vienodai gali ir būti, ir nebūti, todėl kaip buvimo ar nebuvimo atžvilgiu jiems būdingas neapibrėžtumas, taip ir apie juos esantys teigiami bei neigiami teiginiai turi neapibrėžtą teisingumą arba klaidingumą, kai vienas jų visada yra teisingas, o kitas – visada klaidingas, tačiau kuris yra teisingas, o kuris klaidingas, atsitiktinių teiginių atveju dar nėra žinoma. Tiems dalykams, kurie egzistuoja būtinai, yra apibrėžtas buvimas, o tiems, kuriems egzistuoti neįmanoma, apibrėžtas nebuvimas; vadinasi, tiems dalykams, kurie gali būti, bet gali ir nebūti, nėra apibrėžtas nei buvimas, nei nebuvimas, o teiginių teisingumas ir klaidingumas nustatomas pagal dalyko buvimą arba pagal jo nebuvimą. Juk jei tai, kas teigiama, egzistuoja, tai teiginys yra teisingas, o jei to, kas teigiama, nėra, tai teiginys yra klaidingas. Taigi, kadangi, kalbant apie tuos dalykus, kurie yra atsitiktiniai ir būsimi, jų buvimas ir nebuvimas yra kintami (nors jiems vis tiek būtina būti arba nebūti), tai ir tuos dalykus išsakančių teigiamų arba neigiamų teiginių teisingumui ar klaidingumui būdingas neužtikrintumas – juk tai, kuris jų yra teisingas, o kuris klaidingas, nežinoma dėl pačių teiginių pobūdžio. Kita vertus, būtina tai, kad vienas būtų teisingas, o kitas klaidingas. Porfirijus šioje vietoje įpanioja kai ką iš stoikų dialektikos, bet, kadangi lotyniškai tradicijai tai nėra žinoma ir, be to, Porfirijus neskiria dėmesio tam, ką mes svarstome, tai tų dalykų mūsų tyrime neminėsime. Tačiau su vieniniais ir atsitiktiniais teiginiais yra kitaip. Jei kiekvienas teigimas arba neigimas yra teisingas arba klaidingas, tai kiekvienam dalykui yra būtina būti arba nebūti. Juk jei kas vienas pasakytų ką nors apie ateitį, o kitas nesakytų to paties, akivaizdu, kad, jei kiekvienas teigimas yra teisingas arba klaidingas, vienam jų būtina sakyti tiesą – tokiais atvejais abu kartu teiginiai negalioja. Juk jei teisinga yra sakyti, kas kas nors yra baltas ar ne baltas, tai būtina, kad tas dalykas būtų baltas arba ne baltas, ir jei jis yra baltas arba ne baltas, tai teisinga bus arba tai teigti, arba neigti, o jei taip nėra, tai klystama, ir jei klystama,

tai taip nėra. Todėl būtina, kad arba teigimas, arba neigimas būtų teisingas. Vadinasi, joks dalykas nei būna, nei atsiranda pagal atsitiktinumą arba vienu ar kitu būdu, nei bus arba nebus – viskas yra pagal būtinumą, o ne vienu ar kitu būdu. Juk teišus arba tas, kuris tvirtina, arba tas, kuris neigia. Panašiai dalykas gali įvykti arba neįvykti, nes „viena ar kita“ nei linksta, nei links labiau būti vienaip arba kitaip. Toliau, jei kas yra balta dabar, jau iš pradžių buvo teisinga sakyti, kad tai bus balta, todėl apie bet kurį įvykusių dalykų visada buvo teisinga sakyti, kad jis bus. O jei visada teisinga sakyti, kad kas nors yra ar bus, to dalyko negali nebūti dabar ar ateityje. Kas negali nebūti, tam neįmanoma nebūti, o kam neįmanoma nebūti, tam būtina būti. Vadinasi, visiems ateities įvykiams būtina įvykti. Taigi, niekas neįvyks vienu ar kitu būdu arba atsitiktinai, nes jei įvyktų atsitiktinai, tai nevyktų būtinai.

Jau anksčiau sakyta, kad teiginiuose esama dvejopo prieštaravimo, o dabar tai dar sykį primenama – ten vienas narys turi būti teisingas, kitas – klaidingas. Tačiau tie teiginiai, kurie išsakomi apie būsimus ir atsitiktinius dalykus, bus geriau suprantami, jei kalbėsime apie atsitiktinius teiginius, pasirodančius vieniniame prieštaravime. Kalbant apie atsitiktinius dalykus, būna ir šitoks įstrižas universalių teiginių prieštaravimas: „rytoj visi atėniečiai kovos jūrų mūšyje/ rytoj ne visi atėniečiai kovos jūrų mūšyje“. Vieniniuose teiginiuose jis būna toks: „rytoj Sokratas ginčysis palestroje/ rytoj Sokratas nesiginčys palestroje“. Negalima praleisti to, kad teiginiai, sakantys „Sokratas mirs“ ir „Sokratas nemirs“, ir tie, kurie tvirtina „Sokratas mirs rytoj“ ar „Sokratas nemirs rytoj“, nėra atsitiktiniai tokiu pačiu būdu. Juk pirmieji išvis yra ne atsitiktiniai, o būtinai (juk Sokratas mirs būtinai). Tačiau tie, kurie apibrėžia laiką, taip pat nepapuola į atsitiktinių teiginių eilę, nes tai, ar Sokratas rytoj mirs, yra neaišku būtent mums, o ne gamtai ar Dievui, kuris tą gamtą pažįsta geriausiai. Išties atsitiktiniai yra tie dalykai, kurie kyla nei iš prigimties, nei iš būtinumo, o iš atsitiktinumo, laisvo apsisprendimo arba prigimtinės galimybės (*possibilitate naturae*): iš atsitiktinumo, pavyzdžiui, tada, kai išeinu iš namų ir pamatau draugą, nors ir eidamas ne pas jį; iš laisvo apsisprendimo, kai galiu ir norėti, ir nenorėti, o prieš įvykstant įvykiui neaišku, ar to panorėsiu; iš galimybės, kadangi tai gali įvykti ir neįvykti, o tai, kas gali atsitikti abiem būdais, prieš įvykimą nėra aišku. Todėl „Sokratas rytoj ginčysis

palestroje“ yra atsitiktinis įvykis, mat jis kyla iš laisvo apsisprendimo. Taigi, vienas iš tokio pobūdžio atsitiktinių teiginių, jei jie yra apie ateitį, visada yra teisingas, o kitas visada klaidingas, ir vienas teisingas apibrėžtai, o kitas klaidingas apibrėžtai. Dalykų padėtis atitinka žodžius, todėl visa kam būtina būti arba nebūti, o tai, kas vyksta, vyksta būtinai, ir, visa valdant būtinybei, nei galima būti tam, kas gali nebūti, nei esama laisvo apsisprendimo ar kokių nors dalykų atsitiktinumų. Mat negalima sakyti, kad tokie teiginiai – t.y. vieniniai prieštaravimai – abu yra teisingi. Prieštaringi teiginiai yra tie, kurie kartu negalioja. Tačiau prieštaringų teiginių teigimai ir neigimai taip pat negali būti kartu klaidingi – juk prieštaringi teiginiai yra tie, kurie negali abu negalioji. Todėl apie vieną bus sakoma, kad jis teisingas, apie kitą – kad jis klaidingas. Taigi, jei negali būti nieko iš tokių dalykų (t. y. atsitiktinių, su besikeičiančia baigties tvarka bei nenustatytos teisingumo ir klaidingumo vertės), viskam, kas teigime apibrėžtai įvardijama kaip teisinga, būtina egzistuoti apibrėžtai, o viskam, kas neigime vadinama klaidinga, būtina nebūti. Taigi, visa bus arba nebus pagal būtinumą. Vadinasi, jei visa valdo būtinumas, aplink nėra nieko – nei atsitiktinumų, nei laisvo apsisprendimo, nei jokios galimybės.

Aristotelis, priimdamas hipotetinę prielaidą, kad visa, kas įvardijama būsimoju laiku, yra arba apibrėžtai teisinga, arba apibrėžtai klaidinga, patikimu samprotavimu parodo, jog visa atsiranda iš būtinybės ir niekas – dėl atsitiktinumų, apsisprendimo ar galimybės. Jog priėmus prielaidą, kad vienas teiginių yra apibrėžtai teisingas, o kitas – klaidingas, išeina (remiantis dalykų padėties ir teiginių atitikimu), kad visa atsitinka pagal būtinumą, jis parodo tokiu būdu: pasiūlo vieną prielaidą ir remdamasis pačių dalykų būtinumu patvirtina, kad ji teisinga. O prielaida yra ta, kad jei kiekvienas teigimas arba neigimas, nukreiptas į ateitį, yra apibrėžtai teisingas arba klaidingas, tai visa, kas vyksta, vyksta dėl būtinumo ir niekas – dėl atsitiktinumų ar nuosavos ir laisvos valios bei apsisprendimo ar dėl kokios nors galimybės (visa tai jis įvardijo žodžiu „viena ar kita“). Šią prielaidą pateikia sakydamas: jei kiekvienas teigimas arba neigimas yra teisingas arba klaidingas, ir čia reikia suprasti apibrėžtai, tai visa kam būtina būti arba nebūti. Juk jei vienas kuris teigia ką nors būsiant, o kitas nesako to paties dalyko, yra akivaizdu, kad yra būtina, jog, jei kiekvienas neigimas arba teigimas yra teisingas arba klaidingas, vienas jų sakytų tiesą, mat tokiais atvejais abu teiginiai negalios. Tai reiškia maždaug šitai: jei kiekvienas, anot jo, teigimas ar neigimas yra apibrėžtai teisingas arba klaidingas, tai viskam, ką tvirtina teigimas arba užgina neigimas, būtina būti arba nebūti. Nes jei

kas nors pasakytų, kad kažkas yra, o kitas pasakytų, kad to paties dalyko nėra, tai vienas teigtų ir kitas neigtų, o teigime ir neigime, kurie susiję prieštaravimo ryšiu, vienas jų visada teisingas, o kitas klaidingas. Ir negali būti, kad abu jų būtų teisingi, nes juk dabar kalbama ne apie popriešingus ar neapibrėžtus teiginius. Mat popriešingi, t. y. dalinis neigimas ir teigimas, bei neapibrėžti teiginiai apie tą patį dalyką gali būti teisingi abu, tačiau prieštaringi – jokių būdu. Taip pat negali būti, kad tie teiginiai, kurie, būdami vieniniai, yra prieštaravimai, ar, būdami bendrieji, yra priešpriešinami įstrižai, kada nors kartu būtų teisingi; tai turima galvoje sakant tokiais atvejais abu teiginiai negalios, t.y. abu sakiniai nebus teisingi, kai kalbama apie prieštarigus sakinius. Pateikęs prielaidą, kad tada, kai kiekvienas teigimas yra apibrėžtai teisingas arba klaidingas, visa vyksta pagal būtinumą, Aristotelis siekia įrodyti pačių dalykų ir teiginių atitikimą bei panašumą sakydamas: jei teisinga sakyti, kad kas nors yra baltas arba nėra baltas, tai būtina, kad jis būtų arba nebūtų baltas, ir, jei kas nors yra arba nėra baltas, teisinga bus arba tai teigti, arba neigti; o jei to nėra, tai sakoma netiesa, ir jei sakoma netiesa, tai to nėra. Dėl šios priežasties būtina, kad arba teigimas, arba neigimas būtų teisingas. Kiekvienas teigimas ir kiekvienas neigimas, anot jo, kartu su pačiais dalykais yra teisingas arba klaidingas. Šio pobūdžio pavyzdžius jis skolinasi iš esamos dalykų padėties, nes koks santykis yra tarp būtinumo ir teiginių esamuju laiku, toks jis bus ir būsimoju laiku. Taigi, išsiaiškinkime, koks yra dalykų ir teiginių būtinumas dabartyje. Jei koks nors teiginys, pasakytas apie bet kurį dalyką, yra teisingas, tai dalykui, apie kurį pasakyta, būtina būti. Jei, pavyzdžiui, sakoma, kad sniegas yra baltas, o tai yra tiesa, tai iš teiginio teisingumo išplaukia dalyko būtinumas. Juk būtina, kad sniegas būtų baltas, jei teiginys, pasakytas apie tą dalyką, yra teisingas. O jei kas pasako, kad sakai nėra balti, ir tai yra teisinga, tai akivaizdu, kad teiginio teisingumui įkandin seka ir pati dalykų padėtis. Be to, taip pat ir teiginiai perima dalykų būtinumus. Juk jei koks nors dalykas yra, apie jį teisinga sakyti, jog jis yra, o jei jo nėra, tai apie jį teisinga tvirtinti, kad jo nėra. Taigi, atitikdamas teigimo ir neigimo teisingumą, būtinumas mėgdžioja dalykų esmę, o dalykų būtinumas lydi teiginių būtinumą. Šitai, žinoma, galioja teisingiems teiginiams. O su klaidingais yra taip pat, tik iš priešingos pusės, mat jei teigimas yra klaidingas, tai dalykui, apie kurį kalbama, būtina nebūti – pavyzdžiui, kai teigimas, anot kurio, sakai yra balti, yra klaidingas, tai būtina, kad sakai nebūtų balti. Ir priešingai – jei neigimas, tvirtinantis, kad sniegas nėra baltas, yra klaidingas, tai būtina, kad sniegas būtų baltas. Ir dar – jei

dalykas neegzistuoja, tai teigimas apie tą dalyką būtinai yra klaidingas. Taip pat jei dalykų padėtis nėra ta, kurią gali tvirtinti klaidingas neigimas, tai, be jokios abejonės, tas neigimas yra klaidingas ir tai dalykų padėčiai būtina būti; pavyzdžiui, klaidingas neigimas apie sniegą gali tvirtinti, kad jis nėra baltas, tai tas dalykas, t.y. nebuvimas baltu, kurį tvirtina klaidingas neigimas, neegzistuoja, nes juk nebūna nebalto sniego. Todėl teisingumas ir klaidingumas atitinka dalykų padėties būtinumą, nes jei kažkas yra, tai apie tą patį dalyką teisingai sakoma, kad jis yra, o jei tai sakoma teisingai, tai tam dalykui, kuriam kažkas teisingai priskiriama, būtina būti. Jei tai, kas sakoma, neegzistuoja, tai sakinyss yra klaidingas, o jei sakiniai yra klaidingi, tai būtina, kad dalykai neegzistuotų.

Tačiau jei išties yra šitaip (o dar nustatyta, kad kiekvienas teigimas arba neigimas yra teisingas apibrėžtai, kadangi dalykų būtinumas, susijęs su jų buvimu ar nebuvimu, seka įkandin teiginių teisingumui ir klaidingumui (kaip jau sakyta, buvimas atitinka teisingumą, o nebuvimas – klaidingumą)), tai niekas neatsiranda nei dėl atsitiktinumo, nei dėl laisvos valios, nei dėl kokios nors galimybės. Tie dalykai, kuriuos vadiname „viena ar kita“, yra tokie, kad, kol dar nėra įvykę, gali ir atsitikti, ir neatsitikti, o jei yra jau įvykę, tai galėjo ir neįvykti. Pavyzdžiui, gali neatsitikti, kad šiandien skaityčiau Vergilijaus knygą, ko dar nepadariau, bet gali ir atsitikti, o jei tai jau būsiu padaręs, tai galėjau nedaryti. Taigi, visi tie dalykai, kurie vadinami „viena ar kita“, yra tokio pobūdžio. Tai, ką reiškia „viena ar kita“, Aristotelis aiškiau parodo sakydamas: joks dalykas, kuris yra „viena ar kita“, labiau nelinksta ir nelinks būti šitaip arba ne šitaip. Juk „viena ar kita“ yra tai, kas esti vienodai ir buvimu, ir nebuvimu atžvilgiu, t. y. nei būtina, kad tai būtų, nei būtina, kad to nebūtų. Tačiau kai kurie, tarp kurių yra ir stoikai, manė, kad Aristotelis sako, jog atsitiktiniai teiginiai apie ateitį yra nei teisingi, nei klaidingi. Jo pasakymą, kad niekas iš tokių dalykų labiau nelinksta į buvimą negu į nebuvimą, jie suprato taip, tarsi nėra skirtumo, ar tokie dalykai laikomi teisingais, ar klaidingais. Jie manė, kad šie teiginiai yra nei teisingi, nei klaidingi, tačiau nepagrįstai. Juk Aristotelis nesako, kad ir vienas, ir kitas teiginys yra nei teisingas, nei klaidingas, o kad tiek vienas, tiek kitas jų yra arba teisingas, arba klaidingas, tačiau ne apibrėžtai, kaip būtojo ar esamojo laiko teiginiuose. Atskleidžiama, kad prasmingų sakinių prigimtis yra tarsi dvejopa: kai kurie jų yra tokie, kuriuose ne tik aptinkamas teisingumas ar klaidingumas, bet ir vienas jų yra apibrėžtai teisingas, o kitas – apibrėžtai klaidingas, o kituose sakiniuose vienas yra teisingas, kitas – klaidingas, tačiau neapibrėžtai bei kintamai ir šitaip dėl jų prigimties, o ne dėl mūsų nežinojimo ar žinojimo. Todėl teisingai sakyta,

kad, jei kiekvienas teigimas arba neigimas yra apibrėžtai teisingas, niekas neatsiranda ir neegzistuoja nei dėl atsitiktinumo (arba, įvardijant bendru pavadinimu, „vienaip ar kitaip“), nei būna arba nebūna atsitiktinai, bet arba apibrėžtai būna, arba apibrėžtai nebūna ir veikiau jau visa yra dėl būtinumo. Šis dalykas galioja tam, kuris sako ar tvirtina, kad kažkas yra teisinga, arba tam, kuris neigia. Tačiau jei tai būtų teisinga, tai šitai, kas buvo teisingai arba klaidingai tvirtinta sakiniiais, arba atitinkamai teisingumui įvyktų, arba atitinkamai klaidingumui neįvyktų. Bet jei tai yra neįmanoma ir esama tam tikrų dalykų, kurie neegzistuoja pagal būtinumą (o juk matome, kad kai kas būna dėl atsitiktinumo, kai kas – dėl valios, dar kita – dėl prigimtinės galimybės), tai klaidingai galvojama, kad kaip ir būtojo, taip ir būsimojo laiko teiginiuose vienas jų yra apibrėžtai teisingas, o kitas – klaidingas. Toks buvo vienas Aristotelio pagrindimas. Tačiau, tarsi pats sau prieštaraudamas, jis dar paveikesniu dėstymu pradeda kažkokį kitą svarstymą:

Be to, jei dabar kas yra balta, tai ir anksčiau buvo teisinga sakyti, kad tai bus balta, ir todėl visada buvo teisinga sakyti, kad bet kuris iš įvykusių dalykų bus. Jei visada teisinga sakyti, kad kažkas yra ar bus, tai šitai negali nebūti dabar ar neįvykti ateityje. O tam, kas negali neįvykti, neįmanoma neįvykti, o kam neįmanoma neįvykti, tam būtina įvykti. Vadinasi, viskam, kas būsima, yra būtina įvykti. Taigi, nieko nebūna vienaip ar kitaip arba dėl atsitiktinumo, nes jei kas yra dėl atsitiktinumo, tai būna nebūtinai.

Įtvirtinimui, kad ne visi teiginiai apie ateitį yra apibrėžtai teisingi arba klaidingi, remdamasis to paties pagrindimo galia ir ta pačia galimybės baigtimi Aristotelis pradeda kitokį svarstymo būdą. Anksčiau dėl tų dalykų, kurie dar nebuvo įvykę, jis nusprendė, kad jei jie būtų buvę teisingai nuspėti, pasaulyje galėtų būti vien tik būtinumas. O dabar jis samprotauja remdamasis dalykais, kurie jau įvykę: jei pirmiau kam įvykstant tai yra teisingai nuspėjama, tai visų dalykų baigtis būtų saistoma būtinumo ryšio. Tie, kurie sako, kad net ir atsitiktiniams teiginiams priklausančio sakinio pobūdis teisingumo ir neteisingumo atžvilgiu yra nekintamas, galvoja, kad apie visa, kas tik yra įvykę, iš anksto galėjo būti pasakyta, kad tai įvyks. Nors iš esmės tai buvo pirma laiko, tačiau mums ši dalyko baigtis paaiškėjo. Todėl, jei visi dalykai, kurie tik įvyko ir kurie yra būsimi, galėjo būti numatyti iš anksto, tai būtina, kad visa, kas teigiama, būtų arba apibrėžtai teisinga, arba apibrėžtai klaidinga, nes tų dalykų baigtis yra apibrėžta esamuoju laiku. Todėl visur, kur kažkas vyksta, yra teisinga sakyti, kad kažkas atsitiks, net jei iki šiol dar ir nėra

atsitikę. Pati dalykų padėtis įrodo, kad tada buvo sakomas teisingas dalykas, kadangi įvyksta tai, kas galėjo būti numatyta, o jei tai būtų buvę numatyta, įvyksiantis dalykas būtų buvęs numatytas su apibrėžtu teisingumu.

Priimdamas šią prielaidą, Aristotelis tvirčiausiu samprotavimu priveda ją iki neįmanomybės bei susieja esamojo laiko prigimtį su būsimąjo laiko sakiniiais. Jis teigia, kad, svarstant apie tai, kas susiję su teisingumo būtinumu, apie esamus ir apie būsimus dalykus kalbama panašiai: jei teisinga sakyti, kad kažkas yra, tai būtina, kad tai būtų, o jei teisinga sakyti, kad bus, tai būtina, kad tai neabejotinai įvyktų. Vadinasi, visi būsimi dalykai vyksta pagal būtinumą (taip teigia privesdamas samprotavimą prie tos pačios neįmanomybės).

Šią neįmanomybę Aristotelis išveda iš teiginių, kurie yra lengviau suprantami, ir sako tą patį tokiu būdu: jei visada, anot jo, teisinga sakyti, kad kažkas yra ar bus, tai bet kas, kas tada yra teisingai numatoma, negali nebūti dabar ar neįvykti ateityje. Juk visiškai taip pat tai, apie ką sakoma, kad tai egzistuoja dabar, negali neegzistuoti, jei teiginys, kuris teigė tai esant, yra teisingas. Taigi, jei teiginys, teigiantis, kad kažkas įvyks ateityje, yra teisingas, tai, ką jis numato, negali neįvykti ateityje. O jei tai, kas iš anksto teigiama teisingo teiginio, negali neįvykti, tai tam neįmanoma neįvykti. Juk sakyti, kad kažkas negali neįvykti, yra tas pats, kas sakyti, kad kažkam neįmanoma neįvykti, o kam neįmanoma neįvykti, tam būtina įvykti. Juk, kaip po to paaiškino pats, tai, kas pavadinta neįmanoma, veikia taip pat, kaip ir būtinumas, tik iš priešingos pusės, mat kas negali būti, tam būtina nebūti. Jei čia yra taip, tai toks pats santykis yra ir tarp priešingų teiginių – kam neįmanoma nebūti, tas privalo būti.

Tačiau sakyta, kad tiems dalykams, kurie teisingai numatomi, neįmanoma nebūti, o tai reiškia buvimą būtinai. Taigi, tie dalykai, kurie yra numatomi, yra būsimi pagal būtinumą. Vadinasi, niekas nebūna vienu ar kitu būdu arba pagal atsitiktinumą ar apskritai dėl laisvo apsisprendimo, kadangi „viena ar kita“ prasmė apima viską – tai, ką teigia „viena ar kita“, įtraukia ir galimybę, ir atsitiktinumą, ir laisvą apsisprendimą. Vadinasi, niekas nevyksta pagal atsitiktinumą. Mat jei kas sako, jog kas nors vyksta pagal atsitiktinumą, tai jis iš kitos pusės užgina tam dalykui būtinumą. Juk kas yra dėl atsitiktinumo, tas yra ne pagal būtinumą. O juk niekas nevyksta pagal atsitiktinumą, kadangi visa, ką tik numatė teisingas sakiny, atsitinka būtinai.

Tokio pobūdžio neįmanomybė radosi iš to, kad pirmiau buvo priimta, jog visa, kas yra įvykę, galėjo būti apibrėžtai ir teisingai numatyta. Nes jei tai, kas įvyko, atsitiko dėl būtinumo, tai buvo

teisinga sakyti, kad tai įvyks, o jei tai įvyko ne dėl būtinumo, bet atsitiktinai, tai greičiau jau buvo teisinga sakyti ne kad tai įvyks, o kad taip pasitaiko. Mat tas, kuris sako, kad tai bus, į tokį spėjimą įdeda tam tikrą būtinumą, o tai suprantama taip, kad, jei kas nors sako, kad tai, kas numatoma, tikrai įvyks, tai tam neįmanoma neįvykti ir būtina, kad tai atsitiktų. Vadinasi, tas, kuris sako, kad atsitiks kuris nors tų dalykų, kurie vyksta atsitiktinai, veikiausiai kalba klaidingai teigdamas, kad bus tai, kas vyksta atsitiktinai. Net jei tas dalykas, kurį kas nors numatė, įvyks, jis vis tiek suklydo, tik klaidingas ne įvykis, o numatymo būdas. Mat reikėjo sakyti šitaip: „rytoj atsitiktinai įvyks jūrų mūšis“, o tai reiškia teigti, kad „jei tai bus įvykę, tai vyks taip, kad būtų galėję neįvykti“. Kas kalba šitaip, sako teisybę, nes numato įvykį atsitiktinai. Tačiau tas, kuris pradeda šitaip: „rytoj įvyks jūrų mūšis“, tai ištaria taip, lyg tai būtų būtina. Jei tai įvyks, tai todėl, kad tai numatė, jis nebus pasakęs tiesos, kadangi tai, kas ketino vykti atsitiktinai, jis nuspėjo būsiant būtinai. Vadinasi, klaidingumas yra ne įvykyje, o numatymo būde. Juk lygiai taip ir tada, jei kas vaikščiojant Sokratui sakytų „Sokratas vaikšto pagal būtinumą“, klystų ne dėl to, kad Sokratas vaikšto, bet dėl to, kad jis vaikšto ne pagal būtinumą, o anas nurodė jį vaikstant būtinai; taip yra ir tuo atveju, kai kas nors sako, kad kažkas bus, ir būna suklydęs net jei tai įvyksta, bet ne todėl, kad tai įvyko, o todėl, kad įvyko ne taip, kaip jis numatė būsiant. Jei tas dalykas būtų teisingas apibrėžtai, tai būtų būsimas pagal būtinumą. Vadinasi, visa, kas buvo paskelbta įvyksiant be jokio kito patikslinimo, buvo numatyta įvyksiant būtinai. Todėl klaidingumas aptinkamas ne dalyko atsitikime, bet numatymo išsakyme. Juk atsitiktinių dalykų atveju ką nors teigti iš anksto reikia taip, kad, jei sakinytis yra teisingas, jis praneštų ką nors būsiant, bet tokiu būdu, kad paliktų galimybę priešingybei – kad tas dalykas neįvyks. Atsitiktinio įvykio prigimtis yra tokia, kad jis sakinyje numatomas atsitiktiniu būdu, o jei kas nors tai, kas greičiausiai įvyks atsitiktinai, iš anksto teigė būsiant paprastu būdu, tai jis sako, kad atsitiktinis dalykas atsitiks būtinai. Ir todėl, jei atsitiktų tai, kas sakoma, jis vis tiek būtų suklydęs, nes tas įvykis įvyko atsitiktinai, o anas jį buvo numatęs būsiant pagal būtinumą.

Taigi, yra keturi sakinių teisingumo ir klaidingumo būdai (arba tai, kas sakoma, ir bus, ir nebus, t. y. ir teigimas, ir neigimas yra teisingas, arba nei bus, nei nebus, t. y. ir teigimas, ir neigimas yra klaidingi, arba bus ar nebus, tačiau vienas yra apibrėžtai teisingas, kitas – apibrėžtai klaidingas, arba, vėlgį, bus arba nebus, o teigimas ir neigimas teisingumo ir klaidingumo atžvilgiu yra neapibrėžti ir vienodai linksta į teisingumą ir klaidingumą), ir apie tuos teiginius, kurie išsakomi apie ateitį, Aristotelis jau anksčiau teigė, jog čia dalykai negali ir įvykti, ir

neįvykti. Jis sako: ir teigimas, ir neigimas čia negalios kartu. Taip pat jis kurį laiką aiškino, kad atsitiktinių teiginių apie ateitį atveju jie negali galioti arba negalioja apibrėžtai, o dabar prideda tai, kad negali būti, jog jie nei galioja, nei negalioja, t.y. kad išties taip pat negalima sakyti, jog abu priešingi teiginiai, tvirtinami apie ateitį, gali būti išaiškinti kaip klaidingi. Jei yra taip, kad nei abu yra teisingi, nei abu yra klaidingi, nei vienas jų apibrėžtai teisingas, o kitas – apibrėžtai klaidingas, lieka tai, kad vienas yra teisingas, o kitas klaidingas, tačiau ne apibrėžtai, o vienu ar kitu bei kintamu būdu – taip, jog būtina įvykti vienam arba kitam, tačiau negali būti, kad kuris nors vienas dalykas įvyktų arba neįvyktų tarytum būtinai ir apibrėžtai. Samprotavimą, kuriuo parodo, kad abu nėra klaidingi, pradeda čia:

Tačiau taip pat negalima sakyti, kad nė vienas teiginių nėra teisingas – kad dalykas nei bus, nei nebus. Juk, visų pirma, kai teigimas yra klaidingas, tai neigimas nebus teisingas, o kai pastarasis yra klaidingas, išeina, kad teigimas nėra teisingas. Ir dar – jei teisinga sakyti, kad kas nors yra baltas ir didelis, reikia, kad būtų abu šie dalykai, o jei jis bus baltas ir didelis rytoj, tai rytoj turi būti abu šie dalykai, o jei rytoj jis nei bus, nei nebus, tai šitai (pavyzdžiui, jūrų mūšis) nebus vienu ar kitu būdu – turės būti nei taip, kad jūrų mūšis įvyksta, nei taip, kad jūrų mūšis neįvyksta.

Įrodinėjimo prasmė yra tokia: anot Aristotelio, negalės būti pasakyta ir tai, kad nė vienas atsitiktinių teiginių apie ateitį nėra teisingas. Tačiau šitaip kalbėti tolygu kieno nors teigimui, kad ir vienas, ir kitas yra klaidingi. O tai neįmanoma. Juk prieštaravimuose negali būti atrasta, kad abu jie yra klaidingi. Mat prieštaringų teiginių esminis bruožas yra šis: kaip jie atmeta popriešingų teiginių ypatybę kartu negalėdami būti teisingi, taip šalinasi ir priešingų teiginių ypatybės, nes nebūna aptinkami drauge klaidingi. Vadinasi, jie turi savitą pobūdį, nes kartu nebūna nei teisingi, nei klaidingi. Todėl vienas jų visada bus teisingas, kitas – visada klaidingas. Taigi, neįmanoma, kad tada, kai neigimas klaidingas, teigimas nebūtų teisingas, ir atvirkščiai – kai teigimas yra klaidingas, neįmanoma, kad neigimas nebūtų teisingas. Vadinasi, negalima sakyti nė to, kad abu jie nėra teisingi. Tai Aristotelis pasakė teigdamas šį dalyką: tačiau taip pat negalima sakyti, kad nė vienas teiginių nėra teisingas, t. y. negalima sakyti mums, o tai reiškia, kad neįmanoma sakyti, jog nė viena padėčių nėra teisinga (būtent tų, kurios išsakomos atsitiktiniais teigimais arba neigimais, taip pat ir apie ateitį). Jei tie, kurie manė,

kad Aristotelis abu teiginius apie ateitį laiko klaidingais, kuo atidžiausiai perskaitytų tuos dalykus, kuriuos Aristotelis sako dabar, tai niekada nebuslųstų į tokius klystkeliuos. Juk sakyti, kad nė vienas jų nėra teisingas, nėra tas pats, kas sakyti, jog nė vienas nėra teisingas apibrėžtai. Mat nesakoma, jog teiginiai, kad rytoj bus jūrų mūšis ir kad rytoj jo nebus, abu yra visiškai klaidingi, bet tik kad nė vienas nėra apibrėžtai teisingas arba nė vienas jų nėra apibrėžtai klaidingas, o vienas yra teisingas, kitas – klaidingas, tačiau ne kažkuris iš jų apibrėžtai, o kuris nors vienas atsitiktinai. Prie viso to jis prideda dar kai ką sakydamas: jei teiginių teisingumas priklauso nuo dalykų esmės, kai viskam, ką teisinga teigti teiginiuose, yra būtina egzistuoti, tai, jei teisinga sakyti, kad kas nors bus baltas, iš teisingumo išplaukia būtina dalyko baigtis. Jei kas sako, kad koks nors šis dalykas rytoj bus baltas, tai, jei tai jis bus pasakęs teisingai, rytoj tas dalykas būtinai bus baltas. Taigi, jei kas nors tvirtina, jog teisinga tai, kad nė vienas iš tų teiginių, kurie sakomi apie ateitį, nėra teisingas, tai būtina, kad tai, kas išsakoma ir nurodoma tais teiginiais, nei būtų, nei nebūtų. Juk ir teigimui, ir neigimui esant klaidingiems negali įvykti nei tai, kas sakoma teigime, nei tai, ką praneša neigimas. Vadinasi, nė vienas iš dalykų (nei išsakomas teigimu, nei neigimu) neįvyksta pagal būtinumą. Todėl, jei pagal teigimą rytoj įvyks jūrų mūšis, tai, kadangi teigimas yra klaidingas, rytoj jūrų mūšio nebus. Ir atvirkščiai – jei neigimas neigia tą patį dalyką tvirtindamas, jog rytoj neįvyks jūrų mūšis, tai, kadangi ir šis yra klaidingas, jūrų mūšis rytoj bus. Todėl jūrų mūšis nei bus, kadangi teigimas yra klaidingas, nei nebus, kadangi klaidingas yra neigimas. Tačiau tokios kvailystės protas negali įsivaizduoti. Juk kas kada nors pasakytų, kad koks nors dalykas pagal būtinumą nei yra, nei nėra? Tačiau šitai tvirtina tas, kuris sako, kad abu teiginiai apie ateitį atrodo esantys klaidingi.

Šie ir kiti panašūs dalykai yra nesusipratimai, ištinkantys tada, jei kiekvieno teigimo ir neigimo (arba iš tų, kur bendrybės priskiriamos visuotinai, arba iš tų, kurie yra vieniniai) atveju būtina, kad vienas iš priešingų teiginių būtų teisingas, o kitas – klaidingas. Tarp vykstančių dalykų nė vienas nėra „viena ar kita“, o visi yra arba įvyksta pagal būtinumą. Todėl nebus tikslinga svarstyti ar rūpintis, kad, jei darome tai, tai šitai įvyks, o jei darome tai, tada neįvyks. Juk niekas nedraudžia, kad kas nors pasakytų, jog už tūkstančio metų įvyks šitai, o kitas to nesakytų. Vadinasi, pagal būtinumą įvyks kas nors iš tų dalykų, kurių tvirtinti tada buvo teisinga.

Manančius, kad visa, kas išsakoma apie ateitį, yra arba apibrėžtai teisinga, arba apibrėžtai klaidinga, pasiveja štai tokia neįmanomybė: jei viskas pavaldū būtinumui, tai niekas negali vykti nei pagal laisvą valios apsisprendimą, nei dėl kokios nors galimybės, nei dėl atsitiktinumo. Tačiau kai kurie nedvejodami teigė, kad viskas egzistuoja būtinai, ir tam tikrais būdais bandė tai, kas priklauso nuo mūsų, suderinti su dalykų būtinumu. Mat kai kurie (jiems priklauso ir stoikai) sako, kad visa, kas tik įvyksta, randasi dėl likimo neišvengiamumo ir visa tai, kas kyla iš lemtingojo pagrindo, neabejotinai įvyksta dėl būtinumo, o nuo mūsų ir nuo mūsų valios priklauso vien tik tie dalykai, kuriuos per mūsų valią ir mus pačius įvykdo ir atlieka likimo jėga. Anot jų, mūsų valia nepriklauso nuo mūsų ir mes norime ar nenorime to, ką nurodo likimo neišvengiamybė; taigi, atrodo, kad ir mūsų valia priklauso nuo likimo. Todėl, kadangi kai kurie dalykai iš mūsų kyla per mūsų valią bei įvyksta tai, kas priklauso nuo mūsų, ir kadangi pati valia priklauso nuo likimo būtinumo, taip pat ir tai, ką darome pagal savo valią, darome pastūmėti būtinybės, kadangi ji nurodė tuos dalykus. Todėl, šitaip pakeisdami laisvo apsisprendimo prasmę, jie mėgina neįmanomu būdu suderinti ir sujungti būtinumą su tuo, kas priklauso nuo mūsų. Juk tai, kas priklauso nuo mūsų, yra laisvas apsisprendimas, kuris yra laisvas nuo bet kokios būtinybės, įgimtas bei turintis savitą galią tiems dalykams, kuriuos mes tam tikru būdu valdome darydami juos arba ne. Bet jei taip pat ir mūsų valiai įsako likimo būtinumas, tai pati valia yra ne mumyse, o likime – čia egzistuos ne laisvas, o veikiau jau tarnaujantis būtinybei apsisprendimas. Išėina, kad tie, kurie visus veiksmus supančioja padarinių būtinumu, nori pasakyti, jog mes atitinkamai net nesulenkiame kelio, jei to nebūna paliepusi lemtinga būtinybė, taip pat ir nepasikasome galvos, ir todėl nei ką nors plauname, nei ką apskritai veikiame. Prie šių dalykų dar pridėčiau, jog nei ką nors sėkmingai ar nesėkmingai darome ar patiriame. Iš to išplaukia, kad jie tvirtina, jog dalykų padėtyje nesama nei atsitiktinumo, nei laisvo apsisprendimo, nei jokios galimybės, nors, bijodami panaikinti laisvą apsisprendimą, anie sukuria jam kitą prasmę, pagal kurią vis dėlto panaikinama laisva žmogaus valia.

Kita vertus, Aristotelio požiūris patvirtina, kad pastarieji dalykai yra priskirti ir įtvirtinti pasaulyje, tačiau tokiu būdu, kad dabar neplėtojama, kas yra atsitiktinumas, galimybė ir kas priklauso nuo mūsų, bei neįrodinėjama ir neaiškinama, kad jie egzistuoja pasaulyje. Tai, kad šie dalykai egzistuoja pasaulyje, jam yra taip akivaizdu, kad pažiūrą, kuria remiantis sprendžiama, jog visi sakiniai apie ateitį yra teisingi, Aristotelis laiko klaidinga dėl to, kad ji panaikina atsitiktinumą, galimybę ir laisvą apsisprendimą. Jis mano, kad šie dalykai pasaulyje įtvirtinti

tokiu būdu, jog nereikalingos jokios pastangos jiems įrodyti, o bet koks svarstymas, mėginantis panaikinti galimybę, atsitiktinumą arba tai, kas priklauso nuo mūsų, laikomas neįmanomu.

Anksčiau Aristotelis parodė, koku būdu būsimąjo laiko teiginiuose atsitiktinumą užgina apibrėžtas teisingumas. O dabar su stipriausia argumentacijos jėga jis išdėsto, koku būdu tas pats apibrėžtas atsitiktinių teiginių apie ateitį teisingumas pašalina laisvo apsisprendimo gebą, sakydamas, kad jei kas paverstų vieną sakinio dalį apibrėžtai teisinga arba klaidinga, įvyktų visi tokio pobūdžio neįmanomi dalykai.

Tačiau mes, vadovavęsi Porfirijumi, kai pradėjome šio svarstymo dėstymą, teigėme, kad tai, ką Aristotelis anksčiau sakė apie vieninius būsimąjo laiko teiginius, jis kalbėjo dėl to, kad svarstymą suprasti lengviau, kai pirma apžvelgiami dalykai, susiję su vieniniais teiginiais. Kuo išsamiausiai aptaręs tuos vieninius teiginius, dabar jis kalba apie teiginius, kuriuose bendrybės priskiriamos visuotinai, ir juose pasitaikančius prieštaravimus. Mat jis sako šitaip: kiekvieno teigimo ir neigimo – arba iš tų, kur bendrybės priskiriamos visuotinai, arba iš tų, kurie yra vieniniai – atveju būtina, kad vienas iš priešingų teiginių būtų teisingas, kitas – klaidingas.

Tačiau Aleksandras mano, kad Aristotelis, sakydamas apie vieninius būsimąjo laiko teiginius, turėjo galvoje tuos būsimus dalykus, kurie susiję su atsiradimu ir išnykimu. Juk esama tokių būsimų dalykų, kurie neturi nieko bendra su atsiradimu ir išnykimu, pavyzdžiui, tai, kas kalbama apie saulę, mėnulį ar kitus dangaus kūnus. O kalbant apie teiginius, susijusius su dalykais, kuriems būdinga užgimti ir būti sunaikintiems, nėra būtina, kad vienas visada būtų teisingas, kitas – klaidingas. Aš neatmetu nė vieno iš šių aiškinimų, mat abu yra paremti kuo teisingiausiais įrodymais.

Aristotelis atremia kiekvieną požiūrį, pagal kurį pasaulyje viešpatauja vien tik būtinybė. Visa, kas yra pagal prigimtį, egzistuoja ne veltui, o žmonės turi prigimtą gebėjimą svarstyti. Jei pasaulyje valdo vien tik būtinybė, svarstymas netenka pagrindo, tačiau jis yra ne veltui, nes egzistuoja pagal prigimtį; vadinasi, pasaulyje negali visur egzistuoti būtinybė. O įrodymo eiga yra tokia: vadinasi, teigia jis, išrinkta tokios ir kitos panašios neįmanomybės, tai reiškia, panaikinamas pasaulyje esantis atsitiktinumai ir kita – atsižadama galimybės ir laisvo apsisprendimo galios. Koku būdu išrinkta neįmanomybės, Aristotelis atsekė teigdamas: kiekvieno teigimo ir neigimo (arba iš tų, kur bendrybės priskiriamos visuotinai, arba iš tų, kurie yra vieniniai) atveju būtina,

kad vienas iš priešingų teiginių būtų teisingas, o kitas – klaidingas. Tarp vykstančių dalykų nėra vienas nėra „viena ar kita“, o visi yra arba įvyksta pagal būtinumą. Juk tie nesusipratimai išrinka tada, kai kiekvienas teigimas ir neigimas yra apibrėžtai teisingas ar klaidingas – arba tuose prieštaravimuose, kurie, būdami apie bendrybes, galioja įstrižai, arba vieniniuose teiginiuose. Juk tada niekas nėra „viena ar kita“ ir viskas yra pagal būtinumą, kadangi iš teiginių teisingumo ir klaidingumo su būtinumu išplaukia tam tikra dalykų baigtis. Todėl, kaip tvirtina pats, nebus tikslinga svarstyti ar rūpintis, kad, jei darome tai, tai šitai įvyks, o jei darome tai, tada neįvyks. Juk svarstymas, jei jis egzistuoja veltui, yra panaikinamas, o jį esant veltui tvirtina kiekvienas, dalykų padėčiai priskiriantis vien tik likimo neišvengiamumą. Juk kuriuo tikslu kam nors sukti galvą, jei iš tų svarstymų nieko nesigauna, nes viską valdo būtinumas? Todėl svarstyti nebus reikalo, o jei kas svarsto, tai jam nereikia tuo rūpintis (o rūpintis reiškia skatinti ką nors veikimu ir pastangomis – ne pelną, o kokią nors bylą ar poelgį). Juk anas savo veikimu bei svarstymu neatliks nieko, jei to nepaliepia likimo būtinybė.

Kas yra svarstymas, Aristotelis paaiškino sakdamas jei darome tai, tai šitai įvyks, o jei darome tai, tada neįvyks, mat svarstymas visada vyksta tokiu būdu. Pavyzdžiui, jei kas būtų Scipionas, tai svarstytų šitaip: jei kariuomenę vesiu į Afriką, Italijoje nutraukšiu Hanibalo niokojimą, o jei nevesiu, tai Italija nebus išvaduota. Tai reiškia sakyti: jei elgiuosi šitaip (pavyzdžiui, vedu kariuomenę į Afriką), tai bus šitai (t.y. bus išlaisvinta Italija), o jei darau kita (pavyzdžiui, jei pasiliksiu čia), šito nebus (Italija nebus išlaisvinta). Taip pat yra ir visais kitais atvejais.

Sykiu buvo parodyta, kad svarstymuose nėra būtinybės. Juk, anot jo, jei darysiu viena, įvyks tai, o jei kita, tai neįvyks. Jei dalykuose glūdėtų būtinybė, tai ar kas ką darytų, ar nedarytų, vis tiek įvyktų tai, kas privalo. Todėl tai, kas kyla iš svarstančiojo prado, nevyksta verčiant būtinybei. Tačiau prie svarstyti jis prideda nei rūpintis, ir tai daro tokia tvarka: todėl nebus tikslinga nei svarstyti, kad, jei darome tai, tai šitai įvyks, o jei darome tai, tada neįvyks (juk niekas nedraudžia, kad kas nors pasakytų, jog už tūkstančio metų įvyks šitai, o kitas to nesakytų; vadinasi, pagal būtinumą iš tų dalykų įvyks bet kuris, kurį tvirtinti tada buvo teisinga), nei tuo rūpintis, t.y. imtis veiksmų bei dėti pastangas. Juk pirmiau būna svarstymas, o paskui vykdymas. Aristotelis vykdymą paminėjo po svarstymo ir visa, ką reikėjo pridurti kalbant

apie svarstymą, pridėjo jau įterpęs vykdymą. Tai vyksta tokiu būdu: jei visa, anot jo, valdo būtinybė, nėra reikalo svarstyti, kad, jei darome viena, mums šitai atsitiks, o, jei darome kita, tai neatsitiks. Juk niekas nedraudžia, kad vienas šiaip sau pasakytų (o kitas jį paneigtų), jog, jei darome šitai, kažkas įvyks (arba neįvyks). Tai, kas ketina įvykti, įvyks – nesvarbu, ar vienas kuris išmąsto, kad, jei jis padarytų ką kita, tai gali atsitikti, ar kuris kitas neigia, jog tai gali įvykti, jei padarytų tai, ką pasakė. Juk pagal būtinumą įvyks bet kas, ką vienas iš jų pasakė teisingo. O kadangi visiškai netikslinga svarstyti, nebus reikalo ir rūpintis, t.y. pradėti kažkokių veiksmų. Juk nesvarbu, ar kas jų imtųsi, ar nesiimtų, neabejotinai įvyks tai, kas yra būtina.

Dėl šios priežasties vienas žmogus niekuo nesiskirs nuo kito. Juk žmones geresniais vadiname dėl to, kad jie yra šaunesni svarstydami. Tačiau tada, kai, visa lemiant būtinybei, svarstymas yra tuščias, žmonės tarp savęs niekuo nesiskiria. Juk kai pasisekimas priklauso nuo likimo rankos, nesvarbu nė tai, ar pats ketinimas yra geras ar blogas. Todėl, jei gerus ketinimus turintys žmonės verti pagarbos, o blogus – pasmerkimo, tai bus teisinga tik tuo atveju, jei nedoras veiksmas ir piktas ketinimas (ir, atvirkščiai, geras) yra mūsų, o ne likimo valioje. Kai dalyko baigtis nevaržoma jokios būtinybės, toks būna ir laisvas valios apsisprendimas, nepaklūstantis lemtingai neišvengiamybei. Vadinas, nereikia sutikti su tais, kurie šiame pasaulyje teigė besąlygiškus dalykų dėsningumus, o taip pat reikia atmesti tuos, kurie šioje mišrioje pasaulio gausybėje sutinka su nemišriomis įvykių priežastimis. Mat nei teisingai galvoja tvirtinantys visa vykstant pagal atsitiktinumą, nei sveiką protą išlaiko pajungiantys visus dalykus būtinybės jėgai, o taip pat nėra akivaizdu, kad viskas kyla iš laisvo apsisprendimo – ir priežastys, ir padariniai yra visų šių dalykų mišinys. Juk kai kas yra dėl atsitiktinumo, kai kas – dėl būtinumo, o dar kai ką matome priklausant nuo laisvo apsisprendimo.

Valia nuosaviems veiksams glūdi mumyse. Juk valia yra tarsi mūsų veiksmų ir viso gyvenimo plano valdovė, tačiau veiksmų baigtis tokiu pačiu būdu nėra mūsų galioje. Mums laisvu apsisprendimu ką nors veikiant dėl kokio nors dalyko, įsiterpia iš tų pačių priežasčių kylantis atsitiktinumas. Pavyzdžiui, jei kas nors kasdamas duobę, kad pasodintų vynuogę, aptinka lobį, duobės kasimas kyla iš laisvo apsisprendimo, o loby atradimą lėmė vienas atsitiktinumas, tačiau turintis tą priežastį, kurią suteikė valia. Juk jei kas nors nebūtų kasęs duobės, loby nebūtų buvęs atrastas. Kai kurie padariniai atitinka mūsų valią, o kitus varžo tam tikra griežta būtinybė. Kaip pusryčiavimas, skaitymas ir kiti panašūs veiksmai priklauso nuo mūsų valios, taip mūsų valios dažnai lemiami ir jų padariniai. Jei romėnas dabar panorėtų valdyti

persus, jo valios apsisprendimas tikrai priklausytų nuo jo paties, tačiau tvirta būtinybė sulaiko tokį atsitikimą ir neleidžia jam būti išpildytam.

Taigi, visus dalykus valdo ir atsitiktinumas, ir valia, ir būtinybė, ir visa kam turi būti priskiriamas ne vienas kuris šių veiksmų, o iš jų trijų apjungta galia. Todėl turi būti labiau paisomi nusikaltėlių siekiai, o ne sukelti padariniai, ir bausti reikia ketinimus, o ne įvykdymą, kadangi mūsų valia yra laisva, o įvykdymo eigai kartais sukliudoma. Juk jei visa vyktų arba pagal atsitiktinumą, arba pagal būtinybę, nepelnytas taptų pagyrimas geradariams ir atkeršijimas nusižengusiems, o bet kokie įstatymai, geriesiems atlyginantys dovanomis, o blogiesiems – bausmėmis, nebūtų teisingi.

Dabar pereinu prie to, ko teiraujamesi įvairiais būdais: ar išlieka pranašavimas, jei ne viskas pasaulyje atsitinka pagal būtinumą. Mat tai, kas būdinga teisingam spėjimui, būdinga ir žinojimui, ir kaip kažkam numatant teisingą dalyką tam, kas numatoma, būtina būti, taip ir kažkam žinojus ką nors būsiant tam dalykui būtina ateityje įvykti. Tačiau pranašavimuose niekas nebūna numatoma pagal būtinumą ir todėl dažnai pranašaujama tokiu būdu, kuris nesunkiai atpažįstamas senųjų rašytojų knygoje: šitai ketina įvykti, tačiau, jei atsitiktų kas kita, tai neįvyks – tarsi tai galėtų būti nutraukta ir pasibaigti kitaip. Kadangi yra šitaip, tokie dalykai vyksta ne pagal būtinumą.

Tačiau paklauskime šitaip: jei Dievas žino visus būsimus dalykus, ar visiems jiems būtina būti? Teigiantis, kad iš Dievo žinojimo apie būsimus įvykius išplaukia padarinių būtinumas, neabejotinai bus atremtas sakant, kad, jei viskas nevyksta pagal būtinumą, tai Dievas negali visko žinoti. Juk jei iš Dievo žinojimo išplaukia padarinių būtinumas, tai nesant būtinumui panaikinamas dieviškasis žinojimas, o kieno protas šitaip iškreiptas nedorų samprotavimų, kad drįstų kalbėti tokius dalykus apie Dievą? Tačiau galbūt kas sakytų, kad iš to, jog negali atsitikti taip, kad Dievas nežinotų visų būsimų dalykų, išeina tai, kad visa egzistuoja pagal būtinumą (mat negalima Dievui užginti ateities įvykių pažinimo). Tačiau taip teigiančiam turi būti akivaizdu, kad, mėgindamas įrodyti Dievo visažinystę, jis sutinka, jog Dievas nieko nepažįsta. Juk kas nors, teigdamas, kad jis žino, jog dvejetas yra nelyginis skaičius, iš tiesų ne žino, o veikia nežino; tai, ką jis mano žinąs, piklauso ne gebėjimui, o veikia jau negebėjimui. Vadinasi, kas tik teigia, jog Dievas žino viską ir todėl viskas įvyks pagal būtinumą, tas sako, kad Dievas mano, jog visa, kas nevyksta pagal būtinumą, įvyks pagal būtinumą. Juk jei Dievas žino, kad viskas įvyks pagal būtinumą, tai jis šitaip manydamas klysta – ne viskas vyksta pagal būtinumą ir kai kurie dalykai

vyksta atsitiktinai. Vadinasi, jei jis žinojo, kad tai, kas ketina įvykti atsitiktinai, įvyks pagal būtinumą, tai buvo apgautas savo paties numatymo. Juk Dievas žinojo būsimus įvykius kaip vykstančius ne pagal būtinumą, o atsitiktinai, suprasdamas, kad taip pat gali atsitikti kas nors kita; kita vertus, jis žino, kas randasi iš pačių žmonių ir jų veiksmų.

Dėl šios priežasties neišvengiama, kad tvirtinantis, jog visa atsiranda pagal būtinumą, Dievui užgina taip pat ir maloningumą – juk Jo gerumas nieko nesukuria, mat visa valdo būtinybė, kur gero darymas vyksta tarsi iš Dievo būtinybės, o ne iš Jo valios. Juk jei kas nors, jam nekaustomam jokios būtinybės, atsiranda iš jo valios, tai ne viskas atsitinka pagal būtinumą. Taigi, kas būtų toks įžūliai sumanus, kad net ir Dievą suvaržytų būtinybė? Kas saktų, jog visa atsiranda dėl būtinumo, jei iš to išplaukia ši neįmanoma galia? Todėl reikia teigti, kad pasaulyje kai kas gali būti veikiamas ir atsitiktinumo ar valios, ir varžomas būtinybės, o pažiūros, atmetančios kurį vieną iš šių dalykų, turi būti laikomos negalimomis. Taigi, ne veltui Aristotelis nuveda mus iki neįmanomo samprotavimo teigdamas, kad, jei iš visų būsimąjo laiko sakinių vienas visada yra apibrėžtai teisingas, o kitas – visada apibrėžtai klaidingas, pražūva ir galimybė, ir atsitiktinumas, ir laisvas apsisprendimas (o to būti negali). Juk iš šių sakinių teisingumo ir klaidingumo išplaukia būtinumas, pasaulyje užginantis ir atsitiktinumą, ir laisvą apsisprendimą. Todėl čia pakartodamas tą patį jis ir sako: niekas nedraudžia, kad kas nors prieš tūkstantį metų pasakytų, jog kas nors bus, o kitas tai neigtų – juk visa turi būti padaroma ar nepadaroma atsižvelgiant ne į pasakymą ar neigimą. Tačiau jei būtina, kad tvirtinti arba neigti dalykai sektų įkandin jų tvirtinimui arba neigimui, tai tie dalykai, kuriems tada, kai jie sakomi, buvo būtina įvykti, privalo įvykti ir tada, kai jie nėra sakomi. Aristotelis kalba šitaip:

Ir išties nėra skirtumo, kas nors pasakė prieštaravimą ar ne: juk aišku, kad dalykų padėtis yra tokia net jei nėra taip, kad vienas tai patvirtino, o kitas paneigė – kas nors bus ar nebus ne dėl neigimo ar teigimo ir ne labiau už tūkstančio metų nei praėjus bet kokiam kitam laikui. Todėl, jei visą laiką būtų taip, kad vienas dalykas būtų sakomas teisingai, būtų būtina, kad jis įvyktų, ir kiekvienas iš įvykstančių dalykų būtų toks, kad vyktų pagal būtinumą. Juk kai kas nors teisingai tvirtina ką būsiant, tai negali neįvykti, o tam įvykus visada buvo teisinga tvirtinti, kad tai bus. Būtinų dalykų baigtį svarstydamas santykiyje ne su numatančiųjų teisumu, o su pačių dalykų prigimtimi, Aristotelis sako: nors tada, kai kas apie kokį nors dalyką nuspėja ką teisingo, yra

būtina, kad dalykas, kuris pirmiau buvo nuspėtas, įvyktų, vis dėlto ne dalykų būtinumas priklauso nuo spėjimo teisingumo, o veikiau jau pranašavimo teisingumas apsprendžiamas dalykų būtinumo. Juk kam nors būtina būti ne todėl, kad buvo nuspėta kažkas teisinga, bet, kadangi kažkas turėjo būtinai įvykti, apie tą dalyką kažkas galėjo būti nuspėta teisingai. Kadangi yra šitaip, tai tas, kuris numato ar neigia būsiant kokį dalyką, nėra jo įvykimo ar neįvykimo priežastis. Juk būtina egzistuoti ne dėl teigimo ar neigimo – tam, kas būsima, būtina egzistuoti dėl to, kad tiems dalykams iš prigimties būdinga tam tikra būtinybė, į kurią pataikius tai, kas numatoma, yra teisinga. Vadinasi, jei kas nors šiuo metu yra atsitikę, apie tuos dalykus buvo teisinga sakyti, kad jie įvyks, tačiau ar kas būtų tai pasakęs, ar nebūtų, tai, kas dabar yra įvykę, ketino įvykti pagal būtinumą. Juk pasaulyje būtinybė glūdi ne dėl to, kuris teigia ar neigia – numatymo teisingumas ar klaidingumas nustatomas pagal dalykų būtinumą. Taip pat, jei apie dalykus, kurie dabar yra įvykę, būtų buvę galima teisingai nuspėti, kad jie įvyks, ir, šitai pasakius, būtų būtina, kad dalykas įvyktų nepriklausomai nuo to, ar tie dalykai būtų buvę numatyti, ar nebūtų, tai privalu, kad visa, kas vyksta, turėjo įvykti būtinai ir pasaulyje nėra visiškai nieko, kas vyktų vienaip ar kitaip. Juk jei pranašavimas niekuo neprisideda prie būtinumo ir nėra skirtumo, ar kas nors spėja ką būsiant, ar neigia, ar išvis niekas nieko nenumato nei teigimu, nei neigimu, tai akivaizdu, kad jokio skirtumo nėra ir dėl to, ar kas teisingai nuspėjo ką nors įvyksiant prieš kokią tik norit laiko daugybę, ar prieš tokį mažą, koks tik pageidaujamas, skaičių dienų, valandų ar akimirkų. Juk nesvarbu niekas: ar kas būtų nuspėjęs ką įvyksiant pagal būtinumą prieš tūkstantį metų, ar prieš metus, mėnesį, dieną, valandą ar akimirką – tai nepakeistų nieko, kas susiję su įvyksiančio dalyko būtinumu. Jei nėra skirtumo, ar kas buvo nuspėjama ar nebuvo, tai nėra skirtumo ir tarp to, ar buvo nuspėjama vėliau ar anksčiau. Kadangi yra šitaip ir būtina, kad visa, kas tik įvyko, ketino įvykti, pražūva bet koks laisvas apsisprendimas, panaikinamas kiekvienas atsitiktinumas ir užginama bet kokia dalykų galimybė anapus būtinumo.

Kita vertus, Aristotelis, kartu sujungdamas numatymą ir baigtį, dalykų būtinumą paremia pačiu teiginių teisingumu, sakydamas: jei yra šitaip, kad tai, kas įvykę, visą laiką esti taip, jog tas dalykas būtų buvęs teisingai nuspėtas, tada būtina, kad tai įvyktų, tai yra tam, kas teisingai nuspėta, būtų būtina įvykti. Juk kiekvienam iš vykstančių ir teisingai nuspėjamų dalykų būdinga įvykti pagal būtinumą. Tačiau priežastis, kodėl tai vyksta, yra ši: tam, ką kas nors pasako teisingai, būtina atsirasti. Juk tas teisingumas išvedamas iš dalykų būtinumo. Jei tai, kas

įvyko, būtų buvę teisingai nuspėta įvyksiant, nebūtų jokios abejonės, kad viskas randasi pagal būtinybę. Jei tai, anot Aristotelio, yra neįmanoma (juk matome, kad kai kurie dalykai kyla iš laisvo apsisprendimo prado bei nužengia iš mūsų veiksmų šaltinio), kodėl nesiryžtame atmesti Beverčių pažiūrų apie visa ko būtinumą bei atsisakyti žmogaus gyvenimo varžymo būtinybės įsikišimu? Koks skirtumas išlieka tarp žmonių, jei pražūva laisvos valios apsisprendimas? Galiausiai, koku tikslu įsteigti įstatymai ir kam atitinkamai valstybės vardu įtvirtintos teisės? Kam reikalingi nuostatai ir papročiai, kodėl viešoji ir privati veikla varžoma valdančiųjų potvarkių bei teisminių taisyklių, jei aišku, kad žmogiškiems užmojams niekas neleistina? Juk viskas yra veltui, jei nėra laisvo apsisprendimo. Žinome, kad įstatymai ir kita yra įsteigta suvaldyti žmonių sielas. Tačiau jei tos sielos nevaldo pačios savęs ir jas verčia tam tikra būtinybės prievarta, neabejotina, kad įstatymai, skiriami tiems, kurie nieko neveikia laisva valia, yra nereikalingi.

Kokie neįmanomi yra šie dalykai, įrodo pats Aristotelis, kurio teisingos pažiūros nepašalina nei atsitiktinumo, nei būtinumo, nei galimybės bet kurioje prigimties dalyje, nei laisvo apsisprendimo; sujungdamas viską jis nemano, kad iš daugelio dalykų sudėtas pasaulis valdomas vieno atsitiktinumo, būtinumo ar laisvos valios apsisprendimo.

Tačiau kas, jei šie dalykai neįmanomi? Juk būsimų įvykių pradą matome egzistuojant ir dėl to, jog svarstome ir kažką veikiamo.

Anot jo, neįmanoma tai, kad visa vyktų pagal būtinumą. Juk kai kurių dalykų pradai esame mes patys, ir mūsų siela, paveikta proto, bei mūsų veiksmai, tvarkomi to proto, sudaro kai kurių dalykų pradą. Tokiu būdu atrodo, kad mes turime tai, kas priklauso nuo mūsų: niekam iš išorės netrukdant ir neverčiant mes veržiamės prie to, kas mums rodo sielą sprendžiant protu.

Ne visa turi būti pasiglemžta būtinumų. Juk visų gyvų būtybių klasėje – tiek, kiek jie yra gyvūnai – vienas yra pajungtas prigimčiai, kitas – dangiškiems žvaigždžių apsisukimams, dar kitas – proto svarstymui bei sielos vaizdiniam. Juk medžiai ir neprotingi gyvūnai pajungti vien tik prigimčiai, o galvijai – taip pat ir dangaus kūnų principams. O žmonės pavaldūs ir prigimčiai, ir žvaigždėms, ir nuosavai valiai. Valdant gamtai darome ar patiriame daug dalykų, tokių kaip mirtis ar panašaus pobūdžio kūno būsenos. Būtinybė pasiglemžia daugelį dalykų, pavyzdžiui, tai, ko negalime daryti, nors to ir norėdami. Tačiau daug dalykų, kurie vyksta mums norint ar vyktų, jei norėtume, suteikia ir laisvas valios apsisprendimas. Todėl įvyksta taip, kad prigimtis, kuri yra judėjimo pradai, įtraukia ir laisvo apsisprendimo gebą. O siela, būdama susieta su kūnais,

valdomais gamtos, taip pat kūnų teikiamaais vaizdiniais, troškimais ir kitokiais aistros proveržiais, dalyvauja prigimtyje to, su kuo yra susieta. Juk mes visi, pajungti dieviškajai apvaizdai, taip pat priklausome nuo dievų valios. Taigi, čia nei panaikinama kokia nors dangiškų kūnų būtinybė, nei toks svarstymas pasaulyje pašalina atsitiktinumą (maža to, jis sutvirtina laisvą apsisprendimą). Tačiau šie klausimai yra pernelyg sudėtingi, kad dabar galėtų būti deramai svarstomi.

Taigi, taip pat ir mes esame dalykų pradai ir pasaulyje daug kas įvyksta dėl mūsų sprendimų bei poelgių. Tačiau, jei aišku tai, kas šiuo samprotavimu atmetama (nors tai, kas teigiama – t.y. kad kiekvienas teigimas ir neigimas apie ateitį yra teisingas – nėra taip pat akivaizdu), kodėl, atsisakę to, kas nei tvirta teisingumo atžvilgiu, nei švyti aiškumu, nesiryžtame palikti klaidingo svarstymo kelio ir laikytis pažiūrų, kurios akivaizdžios ne mažiau negu teisingos? Kadangi anksčiau Aristotelis jau buvo pasakęs todėl nebus tikslinga svarstyti ar rūpintis, prie to, ką vadina svarstymu, jis prideda kai ką sakydamas b ū s i m ū įvykių pradą matome egzistuojant ir dėl to, jog svarstome, o prie posakio ar rūpintis prideda prijungtą ir veikiame. Pasisakymas apribotas tokio glaustumo, kad jame būtų išlaikomas svarstymo ir nuoseklumo griežtumas.

Tiems dalykams, kurie ne visada būna aktualūs, visiškai įmanoma būti ir nebūti. Šiuose dalykuose pasitaiko ir viena, ir kita – ir buvimas, ir nebuvimas, dėl tos priežasties ir įvykimas, ir neįvykimas. Mums akivaizdūs daugelis tokių dalykų. Pavyzdžiui, įmanoma, kad šis drabužis būtų sukarpytas arba kad būtų ne sukarpytas, o prieš tai sunešiotas. Panašiai yra įmanoma, kad jis nebūtų sukarpytas. Juk jis nebūtų pirmiau nudėvimas, jei nebūtų įmanoma, kad jis nebūtų sukarpytas. Šitaip ir su visais kitais įvyksiančiais dalykais, kurie apibūdinami pagal tokio pobūdžio galią: akivaizdu, kad ne viskas yra ar atsiranda pagal būtinybę ir kai kurie dalykai yra vienokie ar kitokie, ir teigimas pasitaiko ne daugiau nei neigimas, o kai kuriuose daugeliu atvejų dažniau būna vienas, bet pasitaiko ir kitas, nors ir labai retai.

Mintis susijusi su ankstesnėmis tokiu būdu: anksčiau Aristotelis sakė kas, jei šie dalykai neįmanomi, t.y. kad visa valdo būtinumas – juk matome tam tikrą nuo mūsų ir nuo mūsų veiksmų bei sprendimų priklausantį būsimų dalykų pradą. Prie šito jis priduria tai, kad esama tam tikrų dalykų, kuriems įmanoma būti, kai jų nėra, ir nebūti, kai yra. Tačiau, jei visur

viešpatauja būtinybė, jie taip pat pašalinami kartu. Pagrindinė mintis šitaip sujungiama su ankstesnėmis, o visą argumentacijos prasmę reikia suprasti tokiu būdu: sakoma, jog galimas dalykas yra tas, kuris pagal savo prigimties principus lengvai atgręžiamas į bet kurią pusę, kad tada, kai jo nėra, galėtų būti, o tada, kai yra, niekas netrukdytų, kad jo nebūtų. Vadinasi, tokiu būdu tai, ką vadiname galimu, atskiriame nuo būtinybės. Juk vienaip sakoma, kad galima, jog vaikščiočiau tada, kai sėdžiu, o kitaip – kad Saulė dabar yra Šaulio žvaigždyne ir po kelių dienų pereis į Vandenio: juk tai galima tokiu būdu, kad taip pat yra ir būtina. Tačiau tuo, kas galima, paprastai vadiname tai, kas ir gali būti tada, kai to nėra, ir, vėlgi, gali nebūti tada, kai yra. Jei kas viską paskirtų būtinybei, sunaikintų galimybes prigimtį.

Taigi, egzistuoja trys požiūriai į galimybę. Štai Filonas sako, kad galima yra tai, kas savo prigimtimi paremia teiginio teisingumą, pavyzdžiui, kai sakau, kad šiandien dar sykį skaitysiu Teokrito „Bukolikas“ – pats savaime šis dalykas, jei jam niekas nekliudo iš išorės, tikrai gali būti tvirtinamas. Tokiu pat būdu Filonas būtiną dalyką apibrėžia kaip tai, kas, būdamas teisingas pats savaime, niekada negali būti imlus klaidai. Kaip nebūtiną dalyką jis išskiria tą, kuris pats savaime gali persiimti klaidingumu, o kaip neįmanomą – kuriam pagal jo prigimtį niekada nebūdingas teisingumas. Tačiau Filonas patvirtina, kad atsitiktinis ir galimas dalykas yra tas pats. Diodoras galimą dalyką apibrėžia kaip tai, kas arba yra, arba bus, neįmanomą – kaip tai, kas, būdamas klaidingas, nebus teisingas, būtiną – kaip tai, kas, būdamas teisingas, nebus klaidingas, nebūtiną – kaip tai, kas arba yra, arba bus klaidingas. O stoikai kaip galimą dalyką nustatė tai, kas paremia teisingą pasakymą niekuo netrukdant tiems veiksniams, kurie, nors ir yra išoriniai, kartais įvyksta kartu su juo, kaip neįmanomą – kas niekada neparemia jokio teisingumo, kai jo įvykimui kliudo kiti dalykai iš išorės, kaip būtiną – tai, kas, būdamas teisingas, jokių būdu neparemia klaidingo pasakymo.

Jei visa vyksta pagal būtinumą, tai, be jokios abejonės, būtinai prieinama prie neteisingos Diodoro nuomonės. Juk jis manė, kad, jei kas numirtų jūroje, sausumoje jo nebūtų galėjusi ištikti mirtis. To neteigia nei Filonas, nei stoikai. Bet, nors jie to ir nesako, tačiau, jei vieną prieštaravimo dalį vertina pagal baigtį, tai yra verčiami manyti tą patį, ką Diodoras, kadangi, jei kas nors mirė jūroje, jam buvo būtina žūti jūroje ir buvo neįmanoma, kad mirtis jį ištikėtų sausumoje – o tai yra visiškai klaidinga. Visus šiuos neįmanomus dalykus priimti verčiami visi, kurie, sutikdami, kad viena iš prieštaravimo apie ateitį dalių yra apibrėžtai teisinga, pasaulyje teigia egzistuojant vien tik būtinybę. Juk, jei kas žuvo jūroje sudužus laivui, tai nėra taip, kad, jei

jis būtų niekada neišplaukęs laivu, būtų likęs nemirtingas sausumoje. Vadinasi, prieštaravimus reikia vertinti ne pagal dalykų baigtį, o pagal tą baigtį išreiškiančių teiginių prigimtį. Juk jei šiuo metu man būtų parengta visa, kad eičiau į Atėnus, akivaizdu, kad, net jei ir neinu, galėčiau ten eiti, o tai, kad būčiau galėjęs neiti, jei būsiu nuėjęs, neabejotina tiems, kurie apie baigtį teisingu samprotavimu sprendžia pagal dalykų prigimtį. Taigi, šitai yra įmanoma ne taip, kad būtų būtina, ir nors tai, kas būtina, yra įmanoma, egzistuoja tam tikra kita išorinė galimybės prigimtis, kuri yra atskirta ir nuo to, kas neįmanoma, ir nuo būtinybės.

Apie tai, kas visada privalo būti, Aristotelis turi tokią nuomonę: jis mano, kad tai neturi jokios giminytės su priešybėmis – pavyzdžiui, kadangi sniegas visada būna šaltas, jis niekada nebūna susietas su karščiu, o ugnis taip pat niekada nebūna gimininga šalčiui, kadangi visada pasitaiko šalčio priešingybėje, tai yra karštyje. Vadinasi, visi dalykai, kurie yra būtini, neturi jokios sąsajos su tų kokybių, kuriomis jie patys pasižymi, priešybėmis. Juk jei ugnis turėtų kokią giminytę šalčiui, toji giminytė ugniai niekad nepersiimant šalčio kokybe būtų veltui. Tačiau žinome, kad gamta paprastai tuščiai nekuria jokios prigimtinės savybės. Taigi, būtiniais dalykais laikomi visi tie, kurie neturi jokios sąsajos su priešybėmis. Visi dalykai, kurie ją turi, yra nebūtinai, ir, kadangi, kaip matyti, pagal tam tikrą prigimtinę giminytę linksta į abi prieštaros puses, jų baigtis įmanoma abiejose pusėse: pavyzdžiui, šis medis gali būti nupjautas, tačiau jis ne mažiau giminingas tam, kas priešinga, mat juk gali būti nenujautas; taip pat vanduo gali sušilti, tačiau niekas nekliudo jam būti susaistytam ir su šalčiu. Bendrai kalbant, visi dalykai, kurie nei visada egzistuoja, nei visada neegzistuoja, o kartais būna, kartais – ne, dėl to, kad tai būna, tai nebūna, turi tam tikrą sąsają su priešybėmis. Jie yra viduryje tarp įmanomų ir būtinų dalykų. Juk tai, kas neįmanoma, niekada negali egzistuoti, o tai, kas būtina, niekada negali neegzistuoti; tarp jų yra tam tikriems dalykams būdinga prigimtis, esanti šiųdvių viduryje bei galinti ir egzistuoti, ir neegzistuoti.

Taigi, Aristotelis dabar sako šitai: anot jo, matome, kad iš tų dalykų, kurie ne visada būna aktualūs (o ne visada aktualūs būna tie, kurie turi sąsają su abiejomis priešybėmis: pavyzdžiui, ugnis visada būna aktualiai karšta, o vanduo – ne visada) – taigi, iš tų dalykų, kurie ne visada būna aktualūs, kai kurie gali egzistuoti ir neegzistuoti, t. y. būti ir nebūti. Mat tuose dalykuose, kuriuose pasitaiko ir viena, ir kita, t. y. ir buvimas, ir nebuvimas, įvyksta, kad vanduo ir būna šiltas, ir nebūna; ir sušyla, ir nesušyla. Mums akivaizdūs daugelis dalykų, esančių tokiu būdu, jog jų baigtis niekaip neįsikišant jokioms

aplinkybėms pasisuka į bet kurią pusę; pavyzdžiui, įmanoma, kad koks nors drabužis būtų sukarpytas, bet gali atsitikti taip, kad jis nebūna žirkklėmis išardomas anksčiau nei susidėvi nuo amžiaus. Gali įvykti ir tai, kad bet koks drabužis greičiau jau pavirsta į gabalėlius po žirkklėmis negu nusidėvi nuo paties naudojimo. Panašiai yra įmanoma ne tik tai, kad jis būtų sukarpytas, bet ir kad būtų nesukarpytas. Juk jis nebūtų pirmiau nudėvimas nei kad sukarptomas, jei prieš tai nebūtų įmanoma, kad jis nebūtų sukarpytas. Juk tada, kai būna sudėvimas, nebūna sukarptomas.

Aristotelis parodo, kokiais atvejais taip būna visuotinai. Taip yra, anot jo, su kūriniais¹⁵³, o kūriniai yra visi dalykai, kuriems būdingas atsiradimas ir išnykimas. Juk tai, kas kyla arba iš gamtos, arba iš amato, Aristotelis pagal kūrimą (*a faciendo*) vadina kūrinium. Iš tų kūrinijų vieni egzistuoja galimai, kiti – aktualiai: pavyzdžiui, vanduo yra galimai šiltas, nes juk gali tapti šiltas, o aktualiai yra šaltas, nes yra šaltas. Toks buvimas aktualiai ir galimai kyla iš materijos. Mat, kadangi materija yra imli priešpriešai ir pati savyje turi sąsają su abiejomis priešingybėmis, tai, jei yra mąstoma pati savaime, nepasižymi niekuo iš tų dalykų, kuriems yra imli – išties pati ji niekuo nebūna aktualiai ir visa kuo būna potencialiai. Tai, kas imlu priešybėms, nors ir pasižymi viena jų, drauge turi ir kitą, bet ne aktualiai. Pavyzdžiui, to paties vandens atveju – jo materija imli ir šilumai, ir šalčiui, tačiau, kai ji persiima kuriuo nors jų (šiluma ar šalčiu), tai išties būna, jei taip nutiko, šilta, tačiau taip pat kartu ir šalta, tik ne tuo pačiu būdu. Nes gali būti, kad šilta ji yra aktualiai, o šalta – galimai. Vadinasi, tai, kas dalykuose yra galimai, kyla iš materijos. Kita vertus, dieviškuose kūnuose visiškai niekas nebūna galimai ir viskas – tik aktualiai; pavyzdžiui, saulei šviesa niekada nebūdinga galimai – išties ji nepasižymi jokia tamsybe, o visas dangus – jokių sąstingiu. Vadinasi, dėl materijos dalykai yra tokie, jog visa kas egzistuoję galimai ir niekas – aktualiai, bet [pastarasis dalykas pasiekiamas] vadovaujant gamtai, kuri pačioje materijoje tvarkingai padalija veikimą ir pavienėms materijos dalims suteikia skirtingas kokybių ypatybes; tokiu būdu pati gamta taip sudėlioja kai kurias būtinybes, kad tol, kol egzistuoja konkretus dalykas, jame išlieka jo ypatybė, pavyzdžiui, šiluma ugnyje. Juk kol egzistuoja ugnis,

---

¹⁵³ Normanas Kretzmannas (Kretzmann, *Boethius. On Aristotle's On Interpretation* 9, 1998) šioje vietoje *facturis* supranta kaip daiktavardžio, substantyvuoto nuo būsimosios rūšies niekatrosios giminės dalyvio *facturum*, daugiskaitą, reiškiančią *tai, kas ketina įvykti*. Kad Kretzmanno versija yra klaidinga, rodo kitame sakinyje pasitaikantis tas pats žodis, tik jau daugiskaitos vardininko forma *facturae*, o ne *factura* – čia matyti moteriška jo giminė ir todėl žodis verstinas *kūrinium*, neturinčiu būsimosios rūšies aspekto.

tol būtina, kad ugnis būtų karšta. Kitiems dalykams gamta priskyre tokias ypatybes, kad jų jie gali stokoti. Toji būtina kokybė suformuoja kiekvieno daikto substanciją, nes ta jo kokybė iš prigimties yra sujungta su pačia materija. Tačiau kitos, paskesnės kokybės yra išorinės, galinčios būti ir priimtos, ir nepriimtos – todėl ir egzistuoja atsiradimas ir išnykimas. Taigi, pasaulyje galimybė kyla ir iš gamtos, ir iš štai tos materijos. Todėl pasaulyje kartais užklumpa atsitiktinumas, kurio priežastis nenustatyta ir jis įvyksta be jokio pagrindo. Juk tai nėra nei gamta, kuri nieko nedaro veltui, nei laisvas apsisprendimas, susidedantis iš sprendimo bei svarstymo – greta jų egzistuoja atsitiktinumas, kuris, staigus ir nesuplanuotas, atsiranda tada, kai kas nors būna padaryta dėl kito dalyko. O iš šios galimybės taip pat kyla ir laisvo apsisprendimo pagrindas. Juk jei kam nors įvykti būtų ne galima, o visa būtų dėl būtinumo ar nebūtų dėl būtinumo, laisvas apsisprendimas neišliktų. Vadinasi, Aristotelis teisingai tvirtino, kad visa yra nei dėl atsitiktinumo, kaip sakė Epikūras, nei dėl būtinumo, kaip mano stoikai, nei atvirkščiai – kad visa vyksta dėl laisvo apsisprendimo. Visa sumaišydamas mišriame pasaulyje jis taip pat teigė esant ir mišrias dalykų priežastis, kur vieni dalykai atsitinka dėl būtinumo, o kiti – dėl atsitiktinumo, laisvo apsisprendimo ar, galiausiai, galimybės.

Šių pastarųjų dalykų bendras vardas yra „viena ar kita“ – ir atsitiktinumo, ir laisvos valios, ir galimybės atveju. Tačiau Aristotelis atlieka jų skirstymą. Mat iš tų dalykų, kurie yra vienokie ar kitokie, kai kurie yra vienodai linkstantys į teigimą ir neigimą, pavyzdžiui, kad šiandien skaitysiu Vergilijų ir kad neskaitysiu – juk šiuo metu vienodai galiu ir skaityti Vergilijų, ir neskaityti. Tačiau kiti yra linkstantys nevienodai; kita vertus, nors jie dažniau įvyksta vienu būdu, nedraudžiama susiklostyti ir kitu, kaip tuo atveju, kai žmogus senatvėje pražyla – taip nutinka daugeliu atvejų, bet pasitaiko ir kas kita, t. y. kad jis nepražyla, o anas dalykas ne, t. y. kad pražyla. Taigi, Aristotelis tvirčiausiu ir patikimiausiu samprotavimu įtvirtino, kad ir dėl galimybės, ir dėl atsitiktinumo, ir dėl laisvo apsisprendimo prieštaravimas apie ateitį nėra apibrėžtai teisingas arba klaidingas vienos pusės atžvilgiu. Prie šių dalykų jis pridėdai tai:

Vadinasi, tam, kas yra, būtina būti, kai yra, o tam, ko nėra – nebūti, kai to nėra. Bet nėra būtina, kad visa, kas yra, būtų, bei nėra būtina, kad tas, ko nėra, nebūtų. Juk ne tas pats yra visa kam, kas yra, būti būtinai tada, kai yra, ir būti besąlygiškai pagal būtinumą.

Parodomas dvejobas būtinybės pobūdis: vienoks, kai yra teigiamas su kieno nors atsitiktinės savybės būtinumu, kitoks – kai išsakomas besąlygišku tvirtinimu. Besąlygišku tvirtinimu jis išsakomas tada, kai tariame, kad saulei būtina suktis. Juk saulės judėjime būtinumas atsiranda ne vien todėl, kad ji sukasi dabar, bet ir todėl, kad niekada nebus taip, kad nesisuks. O kitas, išsakomas su sąlyga, būna tada, kai, pavyzdžiui, sakome, kad Sokratui būtina sėdėti, kai jis sėdi, ir būtina nesėdėti, kai nesėdi. Mat, kadangi tas pats žmogus vienu metu negali sėdėti ir nesėdėti, kiekvienas, kas sėdi, negali nesėdėti tada, kai sėdi; vadinasi, sėdėti jam būtina. Taigi, kai kas nors sėdi, tada, kai sėdi, sėdėti jam yra būtina. Juk negali atsitikti taip, kad tada, kai sėdi, nesėdėtų. Ir atvirkščiai – kai kas nors nesėdi, tada, kai nesėdi, jam būtina nesėdėti. Juk tas pats žmogus negali nesėdėti ir sėdėti. Ir šita būtinybė gali egzistuoti su sąlyga, kad, kai kas nors sėdi, tada, kai sėdi, sėdėtų pagal būtinumą, o kai nesėdi, tada, kai nesėdi, nesėdėtų pagal būtinumą. Tačiau ta būtinybė, kuri teigiama su sąlyga, pati nenumato anos besąlygiškos būtinybės (juk kiekvienam, kuris sėdi, sėdėti būtina ne besąlygiškai, bet priduriant, kad tada, kai sėdi); pavyzdžiui, mes nesakome, kad saulei būtina suktis tada, kai ji sukasi, o tiesiog paprastai sakome, kad saulei būtina suktis. Ši paprasta būtinybė, išsakyta apie saulę, įtvirtina teisingumą pareiškime. O jei tos būtinybės atveju, kuri išsakoma su sąlyga (pavyzdžiui, kai sakome, kad Sokratui būtina sėdėti tada, kai sėdi), nuo teiginio atskiriame tai, ką pasakėme – „tada, kai sėdi“ – bei tą laiko sąlygą, sugriūna viso teiginio teisingumas. Juk negalime sakyti, kad Sokratas sėdi pagal būtinumą, nes gali ir nesėdėti. Mat Sokrato galimybės turi tam tikrą suderinamumą ir giminystę su sėdėjimu lygiai taip pat kaip ir su nesėdėjimu. Vadinasi, kai sakome, kad Sokratas sėdi pagal būtinumą, teigiame tai atsižvelgdami į atsitiktinę savybę. Kadangi Sokratui pasitaiko sėdėti ir tuo metu, kai tai pasitaiko, jam tai negali būti nepasitaikę (antraip išeitų, kad tam pačiam daiktui vienu ir tuo pačiu metu ir pasitaikytų, ir nepasitaikytų tas pats dalykas, o tai neįmanoma), žvelgdami į atsitiktinę jo savybę sakome, kad Sokratui būtina sėdėti, bet ne besąlygiškai, o tada, kai sėdi. Ir taip, kaip klaidinga paprastai sakyti, kad etiopas yra baltas, nors ir teisinga, kad kažkuriuo atžvilgiu jis yra baltas (nes baltumas yra jo akyse ar dantyse), taip yra klaidinga besąlygiškai sakyti, kad Sokratui būtina sėdėti, nors ir teisinga tokią būtinybę priskirti ne besąlygiškai, o tam tikru metu, kai sakome „tada, kai sėdi“. Jei tokiu būdu, kokių sakome apie saulę, kad jai savaime būtina suktis, tariame, kad Sokratui būtina sėdėti, tai yra klaidinga. O jei apie marmurinį Sokratą sakome, kad marmuriniam Sokratui būtina sėdėti (jei pasitaikė, kad buvo padirbtas sėdintis), tai yra teisinga ir tokiam Sokratui būtinumas galės būti priskirtas

besąlygiškai. Tačiau apie patį Sokratą toks būtinumas paprastai neišsakomas. Juk negali būti, kad Sokratas sėdėtų pagal būtinumą – nebent tada, kai sėdi. Juk tada, kai jis sėdi, kadangi sėdi ir negali nesėdėti, tai sėdi pagal būtinumą. Kitu atveju jis sėdi būtinai ne besąlygiškai, bet atsitiktinai, nes gali pakilti. O kas būna būtinai besąlygiškai, tas negali pakeisti tos būtinybės; pavyzdžiui, kadangi besąlygiškai būtina, kad saulė suktųsi, saulė jokių būdu negali stovėti vietoje.

Taigi, Aristotelis sako šitai: viskam, kas yra, tada, kai yra, ir viskam, ko nėra, tada, kai nėra, su išlyga būtina būti ir nebūti, tačiau ne savaime būti ar nebūti be sąlygos. Vien tik šitoms būtinybėms priskirta visa tai, kas neturi jokios galimybės ar giminystės priešingai pusei, kaip saulė – ramybei, o ugnis – šalčiui. Juk, anot Aristotelio, ne tas pats yra su išlyga sakyti, kad kažkam būtina būti, kai yra, ir nebūti, kai nėra, ir besąlygiškai sakyti, kad visa yra arba nėra pagal būtinumą. Juk pirmąją sąlyga padarė teisingą, o pastarajame teisingumą suteikė besąlygiškumo pobūdis. Panašiai, sako jis, ir tuo atveju, kai ko nėra. Tas pats galioja ir nesančiam dalykui: ne viskam, ko nėra, būtina nebūti, bet tada, kai to nebūna, tam būtina nebūti – ir vėl ne paprastai, o su išlyga. Taigi, paaiškinus šias dvi būtinybes – vieną sąlyginę, kitą paprastą – dabar vėl sugrįžtama prie atsitiktinio prieštaravimo apie ateitį.

Toks pats samprotavimas yra ir prieštaravime. Juk būtina, kad visa būtų arba nebūtų bei ketintų įvykti arba ne, tačiau ne kad dalantysis įvardytų ką nors vieną su būtinumu. Tačiau teigiu, jog išties būtina, kad rytoj įvyks arba neįvyks jūrų mūšis, tačiau nėra būtina, kad rytoj įvyks jūrų mūšis, ir nėra būtina, kad neįvyks, o būtina, kad įvyks arba neįvyks. Kadangi pasakymai būna teisingi tokiu pačiu būdu kaip ir dalykų padėtis, akivaizdu, jog yra būtina, kad, kam nors esant tokiu būdu, jog būna vienaip ar kitaip ir atsitinka tų dalykų priešybė, panašiai būtų ir su prieštaravimu. Taip atsitinka su tais dalykais, kurie ne visada būna ir ne visada nebūna.

Požiūrį, kurį pats turi apie atsitiktinius ir būsimojo laiko teiginius, Aristotelis kuo aiškiausiai išdėstė sakydamas: jų atveju visas išsakytas prieštaravimas kurią nors vieną dalį turi teisingą, kitą – klaidingą, bet ne taip, kad kas nors padalintų ir atsakytų, kad štai ši pagal būtinumą yra teisinga, o ana – būtinai klaidinga. Pavyzdžiui, kai sakome „saulė šiandien leidžiasi“ ir „saulė šiandien nesileidžia“, kas nors, išskyręs šiuodu teiginius, kuo lengviausiai pasako, kad būtinai

teisinga, jog saulė šiandien nusileidžia, ir būtinai klaidinga – kad nenusileidžia. Juk dieviškųjų kūnų padėtis ir pobūdis yra tokie, kad juose nėra jokios sąsajos su tuo, kas priešinga, ir todėl arba tas, kas yra, būtinai yra, arba to, ko nėra, būtinai nėra. Tačiau dalykai, susiję su atsiradimu ir išnykimu, yra ne tokie. Juk vien dėl to, kad yra ir sukuriami, ir sunaikinami, jie turi polinkį į tai, kas priešinga, ir todėl tokiais atvejais nedera paimti vienos prieštaravimo dalies bei tvirtinti ją esant būtinai, o kitą, atvirkščiai, teigti būtinai nesant; nors viso prieštaravimo kuri nors viena dalis yra teisinga, kita – klaidinga, tačiau nežinomu būdu ir neapibrėžtai, ir ne tik mums – pati tvirtinamų dalykų prigimtis yra svyruojanti. Pavyzdžiui, tame teiginyje „Sokratas šiandien skaitys, Sokratas šiandien neskaitys“ viso prieštaravimo viena dalis yra teisinga, viena – klaidinga (mat jis skaitys arba neskaitys), ir taip yra sumišai žvelgiant į visą pasakymą, tačiau niekas negali atskirti ir pasakyti, kad teisinga, jog jis skaitys, arba kad tikrai teisinga, jog jis neskaitys. Taip yra ne todėl, kad neišmanome mes, besiklausantieji apie ateitį, bet todėl, kad pats dalykas gali ir būti, ir nebūti. Kitu atveju, jei tai kiltų iš mūsų nežinojimo, o ne iš pačių dalykų kintamos ir neapibrėžtos eigos, vėl ištiktų toji neįmanomybė, kad visa valdytų būtinumas. Juk ne dėl mūsų žinojimo ketina įvykti tai, kas būtina – jei mes to ir nežinome, kokio nors dalyko baigtis vis tiek bus nustatyta ir neabejotina: būtina, kad tas dalykas įvyktų ateityje. Taigi, kadangi to būti negali ir egzistuoja tam tikri dalykai, vykstantys ne pagal būtinumą, o atsitiktinai, tai, nors tokiais atvejais bet kurioje viso prieštaravimo dalyje aptinkamas teisingumas arba klaidingumas, tačiau ne taip, kad kas nors atskirtų ir pasakytų, kad būtent šita yra teisinga, o ana – klaidinga. Šitai Aristotelis parodė tokiu pavyzdžiu: būtina, kad rytoj įvyktų arba neįvyktų jūrų mūšis, tačiau nėra taip, kad rytoj jis įvyks pagal būtinumą, bei nėra taip, kad rytoj jis neįvyks pagal būtinumą, lyg kas nors galėtų atskirti ir, sakydamas „rytoj tai įvyks“, padaryti pareiškimą tokiu būdu, kad sakytų tai teisingai bei šitaip atsitiktų remiantis tuo, kas nustatyta, arba atvirkščiai – kad rytoj tai neįvyks, ir šitai gautųsi tokiu pačiu būdu. Šito būti negali, ir kuri nors viena prieštaravimo dalis yra teisinga, o kita – klaidinga vien tik neapibrėžtai. Tačiau kuri jų bus įvykusi? Jų baigtis neatskiriama: juk galės įvykti ir viena, ir kita. Taip yra todėl, kad dalykų baigtis nėra priklausoma nuo kokių nors ankstesnių priežasčių, kur kokių nors būdu egzistuotų tam tikra būtinumo grandinė, ir jie veikia yra priklausomi nuo mūsų apsisprendimo bei laisvos valios, kuriuose nėra jokios būtinybės.

Tačiau, anot Aristotelio, pasakymai būna teisingi tokiu pačiu būdu kaip ir dalykų padėtis – tai jis perėmė iš Platono, kuris teigė, kad pasakymai egzistuoja panašiai

dalykų padėčiai ir kad jie tam tikru būdu yra susieti pačiame žymėjime, kur, jei dalykai būna nekintami ir tvarūs dėl patikimo pagrindo, tai ir pasakymas apie juos būna teisingas ir būtinas; o jei egzistuoję dalykas, kuris dėl prigimties kintamumo niekada be paliovos nesitęstų, taip pat ir pasakymuose neegzistuoję nustatytas teisingumas ir iš tokių pasakymų nesigautų joks įrodymas – taigi, Aristotelis, priimdamas tai kaip puikiai pasakytą dalyką, kalba šitaip: kadangi, anot jo, pasakymai egzistuoja panašiai dalykų padėčiai, akivaizdu, kad, kadangi kai kurie dalykai egzistuoja taip, jog yra vienokie ar kitokie bei gali įvykti jų priešybės, yra būtina, jog prieštaravimas, kalbantis apie anuos kintamos prigimties ir neapibrėžtus dalykus, būtų toks, kad, dalykams esant abejotiniams bei neapibrėžtos ir nepastovios baigties, tuos dalykus atitinkantis prieštaravimas taip pat būtų nepastovios ir neapibrėžtos baigties.

Aristotelis kuo aiškiausiai parodė, kurie dalykai yra tokie, kad jų baigtis išlieka kintama ir neapibrėžta, sakydamas: tai atsitinka tais atvejais, kurie ne visada egzistuoja ir ne visada neegzistuoja. Dalykai, kuriuose pasitaiko viena ar kita, yra tie, kurie nei visada egzistuoja (nes gali būti sunaikinti), nei visada neegzistuoja (mat gali būti sukurti ir atsirasti). Jie yra tie, kurie turi sąryšį su priešybėmis; šitaip apie pačią dalykams būdingą esmę byloja jų baigtis. Mat būti ir nebūti yra priešinga. O tai, ko nebuvo, kas yra sukuriama ir atsiranda, kyla iš to, ko nebuvo. Vadinasi, tai ir vėl turės sąryšį su priešybėmis. Todėl kaip atsirandančių ir nykstančių dalykų baigtis yra neapibrėžta, taip yra ir su prieštaravimų dalimis, nors visame prieštaravime viena ir būna teisinga, kita – klaidinga. Juk neapibrėžta ir neatskirama, kuri viena jų yra teisinga, o kuri kita – klaidinga.

Juk tais atvejais būtina, kad kuri nors prieštaravimo dalis būtų teisinga arba klaidinga, tačiau ne ta ar ana, o bet kuri, ir kad kuri nors būtų tikėtiniau teisinga, tačiau dar nebūtų teisinga nei klaidinga. Todėl akivaizdu, kad nėra būtina, jog iš kiekvieno teigimo arba neigimo priešybių būtent ši būtų teisinga, o ana – klaidinga.

Anksčiau Aristotelis mums aiškino, kad tų dalykų, kurie yra vienokie ar kitokie, atveju viena prieštaravimo dalis nebūna apibrėžtai teisinga, o kita – apibrėžtai klaidinga. Dabar jis išveda argumentą iš to, kas būna dažniau, ir iš to, kas rečiau. Mat anksčiau jis parodė, kad egzistuoja tam tikri dalykai, kurie pasitaiko dažniau, tačiau neužginta kartais įvykti ir tam, kas priešinga – juk būna, kad įvyksta retesnis ir ne toks dažnas dalykas. Vadinasi, jei, kalbant apie tuos dalykus, kurie įvyksta dažniausiai, nėra būtina, kad vienas būtų teisingas, kitas – klaidingas (nes kas tik

tvirtintų, kad žmogus senatvėje pražyla, ir paskelbtų tai galiojant būtinai, sakytų netiesą, mat juk galima ir nepažilti), taigi, jei tais atvejais, kai vienas dalykas įvyksta dažniau, kitas – rečiau, vienas nėra apibrėžtai teisingas, o kitas – klaidingas, tai dar mažiau taip gali būti ten, kur priešybių baigtis yra vienoda. Žinoma, teisinga yra sakyti, kad šitai atsitinka dažniau, tačiau ne kad įvyksta tik tai, nes, nors ir rečiau, tačiau pasitaiko ir tai, kas priešinga. Jei nei iš tų dalykų, kurie išsakomi daugeliu atvejų, vienas nėra apibrėžtai teisingas, o kitas – klaidingas, nei dar labiau – iš tų, kurių baigtis yra vienodai neatskiriama, tai akivaizdu, kad ir atsitiktiniuose teiginiuose apie ateitį vienas nebūna teisingas, o kitas – klaidingas. Šitai jis teigė pradžioje, parėmęs patikimiausiu įrodymu.

Juk tuose dalykuose, kurie egzistuoja, padėtis yra ne tokia pati kaip tuose, kurių nėra, tačiau kurie gali būti arba nebūti, o kokio ji – jau kalbėta.

Visą klausimą, paminėtą pradžioje, Aristotelis dar sykį iškelia sąryšyje su laikų skirstymu. Juk anksčiau jis sakė, kad tie išsakomi teiginiai yra arba apie dabartį, arba apie praeitį, arba apie ateitį. O tie, kurie išsakomi apie praeitį arba dabartį, turi apibrėžtą teisingumą arba klaidingumą – ir tada, kai išsakomi apie amžinus ir dieviškus dalykus, ir tada, kai apie gimstančius ir mirstančius, kur įvyktų viena ar kita, kadangi pastarieji dalykai turi sąsają su priešybėmis. O būsimų dalykų atveju, jei kas kalba apie dieviškus ir nekintamus dalykus, tai tokiu pačiu būdu vienas būna apibrėžtai teisingas, kitas – apibrėžtai klaidingas, nes juk tokio pobūdžio prigimtis neturi sąryšio su priešybėmis. O tuose teigiamuose ar neigiamuose pasakymuose apie ateitį, kurie susiję su atsiradimu ir išnykimu, nėra to paties apibrėžto teisingumo tipo ir viso prieštaravimo viena dalis yra teisinga, kita – klaidinga, tačiau jokių būdu ne taip, kad viena apibrėžtai teisinga, kita – apibrėžtai klaidinga.

Dabar jis paminėjo ne abu laikus, t. y. esamąjį ir būtąjį, o vien tik esamąjį. Juk sakė tuose dalykuose, kurie egzistuoja, t. y. esamuose, padėtis yra ne tokia pati. O kai sako kaip tuose, kurių nėra, tačiau kurie gali būti, kalba apie būsimus dalykus, kurie gali būti tada, kai jų nėra. Tačiau su apie dabartį išsakytu teiginiu yra kitaip negu su teiginiu apie ateitį (būtent apie tuos dalykus, kurie yra vienokie ar kitokie bei paremti atsiradimu ir išnykimu). Juk vienuose, t. y. būtuose ir esamuose dalykuose, vienas yra apibrėžtai teisingas, kitas – klaidingas, o kituose, t. y. būsimuose ir atsitiktiniuose, teiginių teisingumas ir klaidingumas nevaržomas jokio apibrėžtumo.

Kaip įmanydami kruopščiai išreiškę Aristotelio požiūrį į būsimąjo laiko teiginius, užbaikime šį didžiulį skyrių.

Versta iš: Meiser K., 1880. *Anicii Manlii Severini Boethii commentarii in librum Aristotelis*, recensuit Carolus Meiser. Pars posterior secundam editionem et indices continens. Leipzig: Teubner.